

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

KUTADGU BİLİG'DE HÜKÜMDARIN VASIFLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Kürşat KARAHAN**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Sait AŞGIN**

**Karabük
Haziran, 2019**

**T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

KUTADGU BİLİG'DE HÜKÜMDARIN VASIFLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Kürşat KARAHAN**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Sait AŞGIN**

**Karabük
Haziran, 2019**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ	8
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR	12
ARAŞTIRMANIN KONUSU	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	13
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR	13
GİRİŞ	14
BİRİNCİ BÖLÜM	16
1. DEVLET BAŞKANI OLARAK TÜRKLERDE HÜKÜMDAR	16
1.1. DEVLET KAVRAMI.....	16
1.2. TÜRKLERDE DEVLET	16
1.3. KUTADGU BİLİG’DE DEVLET VE YÖNETİM ANLAYIŞI	22
1.3.1. Kutadgu Bilig’de Yöneten ve Yönetilen İlişkisi	25
1.4. KADİM TÜRK TÖRESİ	27
1.4.1. Kutadgu Bilig’de Töre	30
1.4.2. Türklerde Kut Anlayışı	31
1.4.2.1. Tanrı Hâkimiyetinin Vasıtası Türk Hükümdarı	33
1.4.3. Kutadgu Bilig’de Kut Anlayışı	35
1.4.3.1. Kutadgu Bilig’e Göre Kuta Sahip Olmak İçin Gereken Vasıflar	37
1.4.4. Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi	38
1.5. ESKİ TÜRKLERE GÖRE HÜKÜMDAR	39
1.5.1. Kutadgu Bilig’e Göre Hükümdar	41
1.5.2. Hükümdarlığın İntikal Ediş Şekli.....	43
1.5.3. Türk Telakkisine Göre Hükümdarın Yerine Getirmesi Beklenen Görevler	44

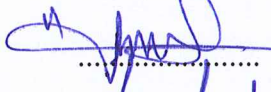

1.5.4. Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdarın Yerine Getirmesi Beklenen Görevler	45
İKİNCİ BÖLÜM	47
2. KUTADGU BİLİG'E GÖRE HÜKÜMDARA YAKIŞMAYAN HALLER ..	47
2.1. MENFİ KARAKTER ÖZELLİKLERİ.....	47
2.1.1. Aceleci Olmak	47
2.1.2. Açgözlü Olmak.....	49
2.1.3. Akılsız Olmak.....	51
2.1.4. Gafil Olmak.....	52
2.1.5. Büyükmek, Kibirli Olmak	53
2.1.6. Hasislik	54
2.1.7. Hayâsızlık	56
2.1.8. Fesatlık.....	57
2.1.9. Hiddetli ve Öfkeli Olmak	58
2.1.10. Asık Yüzlülük.....	60
2.2. MENFİ DAVRANIŞ ÖZELLİKLERİ.....	60
2.2.1. Düşman Edinmek	60
2.2.2. Harama Bulaşmak.....	62
2.2.3. İçki İçmek Ve Kumar Oynamak.....	63
2.2.4. Geveze Olmak	64
2.2.5. Kötü İnsanlarla Yakınlaşmak	66
2.2.6. Yalan Söylemek	66
2.2.7. Danışmadan İş Görmek	67
2.2.8. Hizmet Edenin Hakkını Vermemek.....	68
2.2.9. Rüşvet Almak-Vermek.....	69
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	70
3. KUTADGU BİLİG'E GÖRE HÜKÜMDARIN SAHİP OLMASI GEREKEN NİTELİKLER	70
3.1. ASALET	70
3.2. BİLGİLİ VE AKILLI OLMAK	71
3.3. ADALETLİ OLMAK.....	76
3.3.1. Kutadgu Bilig'de Adaletin Evrenselliği.....	76
3.3.2. Kutadgu Bilig'de Eşitlik Temelli Adalet	78

3.4. CESARET	80
3.5. SABIR VE SÜKÛNET SAHİBİ OLMAK.....	83
3.6. İHTİYATLI OLMAK	84
3.7. ZULMETMEMEK.....	86
3.8. DOĞRU KANUN KOYMAK.....	87
3.8.1. Kutadgu Bilig’de Daire-i Adalet	91
3.8.2. Kutadgu Bilig’de Hukukun Üstünlüğü	93
3.8.3. Halkın Hakkı Olan (Faydalı) Kanun	93
3.9. REFAHI SAĞLAMAK	95
3.10. İŞİ EHLİNE VERMEK	99
3.11. HAYÂ VE TAKVA SAHİBİ OLMAK.....	100
3.12. SİYASET SAHİBİ OLMAK.....	101
3.13. MÜTEVAZİ VE ALÇAK GÖNÜLLÜ OLMAK	102
3.14. ÂLİMLERE İYİ DAVRANMAK	103
3.15. SABIRLI VE BAĞIŞLAYICI OLMAK.....	105
3.16. İYİ HUYLU İYİ TABİATLI OLMAK.....	106
SONUÇ	107
KAYNAKÇA.....	110
ÖZGEÇMİŞ	113

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Kürşat KARAHAN'a ait "Kutadgu Bilig'de Hükümdarın Vasıfları" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS programı tezi olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı ve Danışmanı	: Prof. Dr. Sait AŞGIN	
Üye	: Doç. Dr. Özcan SEZER	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Nihat ALTUNTEPE	
	Tez Sınavı Tarihi: 24 Haziran 2019	

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığımı beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Kürşat KARAHAN

İmza :

ÖNSÖZ

Bu çalışma, ilk Türk-İslam devleti olduğu hususunda ortak bir görüş olan Karahanlılar devrinde Yusuf Has Hacib tarafından neşredilen Kutadgu Bilig'in hükümdarda aradığı vasıfları ele almaktadır. Müellif eserinde bir hükümdarda bulunması lazım gelen nitelikleri nedenleriyle birlikte sıralamış, bunların halka ve devlete getireceği faydalardan bahsetmiştir. Muhtevası bakımından oldukça zengin olan eser bize Tanrı-Hükümdar-Halk arasındaki bağı da anlatır. Eski Türk telakkilerine bağlı olarak yazılmış olan eserin hedef kitlesinin her ne kadar yönetici zümre olduğu ifade edilse de, sıradan insanlara da ışık tutacak mahiyettedir. Nitekim eserde insanın bu dünyada ve ahirette saadete kavuşması için gereken nitelik ve davranışlar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Kutadgu Bilig'de, herkesin kendine biçilmiş görevi hakkıyla ifa etmesi halinde hem bu dünyada hem de öbür dünyada mutluluğa kavuşacağına altı çizilmiştir. Eser devlet yöneticileri ve devlet teşkilatında görev alan her kademedeki yönetici için bir rehber, bir başucu kaynağı niteliği taşımaktadır. Nitekim Karahanlılar döneminde kaleme alınmış olan bu eserde, ideal devlet idaresinin ve refah toplumunun dayandığı temeller ortaya konulmak suretiyle idarecilere yol gösterilmektedir. Tezimizde Kutadgu Bilig'i referans alarak en yüksek idareci olan hükümdarın hangi vasıflara haiz ve devlet idaresinde nasıl davranması gerektiği ile alakalı hususlar tasnif ve tahlil edilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, İslam öncesi Türklerde ve Kutadgu Bilig'de devlet, Türk töresi, hâkimiyetin kaynağı, kut anlayışı, hükümdar ve hükümdarlığın intikal ediş şekli hakkındaki hususları ele aldık. İkinci bölümde Kutadgu Bilig'e göre hükümdara yakışmayan halleri menfi karakter ve menfi davranış özellikleri şeklinde tasnif ederek tahlil ettik. Üçüncü ve son bölümde ise iyi bir yönetim sergilemek için hükümdarın sahip olması gereken vasıfları irdeledik. Tüm bunları yaparken referansımız Kutadgu Bilig olmuş ve hükümdarın vasıflarını incelediğimiz bütün başlıklar esere bağlı kalınarak ele alınmıştır. Tamamladığımız çalışmanın, devleti yönetmeye talip olan ve devlet teşkilatının her kademesinde idareci pozisyonda bulunan kişilere yol gösterici olmasını temenni ediyoruz.

Öncelikle çalışmamın en başından itibaren yakın ilgi ve desteğini esirgemediği gibi yönlendirmeleriyle de ufkumu genişleten tez danışmanım sayın Prof. Dr. Sait Aşgın'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Türk tarihine olan ilgimin artmasına vesile

olan tarih hocam Ümmühan Küçükşahin'e, bu uzun süreçte desteğini esirgemeyen sevgili eşime, varlığıyla bana ilham veren oğlum İlteriş Kağan'a ve bugünlere gelmemde en büyük etken olan annem ile merhum babama şükranlarımı sunar, bu çalışmamı yurdu yaşatmak için can veren kahraman şehitlerimize ithaf ederim.

ÖZ

Bu çalışma, Türk İslam kültür tarihinin ilk ve en önemli kaynaklarından biri olan Kutadgu Bilig'de ortaya konulmuş olan hükümdarın sahip olması gereken vasıfları tespit etmeyi amaçlamıştır. Tezimizde Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig adlı eser etraflıca incelenmiş ve bu esere göre ideal hükümdarın haiz olması beklenen vasıflar tespit edilmiştir. Müellifin ifadeleri uyarınca bir devlet başkanı olan hükümdarın sahip olması gereken vasıfların yanında kaçınılması gereken davranışlar da değerlendirilmiştir. Bunları yaparken yazarın İslam öncesi Türk hükümdar anlayışıyla paralellik arz ettiğini tespit ettiğimiz düşünceleri de kayıt altına alınmıştır.

Çalışmalarımız sonucunda hükümdarın, dolayısıyla bir devlet adamının akıllı, bilgili, adaletli, cömert ve cesur olması gerektiği kanısına vardık. Hükümdarın aynı zamanda işi ehline veren, siyaset sahibi, âlimlerin önemini kavramış, istişareye açık, kılıç ve kalem erbabının ehemmiyetinin farkında olması yöneticinin sahip bulunması gereken vasıflar arasında sıralanmıştır.

Devletin başı ve en üst düzey idarecisi olarak hükümdarın asli vazifesi bulunduğu topluluğu yani tebaasını tok tutmaktır. Ayrıca hükümdar cesur askerlerden kurulu güçlü bir orduya sahip olarak hâkimiyet sahasını genişletmeli, devletin sınırlarını koruyup bu sınırlar içinde asayiş tesis etmeli, iktisadi refahı sağlayarak devlet hazinesi için adil bir şekilde vergi toplamalıdır. Hükümdar bütün bu görevleri yerine getirirken hâl ve hareketleriyle halkına örnek olacak şekilde hareket etmeli, kendisine yakışmayacağı gibi devletin işleyişine de zarar verecek davranışlardan kaçınmalıdır. Bu nedenle tezimizde hükümdara yakışmayan haller ele alınırken bunların halka ve devlete vereceği zararlar üzerinde de durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hükümdar; Kutadgu Bilig; Türklerde Devlet; Kut.

ABSTRACT

This study aimed to determine the qualifications that the sovereign should have in Kutadgu Bilig, one of the first and most important sources of Turkish Islamic cultural history. In our thesis, the work Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hacib, has been thoroughly examined and according to this work, the characteristics expected of the ideal ruler have been determined. In accordance with the statements of the author, the behaviors that the sovereign, who is a head of state, should be avoided as well as the qualities that he should have been evaluated. In doing this, the author's thoughts that we found to be in line with the pre-Islamic Turkish monarch understanding were also recorded.

As a result of our work, we have come to the conclusion that the sovereign, therefore a statesman, should be intelligent, knowledgeable, fair, generous and brave. At the same time the sovereign of the sovereign, the owner of politics, grasped the importance of scholars, open to consultation, aware of the importance of swords and pen connoisseurs are among the qualifications that the manager should have.

As the head of the state and the top-level administrator, the principal duty of the sovereign is to keep the population of his subjects satiated. In addition, the sovereign must have a strong army of brave soldiers, expand its area of domination, protect the borders of the state and establish public order within these borders, and collect taxes in a fair manner for the state treasury by providing economic prosperity. In performing all these duties, the sovereign should act as an example to his people with his state and actions, and avoid behaviors that will harm the functioning of the state as well as not befitting him. For this reason, in our thesis, while dealing with situations that do not suit the sovereign, the damages they will cause to the public and the state are emphasized.

Keywords: Ruler, Kutadgu Bilig, State in Turks, Kut.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Kutadgu Bilig’de Hükümdarın Vasıfları
Tezin Yazarı	Kürşat KARAHAN
Tezin Danışmanı	Sait AŞGIN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans Tezi
Tezin Tarihi	24/06/2019
Tezin Alanı	Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/SBE
Tezin Sayfa Sayısı	113
Anahtar Kelimeler	Hükümdar; Kutadgu Bilig; Türklerde Devlet; Kut.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Sultan's Qualifications in Kutadgu Bilig.
Author of the Thesis	Kürşat KARAHAN
Advisor of the Thesis	Sait AŞGIN
Status of the Thesis	Master Thesis
Date of the Thesis	24/06/2019
Field of the Thesis	Department of Public Administration
Place of the Thesis	KBÜ/SBE
Total Page Number	113
Keywords	Sultan, Kutadgu Bilig, State in Turks, Kut.

KISALTMALAR

B.	: Beyit
çev.	: Çeviren
m.	: Madde
M.Ö.	: Milattan Önce
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
YY	: Yüzyıl
yay	: Yayın

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Kutadgu Bilig’de Hükümdarın Vasıfları.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Yusuf Has Hacib’in Doğu Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han’a atfen yazdığı ve takdim ettiği Türkçe bir eser olan Kutadgu Bilig’e göre, devlet başkanı konumundaki hükümdarın vasıflarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

İslam Dinini kabul ederek Müslüman olan ilk Türk Devleti olan Karahanlılar döneminde İslami Türk Edebiyatının adı bilinen ilk şair ve düşünürü olan Balasagunlu Yusuf Has Hacib tarafından yazılan “Kutadgu Bilig” adlı eserde, devlet başkanlarında bulunması arzu edilen vasıfları ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Eser, kadim Türk kültür ve devlet hayatı için temel eserlerin başında gelir. Bu bakımdan eserde bahsi geçen, hükümdarda bulunması beklenen vasıfların ortaya konulması, günümüze de ışık tutması ve tarihi perspektiften ölçüt olması bakımından önem arz etmektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın ana kaynağı ve temel metini olan “Kutadgu Bilig” adlı eserin Reşit Rahmeti Arat tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş haline bağlı kalarak tez konusunu oluşturacak bölümlerdeki bilgilerin tasnif, terkip ve tahlili yapılmıştır. Bununla birlikte Türklerin İslam öncesi dönemlerine ait ve içeriği bakımından tez konusuyla ilgili diğer Türk vesikalarında bulunan ve Yusuf Has Hacib’in görüşlerine benzerlik arz eden bilgilerden de istifade edilmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Araştırma Kutadgu Bilig’de tespit edilen hükümdarın doğuştan sahip olduğu ve sonradan kazanması gereken niteliklerin tasnif, terkip ve tahlil edilerek ortaya konulmasıyla sınırlıdır.

GİRİŞ

Türkler açısından yeni bir medeniyetle tanışma süreci şeklinde değerlendirilebilecek bir dönem olan on birinci yüzyılda kaleme alınan Kutadgu Bilig'i muhteviyatı bakımından incelendiğimizde, Türkler tarafından hem İslâmiyet öncesi hem de İslâmiyet sonrası sahip olunan değerleri içerdiğini görmekteyiz. Çalışmadaki amaç, hükümdar kavramının Kutadgu Bilig'de nasıl anlaşıldığı ve yine esere göre hükümdarda aranan vasıfları tespit etmektir.

Kutadgu Bilig'de ağırlıklı olarak, adaleti temel alan ideal bir devlet düzeni ve bu devletin yönetimi hususu ele alınmıştır. Bu devleti layıkıyla idare edecek olan hükümdarın adil ve herkese eşit uzaklıkta bir yaklaşımla devleti yönetmesi beklenmektedir. Eserde devlet ve hükümdar kavramlarının değerlendiriliş biçimi incelendiğinde İslam öncesi Türk devlet düşüncesinin İslam ile sentezlenmiş bir hali olduğu görülmektedir. Kutadgu Bilig'de hükümdarın vasıflarını ele almadan evvel, genel olarak eserde devlet ve hükümdar kavramlarının ne anlama geldiğinin ifade edilerek üzerinde durulması gerekmektedir.

Arapça 'DVL' kökünden türeyen ve dilimize Arapçadan geçen devlet, güncel sözlük anlamıyla "Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlıktır."¹ Tarih boyunca devlet kurma başarısını gösterebilmiş milletlerin dini inançlarının, yaşayış biçimlerinin ve kültürlerinin etkisiyle kendilerine özgü bir devlet anlayışları oluşmuştur. Bu nedenle devlet her millet için siyasi bakımdan en önemli otorite şeklinde kabul görmüş olsa da bu otoritenin algılanış biçimi milletten millete farklılıklar arz etmiştir.

Milletlerin kendilerine özgü kültürel yapısıyla ilişki içinde olan devlet telakkisini Türklerin özelinde izah etmek gerekirse; milletçe saygı duyulan, varlığı arzu edildiği gibi aynı zamanda zaruri görülen, Tanrı'dan sonraki en güçlü otorite olarak kabul edilmiş ve hükümdarın şahsında kişiselleştirilmiş bir siyasi teşekküldür şeklinde ifade edebiliriz. Türklerdeki bu anlayış, hükümdarı bazı görevleri yerine getirmekle yükümlü ve toplumsal düzen ile refahın sağlanmasıyla sorumlu tutan, onu sadece ülkesinin değil tüm dünyanın hâkimi olarak gören bir devlet telakkisine dayanmaktadır.

---

¹ Türkçe Sözlük, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 648

Esere göre Türk milleti tarafından omuzlarına yüklenen yükü taşıyabilecek, Tanrı hâkimiyetinin yeryüzündeki temsilcisi olarak tüm dünyada huzuru sağlayabilecek olan hükümdarın bunu başarabilmesi için birçok niteliğe haiz olması gerekmektedir. Devlet idarisinin başı konumundaki yöneticilerde bulunması gerektiği belirtilen bu nitelikleri tespit etmek için esere baktığımızda, sayılan vasıfların bugün dahi bir devlet başkanında bulunmasının elzem olduğu görülmektedir.

Yusuf Has Hacib'in kaleminden çıkan Kutadgu Bilig devlet adamlarına devletin iyi bir şekilde idaresi konusunda tavsiyelerde ve ahlaki telkinlerde bulunmaktadır. Bunları sahip olunması gereken vasıflarla birlikte tespit etmek günümüzün yöneticilerine ilham kaynağı olacağı gibi, onlara ideal yönetimin kadim kodları hakkında ipuçları verecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLET BAŞKANI OLARAK TÜRKLERDE HÜKÜMDAR

1.1. DEVLET KAVRAMI

Devlet anlayışını Türkler özelinde izaha geçmeden evvel devlet tanımını yapmamız yerinde olacaktır. Arapça ‘DVL’ kökünden türeyen ve dilimize Arapçadan geçen devlet, güncel sözlük anlamıyla ”Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlıktır.”²

Eski Türklerde ‘il’³ kavramıyla karşılanan devletin birçok tanımlaması mevcuttur. A.Heywood’a göre devlet; “Belirli bir sınır dâhilinde egemen bir hükümet yetkisi tesis eden ve bir dizi daimi kurum aracılığıyla otorite uygulayan bir siyasi birliktir.”⁴ Kafesoğlu devleti; ”hukuki bakımdan emretme hak ve yetkisine sahip ve o emri icra kudreti de olan bir yüksek sosyal nizamdır.”⁵ şeklinde tanımlamıştır. İl kavramı ise V.Thomsen’e göre “siyasi bakımdan müstakil, muntazam teşkilatlı millet” şeklinde tanımlanmışken, G.Clauson’a göre; “bir müstakil hükümdar tarafından idare edilen siyasi birlik” manasına gelmektedir.⁶

1.2. TÜRKLERDE DEVLET

Milletlerin yaşantılarına yön veren felsefeleri, devletçilik ve teşkilatçılık anlayışları, dünyevi görüşleri ile hukuk anlayışları; dini inançlarından, kültürlerinden⁷, tarihinden ve yaşadıkları coğrafyanın şartlarından şekillenir. Burada saydığımız ölçütleri gözden geçirdiğimizde çoğunun insana has durumlar olduğunu görebiliriz. Niyazi’ye göre ”kendini meydana getiren kültürün⁸ en yüksek kurumu” olan devletin, kendi kütlesini meydana getiren insanların bakışını yansıtması ve ona göre şekillenmiş olması tabidir.⁹

² Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 648

³ İl kelimesi Divanu Lugati’t-Türk’de devlet karşılığı olarak kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut, “Divanu Lugati’t-Türk”, çev., Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, T.D.K. yay., 2018, 236, 240, 302

⁴ Andrew Heywood, Siyaset (Ankara: Adres Yayınları, 2014), 127

⁵ İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 239

⁶ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 224

⁷ Kafesoğlu’na göre ”kültür ve millet birbirlerinin yaşam kaynağını teşkil eden iki kuvvettir. Millet kültürü meydana getirir, kültürde milleti yaşatır.” İbrahim Kafesoğlu, Türk milliyetçiliğinin meseleleri (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 62

⁸ Kültür hakkında yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yapılan tanımlamalar ve tafsilatlı bilgi için Kafesoğlu’nun Türk milliyetçiliğinin meseleleri adlı eserinin 56 ile 61. sayfalarına başvurulabilir.

⁹ Mehmed Niyazi, Türk Devlet Felsefesi (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 22

Kafesoğlu Türk devletini "şuradan buradan toplanmış maceracı güruhların zorbalığı ile ayakta duran bir kuruluş değildi. Tersine, en küçük cemiyet birliğine, yani aileye varıncaya kadar nizam ve teşkilata bağlı ve temel prensipleri insan sevgisi; şahsiyeti ezici müdahalelerden arınmışlık; töreye güvenme iyimserliğinden doğan şevk ile daima canlı, hareketli bir hayat; inanç ve vicdan hürriyetinin sağladığı manevi huzura sahip bir sosyal mekanizma idi."¹⁰ şeklinde tanımlamaktadır. Tüm bunlar hep birlikte ele alındığında Türkler tarafından bozkırda geliştirilen bu kültürün, insanın en tabii eğilimlerini en başarılı şekilde temsil eden anlayış ve davranış bütünü olduğu değerlendirilmektedir.¹¹

Eski Türkler de yukarıda saydığımız öğelerden birçoğunun etkisinde kalarak devlet anlayışlarını vücuda getirmişlerdir. Türkler coğrafi özellikleri oldukça çetin olan bir bölgede tarih sahnesine çıktıklarından dolayı yaşam biçimlerini de bu şartlara göre şekillendirmek zorunda kalmışlardır.¹² Sert karasal iklime sahip olan ve bazı istisna bölgeler dışında tarıma da pek elverişli olmayan bu coğrafyada nüfusunun çoğu hayvancılıkla geçinen bir millet için otlak bulmak her zaman sorun teşkil etmiştir. Bu nedenle yazın otlakları bol olan yaylaları kışın ise ılık bölgeleri tercih etmek zorunda kalmışlardır. Bu durum onları sürekli hareket halinde olmak zorunda bırakmış ve yaylak ile kışlak olarak ayrı yurtlar tutmalarına neden olmuştur.

Türkler bu coğrafi koşulların etkisiyle göçer bir toplum olarak hayatta kalma mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu durum onları yerleşik toplumlardaki halk gibi, herhangi bir tehdit karşısında boyun eğmek zorunda bırakmıyor, toprağa bağlı yaşamak gibi bir zaruretleri bulunmamasından hayvanlarını sürerek kendileri için herhangi bir tehdidin olmadığı yerlere belli bir düzen içerisinde ulaşmalarını sağlıyordu. Herhangi bir baskın veya tehlike karşısında yerleşik yaşantıya sahip toplumlar sadece kalelerine veya surlarla çevrilmiş şehirlerine sığınabilirken Türklerin sığınacağı engin dağlar, ovalar, uçsuz bucaksız bozkırlar bulunuyordu.

¹⁰ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 335

¹¹ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 335

¹² Türk tarihinin cereyan ettiği saha Avrasya coğrafyasıdır. Hazar Denizinden Gobi Çölüne kadar kuru bir kuşak bulunmaktadır. Orta Asya'nın kurak olmasının sebebi bölgeyi çevreleyen dağlar ve okyanusların bu bölgeden çok uzak olmasıdır. Bölgenin kuzey kesimlerinde ortalama ocak ayı ısı değeri -50 derece olmakla beraber -73 derecenin altına düştüğü de görülür. Tarıma elverişli olmayan bu topraklar nedeniyle hayatta kalmak için hayvancılık zaruri bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Bölgenin iklim şartlarıyla ilgili detaylı bilgi için eserin 29 ile 36. sayfaları incelenebilir. Ahmet Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014), 29-36

Büyük insan kitlelerinin sayıları yüz binleri bulan hayvanları ile birlikte intizamlı bir şekilde yer değiştirebilmeleri için herhalde iyi organize olmuş bir teşkilata sahip olmaları gerekliydi.¹³ Yukarıda saydığımız nedenlerin sonucu olarak Türk Milletinde gelişim gösteren teşkilatçılık, Türkleri idare sahasında da tecrübe sahibi haline getirmiştir.¹⁴ Türklerin yaşadıkları bölgelerin coğrafi şartlarının etkisiyle ortaya çıkan yaşam biçimleri ve bu doğrultuda gelişen kadim teşkilatçılık yetenekleri onların devlet kurma konusunda da mahir bir millet olmalarını sağlamıştır.¹⁵

Nüfus bakımından en yakın komşuları Çin'den sayıca çok az oldukları için yerleşik hayata geçmek Türkler için oldukça tehlikeli bir karardı. İkinci Türk Kağanlığı döneminde Bilge Kağan'ın teklifinin aksine Tonyukuk'un yerleşik hayata geçmeye karşı çıkmasının birçok haklı nedeni bulunmaktaydı. Ona göre Türklerin var olabilmelerinin başlıca nedeni bu hareketli yaşam biçimleriydi.¹⁶ Diğer bir husus ise gökyüzünü ülkelerinin çadırı olarak gören bir anlayışa sahip milletin belli bir toprağa bağlı kalarak yaşamasının Türk cihan hâkimiyeti anlayışına ters düşmüş olmasıdır diyebiliriz. Çünkü bir yerde sabit olarak ikamet eden milletin, destanlara yansıyan şekliyle bayrağının güneş çadırının gök olduğu bir devlete sahip olması ve güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar her yeri itaati altına almasının imkânı yoktur.¹⁷

Cihan hâkimiyeti düşüncesine göre Türk devleti yeryüzüne hâkim olmalı, onun sancağı altında sağlanan adaletli yönetim ve huzurlu barış ortamı içerisinde tüm

---

¹³ “Bozkırda dağılıp yok olmamak için teşkilat çok önemli idi. Sık sık çatışmalar, müşterek hayatın dokuduğu oymaklar, gittikçe gelişen oymağa bağlılık şuurunun da Türklerde teşkilatçılığı milli bir özellik haline getirdiğinin üzerinde çok durulmuştur.” Niyazi, Türk devlet felsefesi, 65

¹⁴ “Umumiyetle teşkilatın sadeliği ve teşkilat taslağının idareci her ferdin kafasında anane olarak yerleşecek derecede pratik olması, büyük askeri ve siyasi teşekküllerin tez elden vücuda getirilmesinin temin etmiş, fatih Türk ve Moğol kavimlerin idare işlerini kolaylaştırmıştır.” Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 157

¹⁵ “Geniş bozkırlarda büyük ve dağılmış sürüleri sevk ve otlakları muhafaza etmek meşgalesi Türkleri idare sahasında tecrübelerle donatmış ve bu hal, yine stepler bölgesinde, insanların idaresi planına intikal etmiştir. Böylece, yan yana ve bir arada huzurla yaşayabilmek için fertler tarafından karşılıklı saygı prensibinin yürütülmesine zaruret bulunduğu inancı ilk olarak eski Türk topluluğunda hissedilmiştir. Bundan dolayı yeryüzünün ilk devletleri Türkler tarafından kurulmuş, yani Türkler dünyada amme hukuku vazedilen ilk millet olmuştur.” İbrahim Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017), 76

¹⁶ İkinci Türk Kağanlığı döneminin ünlü hükümdarı Bilge Kağan, “Türk illerindeki şehirlerin Çin ülkelerindeki gibi surlarla çevrilmesi ve Budizm ile Taoizm'in yurtta yayılmasının teşvik edilmesi için kurultay toplamıştı. Ayguç (devlet müşaviri) Tonyukuk, Çinliler gibi şehirlerimizin etrafını çevirip, iyice yerleşirsek, nüfusumuz onlardan çok az olduğundan onlara karşı varlığımızı koruyamayız; varlığımızı hareketliliğimize borçluyuz; Budizm ve Taoizm bize uyumsuzluk getirecektir. Sözleriyle karşı çıkmış, Bilge Kağan'ın bu teklifi kurultayda reddedilmiştir.” Niyazi, Türk devlet felsefesi, 90

¹⁷ Türk Milleti topraklarının geniş olmasını arzu eden bir milledir. Bu istekleri destanlara (Oğuz Kağan) ve Orhun Kitabelerine yansımıştır.

insanlar yaşamalıdır. Hükümdar tahtına oturunca tüm dünya düzene girer.¹⁸ Bu düşünce Türkler İslam dinini kabul ettikten sonrada devam etmiştir.¹⁹ Orhun Abidelerinde anlatılan şekliyle daha dünya yaratılır yaratılmaz Türk kağanları insanoğlunun üzerine hükümdar olarak oturmuş ve ileride detaylarını vereceğimiz töre²⁰ ile devletlerini teşkil etmişlerdir. Yine abidelerden Türklerin devlet kurmaya olan isteklerini ve devletlerini kaybettiklerinde nasıl üzüntüye kapıldıklarını görmekteyiz.²¹

Türk milletinin devlet kurma hususundaki isteğinin ne denli kuvvetli olduğunu birbiri ardına ortaya çıkan hanedanlıklara bakarak anlayabiliriz. Tarih boyunca sürekli müstakil ve hür olma isteğinin sonucu olarak yıkılan her bir hanedanlığın yerine çok kısa sürede yenisinin kurulduğunu görmekteyiz.²² Bu işleyişi yakın tarihimize kadar takip etmek mümkündür. Görüldüğü üzere Türkler ne zaman siyasi hâkimiyetlerini kaybetseler kısa bir süre içerisinde başka bir sülale tarafından siyasi birlik tekrar sağlanarak devlet yeniden tesis edilmekteydi. Türklerde çok kuvvetli bir şekilde var olan devlete sahip olma arzusunun boş bir istekten ibaret olmadığını, her zaman gerçekleştirilmiş bir ideal şeklinde karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu durum onların her zaman gittikleri yerlerde küçüklü büyüklü birçok devlet kurmalarına imkân vermiş

---

¹⁸ Bu anlayış Kutadgu Bilig’de de kendine yer bulmuş, “Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin.”, “Hakan tahta oturunca, dünya âsâyiş buldu; bundan dolayı dünya ona şâhâne hediyeler gönderdi.”beyitleriyle dile getirilmiştir. Yusuf Has Hacib, B.88, B.93.

¹⁹ “İslâm çevresinde Türk hâkimiyeti daha XI. asırdan itibaren Müslüman ve Türk kültürlerinin birbiri ile kaynaşması sonucunu vermeğe başlamış, İslâmiyet başlıca dayanak haline gelmiş, Türk devletlerince bu dinin yayılması için büyük emekler harcanmıştır. Türklerin Orta Asya bozkırlarından coşku ile getirdikleri cihan hâkimiyeti ülküsüne, İslâmiyet’i kabul etmekle dinî bir farz da eklenmiş oluyordu. O da İslâm dininin öğretilerini yüceltmek ilkesi, yani *İlâ-yı Kelimetullah*” tır. Dolayısıyla Bozkır Türk Devlet Başkanının vazifelerinden sayılan cihanı idare etme düşüncesi Türk-İslâm devletlerinde de yaşamakta devam etmiştir.” Şaban Öz, “Kutadgu Bilig’de Türk cihan Hâkimiyeti Düşüncesi”, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 11, Sayı 3, 2011, s.22

²⁰ “Dünya medeniyet tarihine yeni ufuklar açan eski Türklerin kendine mahsus bir hukuk nizamı, bir inanç sistemi ve sanatı vardı. Türk teamül hukukuna ”töre” adı verilir. Hususi hukuk hükümlerini olduğu kadar amme hukuku esaslarını da ihtiva eden töreye göre, kadına hürmet edilirdi, aile müessesesi kutsaldı, zinanın cezası idamdı, hırsızlık yasaktı, barış zamanında silah çekmek şiddetle men edilmişti, bundan dolayı katil cinayet gibi suçlar yok denecek kadar azdı. İnsana sırf insan olduğu için saygı göstermek törenin umumi hükümlerindedir. Bu sebeple de eski Türk topluluklarında küteler ve fertler arasında ayırım yapılmazdı. Devlete karşı vazifelerini yerine getiren herkes törenin himayesinde hürdü.” Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, 13

²¹ “Devletli millet idim, devletim şimdi nerede? kim için ülkeler kazanıyorum? Kağanlı millet idim, kağanım nerede, hangi kağana iş gücü veriyorum?” Ahmet Bican Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 561

²² “Asya Hun Devletinin hanedan sülalesi Tuku sülalesi idi. Bu devlet tarih sahnesinden çekildiğinde başka bir sülale olan Aşinalar tarafından Türk Kağanlığı kuruldu. Onlarında güçlerini yitirerek siyasi hâkimiyetlerini kaybetmesine müteakip Yağlakar sülalesi siyasi hâkimiyeti sağlayarak Uygur Kağanlığını vücuda getirdiler.” Ergenekon Savrun, İslamiyet öncesi Türklerde Devlet ve Hukuk Kavramları, S.8

ayrıca Türklerin hürriyete ve hâkimiyete ne derece düşkün bir millet olduğunu da göstermiştir.²³

Yukarıda saydığımız etkenler neticesinde Türk Milletinde gelişim gösteren teşkilatçılık²⁴ Türkleri idare sahasında da tecrübe sahibi hale getirmiş, Türk Milleti asırlar boyunca devlet kurma arzusunu canlı tutmuş, bu arzuları birçok destana²⁵ ve Orhun kitabelerine yansımıştır. Türkler devletlerini kaybettiklerinde büyük üzüntü içinde eski günlerini yâd etmişlerdir.²⁶ Kitabelerdeki ifadelerden anladığımıza göre Türkler devletlerini insanoğlunun yaradılışına kadar geri götürüyor²⁷ ve "Üstte gök basmasa, altta yer delinmese Türk milleti senin devletini, töreni kim bozabilir?" şeklindeki ifadeyle de devletlerinin ve törelerinin kıyamete kadar var olacağına dair inançlarını dile getiriyorlardı.

Her şeyin fani olduğuna net bir şekilde kanaat etmiş olduklarını gördüğümüz²⁸ Türkler yalnızca devletlerinin ve törelerinin ebedi olduğuna inanmışlardı. Devletin sürekliliği esastı. Elimizdeki tarihi vesikalar ve destanları incelediğimiz zaman Türk devlet anlayışı için; yer ile gök durdukça ikisinin arasında Türk devleti hüküm sürmeli, nizamı sağlamalı şeklinde yoğrulmuş olduğunu görebiliyoruz. Neredeyse tarihin başlangıcından itibaren izleri sürülebilen Türk milletinin birbiri ardına kurdukları devletlerle tarihin karanlık sayfalarına gömülmeden bugüne kadar gelebilmiş olması

²³ "Ana yurtları dışında 80 kadar devlet kuran Türkler tarihin en teşkilatçı milleti olarak tanınmışlardır." Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, 83

²⁴ "Umumiyetle teşkilatın sadeliği ve teşkilat taslağının idareci her ferdin kafasında anane olarak yerleşecek derecede pratik olması, büyük askeri ve siyasi teşekküllerin tez elden vucuda getirilmesini temin etmiş, fatih Türk ve Moğol kavimlerin idare işlerini kolaylaştırmıştır." Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 157

²⁵ Türklerin devlete sahip olma isteği destanlarda da kendine yer bulmuştur. Demir'in aktardığına göre Oğuzname'nin Berlin nüshasında "Dağdan gelsin, taştan gelsin, kurudan gelsin yaştan gelsin, tek devletin baştan gelsin; devlet olmayınca başta, rastık ne işe yarar kaşta." şeklinde bir atasözü bulunduğu bildirilmiştir. Necati Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 31

²⁶ Türklerin tarih boyunca hür ve müstakil yaşama arzusunda olduğunu biliyoruz. Esarete düşmüş oldukları kısa süreli dönemlerde ise devletlerini özlediklerini ve devletlerini kaybettikleri için yaşadıkları üzüntüyü ise Bilge Kağan anıtının doğu yüzünden anlamaktayız. Anıtın bu yüzünde esaretin millette yarattığı sarsıntı anlatılıyor. "Devletli millet idim, devletim şimdi nerede? kim için ülkeler kazanıyorum? Kağanlı millet idim, kağanım nerede, hangi kağana iş gücü veriyorum?" Ahmet Bican Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 561

²⁷ Kültegin bengü taşı doğu yüzündeki ifade. "Yukarıda mavi gök aşağıda kara yer yaratıldığında ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumin Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş. Hükümdar olarak Türk milletinin devletini, yasalarını kurmuşlar ve düzenlemişler." Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 509

²⁸ "Öd Tengri yaşar; kişi oğlu kop ölgeli törümüş" Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 537 (Zamanı "ebedi olarak" Tanrı yaşar, insanoğlu hep ölmek için yaratılmış.) ifadesinde Türklerin her şeyin fani olduğuna inandıkları çok açıktır.

şüphesiz ki yukarıda bahsettiğimiz inanışın kuru ve boş olmadığını açık bir kanıttır. Türk devleti ezelden gelmiştir ve şüphesiz ebede kadar var olacağına inanılmaktadır.²⁹

Orhun kitabelerinde İstemi ve Bumin Kağan'ın töre doğrultusunda devleti kurdukları,³⁰ birinci Türk Kağanlığının sükûta ermesiyle başlayan elli yıllık esaret döneminin ardından ise İleriş Kağan'ın istiklali kazanarak yine töreye göre devleti tekrar teşkilatlandırdığı açıkça bildiriliyor.³¹ Görüldüğü üzere Töre, varlığıyla devletin kurulmasını sağlayan, devletin kurulmasıyla da tatbik sahası bulan kaideler şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İleride bahsedeceğimiz gibi Karahanlılar döneminde de törenin yürürlükte olduğunu Kutadgu Bilig'de konuyla alakalı birçok beyit bulunuyor olmasına dayanarak ifade edebiliriz.

Kafesoğlu'na göre Meşruluğu tanınan devletlerde, çok çeşitli olan hâkimiyet şekilleri arasında ortak üç tip tespit etmek mümkündür.³² Bunlar gelenekçi hâkimiyet, karizmatik hâkimiyet ve kanuni hâkimiyettir. Eski Türk devletlerindeki hâkimiyet telakkisi ise karizmatik tip olarak kabul edilmiştir.³³ Bu anlayışa göre Türk hükümdarına hükmetme yetki ve kudreti Tanrı tarafından bahşedilmiştir. Tanrı tarafından verilen bu ilahi kudrete Türkler "kut" adını vermişlerdir. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz üzere Kutadgu Bilig'de bu inanış canlı bir şekilde yaşamaktadır.³⁴

---

²⁹ Türkler tarafından her şeyin fani olduğuna kesin bir şekilde inanıldığını ve yalnızca devletlerinin "üstte gök çökmedikçe altta yer delinmedikçe senin ilini ve töreni kim bozabilir" şeklindeki ifade de olduğu gibi kıyamete kadar yaşayacağına inandıklarını ifade etmiştik. Bu telakkinin aynısını Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu olan Atatürk'te de görmekteyiz. Türklerin tarihte iki istiklal mücadelesi (birincisini İleriş Kağan'ın Çin'e karşı başlattığı istiklal mücadelesi olarak kabul ediyoruz) verdiğini biliyoruz. Bunlardan ikincisi olan Kurtuluş savaşını sevk ve idare eden, kazanılan zafer neticesinde Türklere istiklalini kazandıran Başbuğ Atatürk'ün "benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır, fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır." sözü bu inanışın 20.yy Türklerinde de en üst seviyede yaşadığının ispatıdır.

³⁰ "İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumin kağan ve İstemi kağan hükümdar olmuş. Hükümdar olarak Türk milletinin devletini ve yasalarını kurmuşlar ve düzenlemişler." Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 509

³¹ İleriş Kağan'ın bağımsızlık hareketinin anlatıldığı Bilge Kağan anıtının doğu yüzündeki ifade: "Yedi yüz er olunca, devletsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti; cariyeye olmuş, kul olmuş milleti; Türk yasalarını bırakmış olan milleti atalarımın yasalarına göre oluşturmuş ve eğitmiş. ... babam (İleriş) onca ülkeyi, devleti kazanarak uçup gitmiş." Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 561

³² Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 239

³³ "Karizmatik hâkimiyette hâkimiyetin hükümdardaki Tanrı vergisi olarak nitelendirilen üstün vasıflardan kaynaklandığı kabul edilir. Bu hâkimiyette esas olan charisma, yani bir nevi insanüstülük, lütuf ve inayete donatılmış olma gücüdür. Karizmatik hâkimiyette yönetilenler hükümdarı bu nitelikte bir varlık kabul ederler." Niyazi, Türk Devlet Felsefesi, 46

³⁴ Kutadgu Bilig'te hükümdarın yaptığı tüm iyi işler için gereken faziletleri Tanrı'nın verdiğine işaret edilmektedir. "Ey adil, temiz ve halim bey, Tanrı sana akıl, bilgi ve birçok faziletler verdi.", "Her türlü iyilik için Allah sana tevfiğ verdi; halkın karnı tok ve sırtı pek oldu." şeklindeki beyitlerden anlaşılacağı üzere hükümdarın başarısı Tanrı tarafından verilen faziletler sayesinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca Kutadgu Bilig'e göre hükümdarda olması gereken akıl, bilgi, anlayış ve fazilet gibi özelliklerin de Tanrı

Toparlamak gerekirse; Türk devletinin töre esaslarına göre şekillenip aynı zamanda töreye uygulama sahası yaratan, en küçük cemiyet birliği olan aileden itibaren nizam ve teşkilata bağlı insanların desteğiyle vücuda gelmiş, amme hukukunun yürürlükte olduğu, adalet çerçevesinde cihanı yönetme arzusuna sahip ve Tanrıya karşı sorumlu olduğunun bilincinde bir hükümdar tarafından idare edilen siyasi teşekkül olduğunu söyleyebiliriz.

1.3. KUTADGU BİLİG'DE DEVLET VE YÖNETİM ANLAYIŞI

Yusuf Has Hacib eserinde sistemleri sağlıklı bir şekilde işleyen devletin en iyi nasıl yönetilebileceği ve bu devleti iyi bir şekilde idare edebilecek olan hükümdarın hangi vasıflara sahip olması gerektiği sorusuna cevaplar aramıştır. Yazara göre adaletin, refahın ve asayişin sağlanabilmesi için çeşitli vasıflarıyla temayüz etmiş bir hükümdarın devlet yönetiminin başında bulunması gerekmektedir. Bu vasıflar ileride ele alacağımız üzere eserin “Beyliğe Lâyık Bir Beyin Nasıl Olması Gerektiğini Söyler“ babında ve diğer farklı bölümlerde ele alınmıştır.

Yazar tarafından eserde hayat verildiği görülen dört ana karakterden biri yönetici, diğer ikisi ise hükümdarın yardımcısı olan vezir pozisyonundadır. Bu görevlilerin devlet idaresinde yönetici pozisyonlarda olan kişiler olduğunu göz önünde bulundurarak eserin ihtiva ettiği konunun omurgasının ekseriyetle devletle alakalı işler olduğunu söyleyebiliriz. Dördüncü karakter olan Odgurmış ise kendini dünya işlerinden soyutlamış, dini temsil eden bir zahit pozisyonundadır. Bıçak’a göre kitap; “Dünya işlerini devlet üzerinden anlatan ve devlet işlerinin iyi yapılmasıyla ahret hayatının da kazanılacağını temellendirme çabasındadır.”³⁵

Eserde kanunla sınırlandırılmış, Tanrısal kaynaklı bir hâkimiyet anlayışı ve “ideal bir dünya devleti” olarak tasarlanmış devlet fikri vardır.³⁶ Bu devlet, adaletin hâkim olduğu, iktisadi refahın sağlandığı, toplumun oluşturan kişilerin yöneticiler tarafından zulme uğramadan ve asayiş içinde yaşayabildiği bir devlettir. Tebaanın hak ve çıkarları töre tarafından teminat altına alınmış, devlet kişisel hakların garantörü

---

tarafından lütfedildiği belirtilmiştir. Yusuf Has Hâcib, “Kutadgu Bilig”, çev., Reşit Rahmeti Arat, TTK yay., Ankara, 2003, B.3112, 3113, 3200

³⁵ Ayhan Bıçak, “Kutadgu Bilig’in Teorik Yapısı”, “Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib, ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri”, 26-27 Ekim 2009, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.98

³⁶ Gökhan Yılmaz, “Kutadgu Bilig’de Devlet Fikri”, *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, 2006, s.75-98

pozisyonuna gelmiştir. Bunları sağlayacak ve yönetecek olan ise ileride ele alacağımız vasıflara sahip “kutlu” hükümdardır.

Kutadgu Bilig’de hükümdarın iyiliğinden bahsedilirken, onun bu insani yönetimi sayesinde nam ve şöhretinin belli bir yere değil, tüm dünyaya yayıldığı vurgulanıyor.³⁷ Bu davranışı sayesinde halkın duasını alan hükümdarın adının ve kutunun günden güne büyüdüğü ifade ediliyor.³⁸ Namının her yerde duyulması nedeniyle dünya halkının onu arzularak etrafına toplandığı ve bunun sonucunda da tüm dünyanın bir saadet kuşağı bağladığının altı çiziliyor.³⁹ Bu beyitlerden anlaşıldığına göre yazarın kurguladığı devletin tıpkı eski Türk telakkisine paralel bir şekilde tüm dünyayı kapsayan bir devlet olduğu, Türk hükümdarının ise yeryüzünün ve ayırım yapılmaksızın tüm insanların tek hâkimi olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Ayrıca canlandırılan bu dünya devleti, toplumda kargaşanın önlenmesi ve asayişin sağlanarak güven ortamının oluşabilmesi için varlığı zorunlu olan bir teşkilat olarak görülmüştür.⁴⁰ Bir başka ifadeyle dünyada huzurun sağlanması için gereken şey, töre esasları uyarınca vücuda gelmiş ve iyi bir hükümdar tarafından yönetilen Türk devletidir.

Eski Türk devletlerinde ceza yetkisi kişilerin değil devletin elinde bulunuyor, bu durum toplumsal çatışmaların önüne geçiyor ve kan davası gibi toplumsal huzuru bozacak olayların vuku bulmasına engel olarak huzur ortamını tesis ediyordu.⁴¹ Yani Türk devleti asırlardır hukukun üstünlüğünü esas alan bir hukuk devleti hüviyetine sahip bulunuyordu. Kutadgu Bilig’de de bu anlayışa işaret edildiğini yazarın kanunu beylikten daha iyi bir şey olarak tanımladığı ifadelerden anlayabiliyoruz.⁴² Yazarın canlandığı devlette en başta hükümdarın kanuna riayet etmesi gerektiğinin altı çizilerek, kanunun hükümdar dâhil her şeyin üzerinde bir otorite olduğu ortaya koyulmuştur.⁴³ Ayrıca ”Sen her vakit doğrulukla hüküm et; beylik kanun ile ayakta durur.”⁴⁴ şeklindeki ifadeyle kanunun devleti yaşatan unsur olduğu da vurgulanmıştır.

---

³⁷ Yusuf Has Hacib, B.457, 458

³⁸ Yusuf Has Hacib, B.459.

³⁹ Yusuf Has Hacib, B.461.

⁴⁰ Yusuf Has Hacib, B.93, 103.

⁴¹ “Türk devleti pek eski zamanlardan beri teşekkül etmiş olduğu için, Semiyeye devletlerindeki kan davaları kalkmış, onun yerine devletçe konulan cezaları havî ‘töre’ler yani hukuki örfler vücuda gelmiş, ceza hakkı sadece devlete geçmişti.” Mehmet Fuat Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 41-42

⁴² Yusuf Has Hacib, B.454.

⁴³ Yusuf Has Hacib, B.2111.

⁴⁴ Yusuf Has Hacib, B.5285.

Yazarın yönetim anlayışındaki ifadeleri incelendiğinde, hükümlerlik yetkisinin Tanrı tarafından verildiği inancının hâkim olduğu görülmektedir. Eski Türk yönetim telakkisine paralel bir şekilde esere yansımış olduğunu gördüğümüz bu yaklaşım, hükümdarın siyasi hâkimiyet yetkisinin Tanrı kaynaklı olmasıdır. İleride detaylı bir şekilde anlatacağımız kut, Türk telakkisine göre siyasi hâkimiyetin Tanrısal kökenli olduğu manasına gelir.⁴⁵ Kutadgu Bilig'e göre hükümdarın yönetici makamına erişmesi ancak Tanrı'nın bu görevi onlara vermesiyle mümkün olur. Bu görüş "Bu beylik mesnedine sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsan etti."⁴⁶, "Lütuf ederek, sana bu beyliği verdi; ey bilgisi geniş olan insan, buna şükür et."⁴⁷ beyitlerinde açıkça ifade edilmiştir.

Ancak Hükümdara Tanrı tarafından verilen bu yönetim yetkisinin meşruluğu onun bazı vazifeleri layıkıyla yerine getirmesine bağlıdır. Hükümdar, açları doyurmak, üstsüzleri giydirmek, iktisadi refahı sağlamak, iç huzuru tesis etmek⁴⁸ gibi somut görevleri yerine getirmezse Tanrı tarafından ona verilen kut, yine Tanrı tarafından geri alınacaktır. Yusuf Has Hacib kutun kaybedilebileceği hususunda "Ey dünyaya hâkim olan, iyi hareket et; saadet geldiği gibi, tekrar gidebilir."⁴⁹ şeklindeki ifadesiyle hükümdara uyarıda bulunduğu gibi, hükümdarın Tanrıya karşı sorumlu olduğunu ve Tanrının yeri geldiğinde hesap soracağını da hatırlatmaktadır.⁵⁰

Sonuç itibarıyla Kutadgu Bilig'deki devlet ve idare anlayışını birlikte şu şekilde tanımlayabiliriz. Töreye göre tesis edilmiş, amme hukukunun yürürlükte olduğu, kanun önünde eşitliğin esas alındığı bir adalet anlayışına sahip devlet ve güneşle özdeşleşerek tüm dünyada adaleti tesis etme arzusunda olan, Tanrıya karşı sorumluluğunun bilincinde bir hükümdar tarafından idare edilen siyasi teşekküldür.

---

⁴⁵ "Kut; ruh, ruhi manevi kuvvet, cesaret, uğurluluk, talihsizlik, saadet, ikbal manalarından başka, siyasi hâkimiyet kudreti, devlet idaresi kudret ve salahiyeti, hâkimiyet şevketi manalarını da ifade eden çok kıymetli bir kelimedir." Sadri Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk (Ankara: Türk Tarihi Kurumu, 2014), 116

⁴⁶ Yusuf Has Hacib, B.5469.

⁴⁷ Yusuf Has Hacib, B.5470.

⁴⁸ Eski Türk telakkisine göre hükümdarın görevleri hakkında detaylı bilgi için Kültegin anıtının doğu yüzü okunabilir.

⁴⁹ Yusuf Has Hacib, B.5086.

⁵⁰ Yusuf Has Hacib'e göre halkı aç bırakmamak bir Tanrı emri olarak kabul edilmiş, bu hususta hükümdarın Tanrıya karşı sorumlu olduğu vurgulanmış ve Tanrının sorumluluklarını yerine getirmeyen hükümdara hesap soracağını altı çizilmiştir. Yazar hükümdara "Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracaktır; gözünü aç." şeklinde bir uyarıda bulunmuştur. Yusuf Has Hacib, B.5165.

1.3.1. Kutadgu Bilig’de Yöneten ve Yönetilen İlişkisi

Kutadgu Bilig’deki devlet ve yönetim anlayışının kendine has özelliklerinden biri yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkidir. Bu ilişki karşılıklı haklar ve yükümlülükler şeklinde ortaya koyulmuştur. Yazara göre halkın hükümdar üzerinde ve hükümdarında halk üzerinde hakları bulunmaktadır. Hükümdarın şahsında devletin tebaaya karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu görevler sayılmakta ve ancak hükümdarın bu görevleri icra etmesi halinde halktan sorumluluklarını ifa etmesini bekleyebileceğinin altı çizilmektedir.⁵¹

Halkın hükümdar üzerinde bulunan üç hakkı, adil kanunlar koyulması, gümüşün ayarının korunması ve halkın can güvenliğinin sağlanmasıdır.⁵² Buradan hareketle yazarın düşüncesine göre devletin üç görevi yerine getirmekle yükümlü kabul edildiğini söyleyebiliriz.

Bu görevler;

- İktisadi anlamda istikrarın sağlanması,
- Adil kanunlar koyularak eşit ve adaletli bir idarenin tesis edilmesi,
- Devletin sorumluluğundaki topraklarda güvenin asayişin temin edilmesidir.

Devletin başında bulunan iyi bir hükümdarın devlet adına yapması gerekenler çeşitli bablarda açık bir dille ifade edilmiştir. Bunlar; kanunlara saygı duymak, halka eşit muamele etmek, iktisadi refahı sağlamak, ülkede asayişin temin etmek şeklinde sıralanabilir. Günümüzden on asır evvel tespit edilen ve devletin sorumluluğu olarak kayıt altına alınmış olan bu görevlerin çağımızda da geçerliliğini aynen koruduğu görülmektedir.⁵³ Ülkede toplumsal ve iktisadi düzenin sağlanması, can ve mal güvenliğinin devletçe güvence altına alınması ve zulmün önlenmesi bakımından bu hakların verilmesi büyük önem arz etmektedir.

Yazara göre görevlerini ifa eden hükümdarın halktan istemesi gereken üç hakkı ise;

---

⁵¹ Yusuf Has Hacib, 'e göre hükümdar ile halk arasında bulunan karşılıklı yükümlülüklerde ilk önce hükümdarın üzerine düşeni yapması gerekmektedir. "Böylece tebaa hakkını ödedikten sonra, sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert hükümdar." Yusuf Has Hacib, B.5578.

⁵² Yusuf Has Hacib, B.5575, 5577.

⁵³ T.C. Anayasasının 5.maddesine göre Devletin amaç ve görevleri şunlardır. "Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır." 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982, 20 Ekim), *Resmî Gazete*, 17844, m.5

- Halkın hükümdara mutlak itaat arz etmesi,⁵⁴
- Devlet hazinesinin hakkını gözetmesi (vergisini ödemesi)
- Hükümdarın yanında saf tutarak onun dostuna dost düşmanına düşman olmasıdır.⁵⁵

Bu karşılıklı hakların ödenmesinde ise bir sıra mevcuttur. Yazar ”Böylece tebaa hakkını ödedikten sonra, sen de onlardan kendi hakkını isteyebilirsin, ey cömert hükümdar.”⁵⁶ şeklindeki ifadesi ile karşılıklı haklar konusunda öncelik sırasını hükümdara vererek ilk önce onun üzerine düşen vazifeleri ifa etmesi gerektiğini, ancak ondan sonra halktan görevlerini yerini getirmesini bekleyebileceğini söylemektedir. Bir başka ifadeyle halkın itaati, hükümdarın sorumluluklarını yerine getirmesine bağlıdır diyebiliriz.

Hükümdarın halktan istemesi gerektiği belirtilen haklar, ülkede ideal bir düzenin sağlanmasına yapacağı katkı açısından ele alındığında son derece gerçekçi nedenlere dayandığı görülmektedir. Eğer bir devlet düzeni içinde yaşayan halk hükümdara sadakat arz etmezse karşılıklı güven kaybolur, devletin nüvesini oluşturan halkın desteğinden mahrum olan bir hükümdarın herhangi bir alanda başarılı olması beklenemez. Halk vergisini zamanında ödemezse devletin gelir kaynaklarının bir kısmı ortadan kalkacağından ekonomik düzen sarsılır, iktisadi refah azalır, ekonomik gücünü kaybeden devletin her sahada gücü kırılır. Son olarak da halk hükümdarın koyduğu kanunlara uymaz ise toplumsal düzen içerisinde anarşi ortaya çıkar ve bunun neticesinde devletin mevcudiyeti tehlikeye girer.

Yazarın idealize ettiği devlet sisteminin kusursuz işlemesi için hem Tanrıya karşı sorumlu olan hükümdar hem de sistem içerisinde yaşam süren tebaa karşılıklı olarak görevlerinin ve haklarının bilincinde olmalı ve iki tarafta kendilerine düşen görevleri eksiksiz olarak yerine getirmelidir.⁵⁷

---

⁵⁴ Halkın hükümdara itaat arz etmemesinin acı sonuçları bizzat Bilge Kağan tarafından dile getirilmiştir. Bilge Kağan milletin bilgisizliği, kötü davranışları, isyanı yüzünden amcası Kapgan Kağan’ın öldüğünü, ölmeden evvel kendisine itaat etmeyerek isyan eden boylarla uzun uzadıya uğraştığını nakletmiştir. Kağan burada itaatsizliğin devlet için ne derece tehlikeli bir durum olduğunu net bir şekilde göstermiştir.

⁵⁵ Yusuf Has Hacib, B.5580, 5581, 5582.

⁵⁶ Yusuf Has Hacib, B.5578.

⁵⁷ Birinci Türk Kağanlığını kurarak fütuhatlar yapan, birçok milleti itaat altına alma başarısını gösteren İstemi ve Bumin Kağan’ın başarısı hakkında Taşağıl; “Onların hükümdarlığı sırasında beyler ve millet de onlara yardımcı olmuştu. Daha doğrusu o zamanın Göktürk Devletinde Beyler ve millet birbirlerine karşı vazifelerini yerine getirmişlerdi.” şeklindeki yorumuyla, bu başarının altında yatan sırrın yönetici ve tebaanın karşılıklı vazifelerini yerine getirmek olduğunu söylemiştir. Taşağıl, Bilge Kağan’ın Vasiyeti (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018), 73

Yusuf Has Hacib'in tasvir ettiği ideal devlet düzeninde iyi ve adil yönetimin sağlanabilmesi için yöneticilerde bir takım meziyetlerin bulunması gerektiği belirtilmiştir. İleride detaylı olarak ele alacağımız bu özelliklerden başlıcaları; bilgili ve akıllı olmak, doğruluk, cesaret, ihtiyatlı olmak, zulmetmemek, kanunlara uymak, adaletli olmak şeklinde sayılabilir. Hükümdar güneşe benzemeli, her zaman parlaklığını ve bütünlüğünü muhafaza ederek herkese aynı mesafede olmalıdır.⁵⁸ Güneş gibi, iyi kötü ayrımı yapmadan ışığını yaymalı, bütün insanlar için huzurlu bir yaşam ortamı tesis etmelidir.

1.4. KADİM TÜRK TÖRESİ

Devlet seviyesine eriştiği kabul edilebilecek bir siyasi teşekkülün idare edilebilmesi için, yöneticiler dâhil herkesin uymaya mecbur olduğu esaslar bulunması, yani kişi veya zümrelerin insafına değil, kanuna dayalı yönetim sergileniyor olması gerekir. Eski Türk devletlerinde de kişi ve kamu hukukunun uygulanmasında rehber olan kanunlar bulunmaktadır. Arsal'a göre; "Türklerde içtimai hayatı tanzim eden mecburi kaidelere töre denilmektedir."⁵⁹

Kafesoğlu ise Türkler tarafından olağanüstü önem verildiğini gördüğümüz töreyi tanımlarken; "Bozkırlarda fiilen yaşanan hayatın zamanla hukuki-sosyal değer kazanmış davranışlarını ihtiva eden ve umumiyetle kanun manasına alınan töre, eski Türk sosyal hayatını düzenleyen mecburi kaideler bütünü idi."⁶⁰ ifadesini kullanmıştır. Türk sosyal yaşantısını düzenleyen bir nizam olması töreye milli bir kimlik kazandırmaktadır. Buradan hareketle töre için, Türk milletine özgü olması hasebiyle milli hukuki kaideler diyebiliriz.

Elimizdeki eski Türk vesikalarından biri olan Orhun Abidelerine baktığımızda hükümdarların ili (devleti) töre hükümlerine göre düzenlediklerini görmekteyiz. Demek ki Töre; Türk devlet teşkilatının temelini oluşturan, bir başka ifadeyle varlığıyla devlete hayat veren bir unsur niteliğindedir. Dahası, töre ve devlet birbiri içine geçmiş, beraber anılan iki olgu haline gelmiştir.⁶¹

⁵⁸ Yusuf Has Hacib, B.825.

⁵⁹ Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 283

⁶⁰ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 237

⁶¹ "... Hükümdar olarak Türk milletinin devletini, yasalarını kurmuşlar ve düzenlemişler", "... devleti öylece kurmuşlar, devleti kurup yasaları düzenlemişler.", "Türk ve Oğuz beyleri, millet iştin! Üste gök basmasa, altta yer delinmese Türk milleti, senin devletini töreni kim bozabilir?" Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 521

Kafesoğlu tarafından aktarılan, Oğuzların Horasan'da devlet kurduğu sıralarda yaşandığı bildirilen bir olayın devlet ile törenin beraber vücuda geldiği görüşümüzü destekler nitelikte olması hasebiyle burada verilmesinin uygun olacağını düşünüyoruz. Selçuklu devletinin hüküm sürdüğü bir dönem olan 1038 yılında ortaya çıkan karışıklıklar nedeniyle Selçuklu başbuğu İbrahim Yinal, Nişabur kenti halkına hitaben bir konuşma yapmıştır. “Etrafta görülen asayişsizlik küçük adamların işidir. Şimdi ise Tuğrul Bey'in idaresinde devlet kurulmuştur. Kimse nizamı bozmaya, haksızlığa cesaret edemeyecektir.”⁶² şeklindeki ifadelerden anlaşıldığı üzere devletin kuruluşu ile nizamın sağlanması aynı anda zikredilmiş ve bu kişilerin devletin gücü karşısında ehemmiyetsiz oldukları vurgulanmıştır.

Buradan hareketle Türklere göre asayişin sağlanması için gerekli olan şeyin töre hükümlerince tanzim edilmiş ve ışığını töreden alan kanunlar çerçevesinde işleyen bir devlet olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü görüldüğü gibi devletin kurulması ile birlikte eşzamanlı olarak töre devreye girmiş ve her türlü hak ihlali sona ererek toplum huzura kavuşmuştur. Türk devletinin temeli olarak kabul edilen törenin terk edilmesi ise bizzat eski Türk hükümdarlarından Bilge Kağan tarafından nizamın bozulması ve devletin yok olmasının nedenleri arasında sayılmış, töreyi terk eden milletin devletsizleştiği kağansız kaldığı anlatılmıştır.⁶³

Töreyi özel kılan temel husus ise ileride detaylı olarak izah edeceğimiz kendine has iki özelliğe sahip olmasıdır. Bunlar adil olması ve eşitliği temel alan bir adalet yaklaşımına sahip olmasıdır. Türk toplumunda yaşayanların adil ve eşitlikçi bir anlayışa sahip olan törenin koruması altında, şahsi hürriyetleri de teminat altına alınmış bir şekilde yaşadığının yabancı kaynaklar tarafından da teyit edilmiş olduğunu bilmekteyiz.⁶⁴ Başka milletlerde ise eşitlik görülüyor, insanlar kategorize edilerek

---

⁶² Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980), 22

⁶³ “... Devletsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariye olmuş kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış olan milleti atalarımın yasalarına göre oluşturmuş ve eğitmiş.” Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 513

⁶⁴ Kafesoğlu'nun aktardığına göre Bizans kaynaklarında konuyla ilgili verilen bilgi şu şekildedir. “448 yılında Atilla nezdine giden Bizans elçilik heyetine dahil katip Priskos, Hun başkentinde tesadüf ettiği bir Yunanlının şu sözlerini tespit etmiştir. Balkan savaşında Viminacium (Belgrad'ın doğusunda bir kale)'da Hunlara esir düştüm. Şimdi bir Hun kadını ile evliyim. Çocuklarım var. Hayatımdan çok memnunum. Burada savaş zamanları dışında herkes hürdür. Kimse kimseyi rahatsız etmez.” Neden memleketine dönmedin sualine verilen cevap ise Türk devleti ile çağdaşı Bizans arasındaki yönetim anlayışını ve toplumsal düzeni kıyaslamak açısından çok önemlidir. “Bizans'ta harp sırasında kumandanların korkaklığı yüzünden tehlikede olan halk, barış zamanlarında vergilerin ağırlığı, tahsildarların zulmü sebebiyle sefilâne yaşamaktadır. Orada fakir ezilir, zengin ceza görmez, her şey

büyük bölümü adalet ve eşitlik bir yana, temel insani haklardan dahi yoksun bırakılıyor, dahası bu durum meşru görülüyordu.⁶⁵

Türk milletine özgü olması nedeniyle millilik vasfına haiz olduğunu vurguladığımız töre değişmez kaideler bütünü olmayıp yaşanan dönemin gerekliliklerine göre yapılacak yeniliklere açıktı.⁶⁶ Bu özelliği sayesinde zaman içerisinde kendi milli özelliklerini koruduğu gibi zamanın gerekliliklerine de uyum sağladığından⁶⁷ hiçbir zaman çağdışı kalmamış, bu özelliği sayesinde etkinliğini ve geçerliliğini her dönemde muhafaza etmiştir.

Sonuç olarak Türk töresi için şu tanımı yapabiliriz. Devletin kurulmasında hayati role sahip, adalet ve eşitlik esasına dayanan bir yönetim tesis eden, belli bir topluluğu değil tüm cihanı kapsayan, kişileri yöneticilerin insafından koruyan, insan hak ve hürriyetlerine saygılı olduğu gibi aynı zamanda bunların teminatı konumunda, dahası başkalaşmadan değişmeyi özünden kopmadan gelişmeyi başarabilmiş bir milli hukuki normlar bütünüdür.

---

yargıçlar ve yardımcılara verilen rüşvete bağlıdır. Bizans'ta hürriyet, kanun eşitliği yoktur." Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, 23

Bu ifadeler iki çağdaş devletin beşeri medeniyet seviyesi hakkında çok çarpıcı bilgiler vermektedir. Anlaşıldığına göre Türk kağanları milleti giydirmek, doyurmak, zengin kılmak için güçlü bir ekonomi hedeflerken, Bizans yöneticileri için ise hedef devletin hazinesini doldurmak olarak görülmüştür. Türk anlayışında güçlü ekonomi devlet için bir amaç değil, halkın refahı için kullanılan bir araç olarak kullanılmıştır. Diğer bir husus adalet uygulamalarındaki farktır. Türk töresini temel alan hukuk anlayışı ileride detaylarını vereceğimiz üzere yabancı ile oğlu ayırmayan bir anlayışa sahipken, Bizans'ta hukuk ekonomik anlamda güçlü olanların lehine çalışan bir mekanizma halindedir.

⁶⁵ "Kölelik bütün ilk ve ortaçağlar boyunca, hatta Rusya'da 19.yüzyıl ortalarına kadar, tabii karşılana bir içtimai müessese halindeydi. Hindistan'daki kast sistemi malumdur. Eski İran şehinşahları kölelerinin çokluğu ile övünürlerdi. Tarihi vesikalar Çin'de köleliğin mevcut olduğunu göstermektedir. Eski Yunan'da köleler resmi ve meşru bir sınıf teşkil ediyorlardı. Aristoteles'e göre Atina'da fakirler, kadınları ve çocukları ile birlikte, zenginlerin esiriydiler. Esir ana babadan doğmak, babası tarafından satılmış veya terk edilmiş olmak bulunmak veya borcunu ödeyemez hale gelmek suretiyle esaret ve kölelik kaderleri çizilmiş olan bu kütlelerin idari, siyasi, hukuki hiçbir hakları yoktu." Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, 23-24

Sayılan bütün örnekler göz önüne alındığında Türk devletlerinde insana verilen değer çağdaşı olan devletlerle kıyaslanamayacak seviyede olduğu anlaşılmaktadır. Türklerde devlet millet için var iken, diğerlerinde millet, devlet hizmetinde kullanılmış bir araç hükmündedir. Türk telakkisinde ise; insanca yaşamak, yaşatmak için, devlet millet için vardır diyebiliriz.

⁶⁶ "Töre hükümleri değişmez kalıplar değildi. Bir sosyal-hukuki normlar toplamı olarak töre, çevre ve imkânlarla uygun yaşayabilmenin gerekli kıldığı yeniliklere açıktı." Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 238

⁶⁷ "Devletlerin teorilerle değil fakat sosyal gerçeklere uygun şekilde idare edilebileceğini çoktan anlamış olan Türk hükümdarları, yerine ve zamanın icaplarına göre ve 'meclis'lerin tasvibi alınmak üzere, töreye yeni hükümler getirebiliyorlardı. Mesela Asya Hunlarında Mo-tun, Göktürklerde Bumin ve İltiş, Tuna Bulgar devletinde Krum böyle yapmışlardı." Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 238

1.4.1. Kutadgu Bilig’de Töre

Yusuf Has Hacib’e göre bir devlette adaletin sağlanması en önemli hususlardan birisidir. Bunu sağlamak için hükümdar doğru kanunlar koymalı⁶⁸ ve bu kanunlar doğru olarak uygulanmalıdır.⁶⁹ Töreyle temsil eden hükümdardan doğru kanun koyması ve bunun doğru uygulanmasının istenmesi bize Türk telakkisine göre törenin temelini adalet olarak idrak edildiğini göstermektedir. Ayrıca adaletle hükmetmek hükümdara Tanrının sevgisini kazandıran bir durum⁷⁰ olduğu gibi ebedi beylik isteyen bir hükümdar için de bu isteğinin anahtarıdır.⁷¹ Hükümdar adaletten ayrılmamalı, kılıç, sopa ve kamçısını kötülerini cezalandırmak için kullanmalı ve zulmü ortadan kaldırmalıdır.⁷²

Kafesoğlu Kutadgu Bilig’e dayanarak yaptığı tespit, töreyi doğru kabul edebilmek için anayasa hükmünde değişmez dört prensibe sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu özelliklerden ilki kanunun köni (adaletli) olması, ikincisi uzluk (iyilik, faydalılık), üçüncüsü tuzluk (eşitlik) ve sonuncusu ise kişilik (insanlık, üniversallık)’dir.⁷³

Yusuf Has Hacib’e göre hükümdar her daim töreye uygun bir şekilde ve adaletle hükmetmek zorundadır.⁷⁴ Çünkü beylik ancak töre ile ayakta durur.⁷⁵ Ayrıca bu durum Tanrının isteğidir ve Tanrı hükümdarı adaleti tesis etmesi için bu mevkie getirmiştir.⁷⁶ Gökyüzü bile adalet sayesinde ayakta durmaktadır.⁷⁷ Ayrıca töreye riayet eden doğru hükümdarlar bizzat saadet (kut) olurlar ve bu kuttan herkes payını alır.⁷⁸ Burada töreye riayet esas çerçevesinde hüküm süren hükümdarın kut olması ve halkın

⁶⁸ Yusuf Has Hacib, B.2017.

⁶⁹ Yusuf Has Hacib, B.291.

⁷⁰ Yazar bu hususta ”Sen doğrulukla Tanrının sevgisini kazanırsın; halka kızıp, onlara karşı doğruluktan ayrılma.” şeklinde öğütte bulunmuştur. Yusuf Has Hacib, B.5598.

⁷¹ Yusuf Has Hacib, B.1435.

⁷² Yusuf Has Hacib, B.5279, 5280, 5547, 5548.

⁷³ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 238

⁷⁴ “Türklerde devletin temeli adalettir. Adalet hayatı canlandırmak ve dünyayı huzura kavuşturmakta ön şartlardandır. Çünkü cihana huzur getirmekle mükellef olan Türk devleti adalet (könilik) üzerine kurulur, beyliğin esas adalet yoludur.” Sait Başer, Kutadgu Bilig’de Kut ve Töreden Sevgi Toplumuna (İstanbul: Seyran Kitap, 1995), 97

⁷⁵ “Sen her vakit doğrulukla hüküm et; beylik kanun ile ayakta durur.” (Yusuf Has Hacib, B.5285)

⁷⁶ Yusuf Has Hacib, B.5195.

⁷⁷ Yusuf Has Hacib, B.5600.

⁷⁸ “Kanunlara riayet eden, doğru bey, gerçekten, bir saadettir; onun saadetinden her kes kendisine hisse alır.” Yusuf Has Hacib, B.3461.

bu kuttan pay alması ile kastedilenlerden birisinin ekonomik refah olması kuvvetle muhtemeldir.⁷⁹

Eserde hükümdar, yani töre güneş ile sembolize edilmiştir. Bu sembolleştirme gelişigüzel bir benzetme değil, bizzat törenin ağzından kendisiyle ilgili aktarılan özelliklerin maddi bir ifadesidir. Törenin tabiatı güneş gibidir, küçülmez, daima bir ve bütündür.⁸⁰ Tıpkı güneşin kimseyi ayırt etmeden herkesi aydınlatması gibi Türk töresi de karşısında kimseyi ayırt etmez, tıpkı güneş gibi eşit muamele eder.

Yusuf Has Hacib'in devlet anlayışında her şeyin, dünyanın düzene girmesinin bile temelinde adil kanunlar yatar. Yazar bu görüşünü "Kanunu doğru tatbik ettin, dünya düzene girdi; hiç kimse memlekette artık bir zorbaya rastlamıyor."⁸¹ şeklindeki ifadesiyle dile getirmiştir. Burada anlatılmak istenen töre ilkeleri çerçevesinde yönetilen bir dünyada tam bir asayişin tesis edileceğidir.⁸²

Diğer bir husus kanunların hükümdar da dâhil olmak üzere her şeyin üzerinde bir otorite oluşudur.⁸³ Eski Türklerde töreye muhalefet etmek hükümdarlar için bile ölümle cezalandırılan bir cürüm olarak görülmüştür.⁸⁴ Bu anlayış hükümdarı keyfiyete dayalı bir yönetimden alıkoyarak kanun hâkimiyetini esas kılmış, yönetilenleri yöneticinin insafından kurtarmıştır. Bu durum kadim Türk yönetim anlayışında hukukun üstünlüğünün çağımızdan çok önce tesis edildiğini de açıkça göz önüne serer bir mahiyettedir.

1.4.2. Türklerde Kut Anlayışı

Kutadgu Bilig'de ki dört ana karakterden biri olan Aytoldı⁸⁵ ile sembolleştirilen kut anlayışının izlerini Asya Hunlarından itibaren Türk Kağanlığında, Uygurlarda,

---

⁷⁹ İleriş Kağan'ın bağımsızlığı kazanmasının hemen ardından töreleri uygulamaya koyarak işler hale getirmesiyle başlayan ikinci Türk Kağanlığı döneminde, doğuda Kadirgan Dağlarına, batıda Maveraünnehir'e kadar olan bölgelere Türk milleti yerleştirilmiş ve töreye göre teşkilatlandırılmıştı. Kutlu hükümdarların devletin başında bulunduğu bu dönemlerde millet ekonomik olarak çok iyi duruma gelmişti. "Refah öyle gelişmişti ki; evvelce kul olanlar, kul sahibi olmuş, cariyelerde kadın hizmetçi sahibi olmuşlardı." Taşağıl, Bilge Kağan'ın Vasiyeti, 76-77

⁸⁰ Yusuf Has Hacib, B.825.

⁸¹ Yusuf Has Hacib, B.3108.

⁸² "Beylik törenin tatbiki için konmuştur. Tanrı kendi nizamının yürütülmesi için beylik verirdi. Tabii, beyin adalete riayeti ilk şart idi." Başer, Kutadgu Bilig'te Kut ve Töreden Sevgi Toplumuna, 102

⁸³ Yusuf Has Hacib, B.454.

⁸⁴ "Mesela töreye göre hükümdar olma hakkı Bilge Kağan'ın iken, onun yerine geçmeye çalışan İnel Kağan, Tanrı kutunu tasvip etmemesi (taplamaması) sebebiyle tahtından olmuş ve töreye muhalefetten öldürülmüştür." Başer, Kutadgu Bilig'te Kut ve Töreden Sevgi Toplumuna, 3

⁸⁵ Kutadgu Bilig'te Aytoldı kutun simgesidir. Bunu "Sonra Ay-Toldı'dan söz açtım; mübarek saadet güneşi onunla parlar." ve "Bu Kün-Toğdı dediğim doğrudan-doğruya kanundur; Ay-Toldı ise, saadettir." şeklindeki beyitlerden açıkça anlayabilmekteyiz. Yusuf Has Hacib, B.335, 356,

Karahanlılarda, Büyük Selçuklularda ve nihayet Osmanlılara kadar açık bir şekilde görmek mümkündür.⁸⁶

Yusuf Has Hacib ile aynı dönemlerde yaşamış olan Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lügati't Türk adlı eserinde; baht, devlet, talih, şans şeklinde tanımladığı, Tanrı tarafından⁸⁷ hükümdarlara verildiğine inanılan bu kudrete Türkler "Kut" adını vermişlerdir.⁸⁸ Hükümdar ve halk tarafından kabul edilmiş olan bu telakkiye göre Türk hükümdarına hükmetme yetki ve kudreti Tanrı tarafından bahşedilmiştir.⁸⁹ Bu hususta Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzünde "Tanrı buyurduğu için, benim talihim olduğu için kağan oldum." ifadesi bulunmaktadır. Bilge Kağan hükümdar makamına gelmesini Tanrının emrine, lütfüne bağlamaktadır.⁹⁰

Asya Hunlarından itibaren Türk Kağanlığı ve Uygur Kağanlığı dönemlerindeki birçok hükümdarın unvan olarak kutlug, kut bolmuş, kutalmış gibi unvanlar kullanmış olmaları kut kavramının hükümdarlıkla bütünleşmiş olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu yüzden kut kavramının anlamını yalnızca mukaddes veya mutluluk kelimesi ile karşılamaya çalışmak ifadeyi eksik bırakmaktadır. Demirbilek'e göre

---

⁸⁶ "Asya Hun İmparatorunun ünvanı 'Gök Tanrı'nın, güneşin, ayın tahta çıkardığı Tanrı kutu Tanhu ' idi. Hsia Hun devleti tanhusu He-Lien Po Po şöyle diyordu 'Benim hükümdar olmam Tanrı tarafından kararlaştırıldı.'" Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 239

Uygur Kağanı Mengli'nin ünvanı ise "Ulug Tengride kut bulmuş alp külük bilge kağandı. Özkan İzgi, Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları (Ankara: TTK Yayınları, 2017), 125

Bir kısım Osmanlı padişahlarının "zıllullahi fil alem" (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) ünvanını kullanmış oldukları malumumuzdur. Osmanlı hükümdarları tarafından kullanılan bu unvan eski Türklerdeki hükümdarlık yetkisinin Tanrı tarafından verildiği anlayışının İslamiyet'in kabulünden sonrada aynen devam ettiğini göstermektedir.

⁸⁷ Kaşgarlı Mahmut, "Divanü Lügati't-Türk", çev., Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, T.D.K. yay., 2018, 751

⁸⁸ Arsal'a göre Kutadgu Bilig'in ismine dâhil olan ve bu eserde çok kullanılan kut kelimesini sadece saadet şeklinde tercüme etmek yanlıştır. "Kut kelimesinin eski Türkçe'de ve bugünkü lehçelerde birçok manası vardır. Kut ruh, ruhi manevi kuvvet, cesaret, uğurluluk, talihlilik, saadet, ikbal manalarından başka, siyasi hâkimiyet kudreti, devlet idaresi kudret ve salahiyeti, hakimiyet şevketi manalarını da ifade eden çok kıymetli bir kelimedir." Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 116

⁸⁹ "Eski Türk devletlerinde egemenliğin kaynağı Tanrı idi. Tanrı, egemenliği doğrudan doğruya değil, bir vasıta ile kullanmaktaydı. Bu vasıta da Türk kağanıydı. Bu duruma göre, devleti idare etme güç ve yetkisi, Tanrı tarafından Türk kağanına bağış olarak verilmekteydi. Aynı şekilde, Türk kağanı da kendisini tanrı tarafından seçilmiş, bazı olağanüstü güç ve yetkilerle donatılmış bir kimse olarak görmekte ve kabul etmekteydi. Halk da aynı inanışa katılmaktaydı." Salim Koca, Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri (Ankara: Berikan Yayınevi 2011), 75

⁹⁰ "Eski yönetim biçimlerinde, iktidarın kaynağı tanrısaldır. Yönetim erki, yetkisini ilahi güce dayandırma gereksinimi duyar. Kral, han, sultan, imparator, hangi ad ve unvana sahip olurlarsa olsunlar, kendi iktidarlarının Tanrı'nın takdirine dayandığı, kendilerinin tanrısal iradeyle insanları yönetmek üzere görevlendirildikleri anlayışına sahiptirler. Nitekim Hristiyan dünyasındaki kral ve imparatorlar, iktidarın kaynağının tanrısal oluşuna kanıt olarak kiliseyi yönetime ortak etmişler, bu yolla zaman içinde kilise, yöneticilerden daha üst bir konuma gelmiştir. Osmanlı padişahlarının 'zıllullah' olarak nitelendirilmeleri de bu anlayışın bir başka biçimde dile getirilişidir." Zafer Öner, "Kutadgu Bilig'de Kut Kavramı", "Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib, ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri", 26-27 Ekim 2009, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.416

tarihi metinlerde “mukaddesin”in “ıduk”la; “mutluluk”un ise “mengü” sözcükleriyle zaten karşılanmıştır. Dolayısıyla kut’un bu kavramlardan farkı, muhatabının hükümdar ailesi olmasıyla ilgilidir.⁹¹ Bu unvanlarda kut sözcüğü Tanrının lütfüne erişmiş olma, sahip olma ve buna benzer anlamlar taşımaktadır.

1.4.2.1. Tanrı Hâkimiyetinin Vasıtası Türk Hükümdarı

Türk anlayışına göre Tanrı hâkimiyetini direk olarak değil bir vasıta ile kullanmaktaydı. Bilge Kağan yazıtında Tanrının yönetme yani hâkimiyet yetkisini babası İteriş Kağan’a verdiği ”Tanrı öyle buyurduğu için, illiyi ilsizleştirmiş, kağanlıyı kağansızlaştırmış, düşmanları tabi kılmış, dizliyi çöktürmüş, başlıyı eğdirmiş. Babam Kağan, öylece devleti kurup yasaları koyup vefat etmiş.”⁹² şeklinde ifade edilmiştir. Bilge Kağan’a göre yeryüzünde nizamı sağlamak Tanrının isteğidir ve Tanrı bu isteğini Türk hükümdarı üzerinden, onun vasıtasıyla gerçekleştirmiştir.

Eski Türklerde tüm millet arasında hâkim olan bu inanca göre kuta sahip olan tahta çıkar ve görevlerini ifa edebildiği sürece o makamda otururdu. Kut, Tanrının hükümdara verdiği siyasi iktidardı fakat sonsuz değildi. Halkın ve devletin idaresinde Türk hükümdarının sorumlulukları bulunmakta ve ancak bu sorumlulukları layıkıyla yerine getirdiğinde kutlu olabilmekteydi. Halka karşı görevlerini yapamadığı zaman ise tahttan indirilir, buna dayanak olarak ise ”kutu taplamadığı”, yani vazifelerini başaramadığı ve sorumluluklarını yerine getiremediği için Tanrı’nın bağışlamış olduğu hükümranlık hakkını geri aldığı söylenirdi.⁹³

Kut verme bahsinde hükümdar ile Tanrı arasındaki ilişkinin başka bir boyutu daha bulunmaktadır. Orhun Abidelerine ve Türk efsanelerine yansıyan ifadelerden anladığımıza göre Tanrı kendi temsilcisi olan Türk hükümdarına sadece kut vermekle kalmaz, en müşkül durumlarda da yardım eder, korur ve var olma mücadelesine devam etmesini sağlar.⁹⁴ Tanrı’nın Türkleri koruyacağı şeklindeki bu anlayış bugün dahi

⁹¹ Salih Demirbilek, “Türklerde Kut Kavramı (Kutadgu Bilig Merkezli)”, “Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib, ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri”, 26-27 Ekim 2009, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.185

⁹² Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 565

⁹³ İkinci Türk Kağanlığı döneminde Kapagan Kağan’ın yerine geçen oğlu İnal Kağan, Oğuz isyanını bastıramadığından “kutu taplamadı” inancıyla tahttan uzaklaştırıldı. Niyazi, Türk Devlet Felsefesi, 49

⁹⁴ Tanrı seçtiği hükümdara kut vererek onu başarılı bir hükümdar haline getirir, fütuhatlar yapmasını sağlar, ayrıca esarete düştüğünde Türk milletini kurtarmak için bazen direk olarak, bazen de bir vasıta kullanarak yardımda bulunur. Tanrı’nın bu yardımları sayesinde Türk milleti yok olmaktan kurtulur. Bu husus Bilge Kağan anıtının doğu yüzünde şu şekilde ifade edilmiştir. ”Türk Tanrısı, kutsal yeri suyu şöyle yapmış: Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İteriş Kağanı, annem İlbilge Katunu Tanrı, tepelerinden tutup yukarı kaldırdı.” Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 561

“Tanrı Türkü korusun” kalıbıyla, bir nevi dua, temenni şeklinde varlığını devam ettirmektedir.

Türk Kağanlığı döneminde devletin yöneticileri kağan⁹⁵ unvanını taşıyorlardı. Kağan makamına oturan kişinin Tanrı tarafından kendisine yarlık verilerek kuta sahip olduğuna inanılırdı.⁹⁶ Kağan seçilecek kişinin ”bilge, alp, doğru sözlü ve erdemli olması” gerekmektedir.⁹⁷ Orhun yazıtlarında Bilge Kağan ”özüm kutum bar için kağan oturdum” sözüyle kağan olmasının nedenini kuta sahip olmasına bağlamıştır.⁹⁸ Eski Türklerde Tanrı bağıışı olarak hükümdara verilen ve ”Kut” olarak adlandırıldığını ifade etmiş olduğumuz ilahi kudret inanişinin izlerini bilinen en eski Türk Devleti

---

Tanrı'nın Türk milletine yardım etmek için kullandığı vasıtalardan biriside bozkurttur. Bozkurt ile ilgili efsaneler incelendiğinde, yaptığı işlerin bir hayvanın yapabileceği işler olmadığı, ancak ilahi bir yardım sayesinde olağanüstü eylemlerde bulunabildiği açık bir şekilde bellidir. Ögel'in aktardığı Çin kaynakları incelendiğinde bu efsanelerin Asya Hunları zamanından itibaren izlenebildiği görülmektedir. Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi Cilt 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 17

Eski Türkçede ve bazı destanlarda genel olarak böri veya kök böri kelimeleriyle karşılanmış olan ifadenin bozkurt olduğu hususunda Aydın tafsilatlı bir açıklama yaparak kök ile ifade edilen rengin boz olduğunu açıklamış, buradan hareketle kök börinin bozkurt olduğunu ifade etmiştir. Erhan Aydın, Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri (İstanbul: Kronik Kitap, 2018), 112

Bozkurt birçok efsanede yer almış bir semboldür. Genel olarak türeyişin ve kurtuluşun konu edildiği efsanelerde ortaya çıkan bozkurt olağanüstü davranışlar sergileyerek yardımda bulunmuştur. Bu efsanelerden bazıları olan Kao-çı (Töles)'ların Kurttan türeme, Göktürklerin kurttan türeme, Ergenekon destanı hakkında tafsilatlı bilgi için Ögel'in Türk Mitolojisi kitabının birinci cildinin 17-34. sayfaları okunabilir. Bozkurt Oğuz Kağan destanında da bir yol gösterici, rehber şeklinde yer bulmuştur. “Oğuz Kağan büyük bir toy (ziyafet) verdi. Halka emir gönderdi (Oğuz Kağan halkı emir gönderip) çağırınca, (ona bağlı insanlar) birbirlerine danıştılar ve geldiler. (Oğuz Kağan) kırk masa ve sıra yaptırdı. Türü aşlar, çeşit çeşit şaraplar ve kımızlar yediler ve içtiler. Toydan sonra Oğuz Kağan beylere ve halkına yarlık verdi ve: ben sizlere oldum kağan, alalım yay ile kalkan, nişan olsun bize buyan, bozkurt olsun bize uran (rehber, önder).” Willi Bang, Reşit Rahmeti Arat, Oğuz Kağan Destanı (İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1936), 17

Ögel'e göre Türk mitolojisinin en önemli sembolü olan kurt, hâkimiyet belirten bir nesne olarak Göktürk bayraklarının başına bir kurt heykeli koymak suretiyle de kullanılıyordu. Türk Kağanlığının tarih sahnesinden çekilmesinin ardından Çin İmparatorları tarafından Türk kavimlerine kağanlık unvanı verileceği zaman (genelde bu durum bir kışkırtma amacıyla kullanılmıştır) kurt başlı bir bayrakla davul gönderdikleri bilinmektedir. Ögel, Türk Mitolojisi Cilt 1, 45

⁹⁵ “Bir kağanın gücü devletin kalıcılığının en temel unsuruydu. Bu gücü kullanabilmesi de kut'a bağlıdır. Kutu kısmeti ve nasibi olan Türk hükümdarlarına Tanrı bağıışlardı. Ülüş ise pay, parça ve hisse anlamına gelirdi. Hanedan üyelerinin tahta çıkma hakkına sahiptir. Ülüg ise nasip anlamına gelirdi. Hanedan üyelerinden nasibi olan hükümdar olur ve tahta otururdu. Ülüg ile Türk ülkesinde bolluk ve bereket artardı. Küç ise sözlük anlamı güç kuvvet zor anlamına gelirdi. Eski Türklerde ise hâkimiyetin ve hükümdarlığın sembollerinden biri de güç (küç) sahibi olmak idi. Güçlü olan hanedan üyesi hâkimiyetini tesis ederdi.” Kürşat Koçak, Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri, Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.27

⁹⁶ Ünal Sırrı, Yavuz Erçil, Türklerde Yönetim Gelenekleri ve Türk Yönetim Tarihi (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), 81

⁹⁷ Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları, 181

⁹⁸ Bilge Kağan kitabelerde nasıl kağan olduğu hususunu ”Tengri yarlıkadukın için, özüm kutum bar için kagan olurtum.” (Tanrı bahşettiği için, benim de talihim olduğu için kağan olarak tahta oturdum) şeklindeki ifadesiyle anlatmıştır. Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü taşları, 504

Bu cümlede Bilge Kağan, kağan oluşunun birinci şartı olarak Tanrı'nın bunu kendisine bağıışlamasını, ikinci olarak da yine Tanrı tarafından kendisine yaratılıştta verilen ”kut”a sahip olmasını göstermektedir.

olduğu hususunda ortak bir kanaat bulunan Asya Hun Devletinden itibaren takip edebilmekteyiz.⁹⁹

Toparlayacak olursak, Tanrı'nın hâkimiyetinin yeryüzünde Türk hükümdarı üzerinden ve yine Tanrı'nın verdiği yetki sayesinde tecelli ettiğini söyleyebiliriz. Hükümdarın bu yetkiyi kaybetmemesi için ise töreye uygun bir şekilde idare tesis etmesi gerektiği gibi, ileride etraflıca değineceğimiz görevleri de layıkıyla yerine getirmesi şartı bulunmaktadır.

1.4.3. Kutadgu Bilig'de Kut Anlayışı

Kut anlayışının Türklerin İslam dinine girmesiyle kaybolmadığını Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'de "Bu beylik mesnedine sen isteyerek gelmedin; onu Tanrı kendi fazlı ile sana ihsan etti."¹⁰⁰, "(Tanrı) Lütuf ederek, sana bu beyliği verdi; ey bilgisi geniş olan insan, buna şükür et."¹⁰¹ şeklindeki beyitlerinden açıkça anlamaktayız. Yazar burada tıpkı kendisinden asırlar önce yaşamış olan ataları gibi, hükümdarlığın Tanrı ihsanı olduğunu, Tanrının lütuf ederek bu makamı verdiğini işaret etmektedir.

Kutadgu Bilig'teki "Benim adımı ve bu tabiatımı hâkimler bir aya benzetirler"¹⁰² beyitinden kutun ay ile sembolleştirildiğini görmekteyiz. Esere göre kut ortaya çıkarak büyüdüğünde ve dolunay haline geldiğinde insanlığa fayda sağlar bir hale gelmektedir. Yani kutun zuhur etmesi tıpkı ayın dolun halinin yeryüzüne ışık saçması gibi tüm dünyaya fayda sağlayan bir durumdur. Ayrıca dikkati çeken bir diğer husus; kutun eski Türk telakkilerine paralel bir şekilde Tanrı bağıışı olduğunun Yusuf Has Hacib tarafından da vurgulanmış olmasıdır. Bu hususta yazarın "Ey devletli hükümdar, Tanrı sana saadet verdi; adını bin kere zikrederek, ona şükür lâzımdır."¹⁰³ demesi yazarın kutun Tanrı tarafından verildiği inancına katıldığını ispat eder mahiyettedir.

Tanrının yeryüzünde hâkimiyetin temsilcisi yani Tanrı hâkimiyetinin vasıtasının Türk hükümdarı olduğunu ifade etmiştik.¹⁰⁴ Kutadgu Bilig'e göre Tanrı, kendisi adına dünyada hüküm sürecek kişiye kut vermekle kalmaz, aynı zamanda

⁹⁹ Asya Hun Devleti hükümdarı Mete'nin unvanları arasında "Tanrı Kutu Tan Hu" ibaresi bulunmaktadır. Mete milattan önce 209'da Hun tahtına geçtiğine göre kut kelimesinin ve bu telakkinin en aşağı 2200 yıldır var olduğunu net bir şekilde söyleyebiliriz. Sait Başer, Kutadgu Bilig'de kut ve töre, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1995), 14

¹⁰⁰ Yusuf Has Hacib, B.5469.

¹⁰¹ Yusuf Has Hacib, B.5470.

¹⁰² Yusuf Has Hacib, B.730.

¹⁰³ Yusuf Has Hacib, B.109.

¹⁰⁴ Koçak, Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri, s.26

hükümdarlık yapabilmesi için gerekli olan akılı ve yeteneği de verir. Bu durum Kutadgu Bilig’de hükümdar ile Öğdülmiş arasında geçen konuşmalarda ”Tanrı kime bu beylik işini verirse, ona işi ile mütenasip akıl ve gönül de verir.”¹⁰⁵, ”Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir.”¹⁰⁶ şeklinde kayıt altına alınmıştır.

Herhangi bir hükümdarın kutlu olup olmadığı ancak onun icraatlarıyla¹⁰⁷ tespit edilebilir, yani soyut bir kavram olarak karşımıza çıkan kutun somut gerekçeleri halk tarafından görülüp kutlu olup olmadığına karar verilebilirdi.¹⁰⁸ Kutadgu Bilig’de de eski Türk anlayışına uygun olarak hükümdarın, ileride bahsedeceğimiz halkın ve devletin idaresinde bazı sorumlulukları bulunduğu ve ancak bu sorumlulukları layıkıyla yerine getirdiğinde kutlu olabildiği ifade edilmektedir.

Türk Hükümdarı kut’u Tanrı’dan alır, onun adına yeryüzünde egemenlik hakkını kullanırdı. Kut sayesinde tesis edilen bu iktidar sınırsız yetkilere sahip olmak anlamına gelmiyordu. Kağanın iktidarı mutlak değil töre ile sınırlıydı. Eserde de bu anlayış devam etmiş, töre hükümdarı sınırlayan, onun üzerinde bir güç olarak ifade edilmiştir. Hükümdarın töreye uygun hareket etmemesi kut’u kaybettiği şeklinde yorumlanır, kutunu kaybeden hükümdarın meşruluğu da ortadan kalkardı.¹⁰⁹

---

¹⁰⁵ Yusuf Has Hacib, B.1933.

¹⁰⁶ Yusuf Has Hacib, B.1934.

¹⁰⁷ Kut kavramı her ne kadar soyut bir kavram olsa da buna sahip olan kişilerin görevleri somut eylemler olarak dikkati çekmektedir. Orhun Kitabelerini incelediğimizde kutlu bir hükümdarın ifa etmesi beklenen görevlerin açıkça sıralandığını görüyoruz. Bunlar arasında açları doyurmak, üstsüzleri giydirmek, iktisadi refahı sağlamak, iç huzuru sağlamak sayılabilir. Kutadgu Bilig’de müellifin hükümdara ”Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracaktır.” şeklinde uyarıda bulunması da bu inancın Karahanlılar döneminde de yaşadığını gösteren bir örnektir. Yusuf Has Hacib, B.5165.

¹⁰⁸ Salih Demirbilek, ”Türklerde Kut Kavramı”, ”Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib, ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri”, 26-27 Ekim 2009, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.184

¹⁰⁹ ”Bir diğer yönüyle, iktidarının meşruiyeti, töreye uyduğu sürece devam eder, yoksa kut çekilirdi. Kağan, töreden sapsa, Tanrı kutu çeker ve kağan, Kapağan Kağan gibi öldürülebilirdi. Kut, hükümdara verilmiş mutlak bir hak değildir. Erdemsizden kut çekilirdi. Töreye uyulmazsa, töre unutulursa il de (devlet) dağılır. İl gider töre kalırdı. Yeniden Tanrıdan kut alan kağan bu töreye göre ili kurar, açları doyurur, çıplakları giydirir, az milleti çok eder. Fakat töre kaybolursa devlette yok olurdu.” Koçak, Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Törenleri, s.31

Kut’un kaybedilerek hükümdarın meşruluğunun ortadan kalkması neticesinde makamını kaybedeceği hususu Kutadgu Bilig’de de vurgulanmış bir noktadır. Hükümdarın hangi uygunsuz haller neticesinde kut’u kaybedeceği ve neticesinde tahtından olacağı ile ilgili açıklamalar, çalışmamızın ”hükümdara yakışmayan haller” bölümünde ele alınmıştır.

1.4.3.1. Kutadgu Bilig'e Göre Kuta Sahip Olmak İçin Gereken Vasıflar

Müellif, hükümdarın 'kut'lu olmasını halkın mesut bir hayat sürmesinin anahtarı şeklinde yansıtmıştır.¹¹⁰ Bir başka ifadeyle halkın mutlu mesut bir yaşam sürmesi hükümdarın kutlu bir kimse olması ile direk bağlantılı bir durum olarak ortaya koyulmuştur diyebiliriz. Hükümdar evvela kendi sonrada halk ve memleketinin huzuru için kut'u elde etmelidir. Yusuf Has Hacib kut'a sahip olmak için gereken iki ana vasıf ortaya koymuş, ancak bunlara sahip olduğunda kut'un elde edilebileceğine vurgu yapmıştır. Bunlardan birincisi özü sözü doğru olmak, ikincisi ise törenin ışığında adil bir yönetim sergilemektir.

Kut'lu olmak isteyen hükümdar evvela özü sözü doğru bir kişi olmalıdır. "Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir ki, halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın."¹¹¹ Burada beyin doğru sözlü olmasıyla kut'u elde edeceği ve bundan halka fayda geleceği vurgulanmıştır. Bu görüşümüzü destekler nitelikteki bir beyitte bu durum, "Bey ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse, halk için o kadar mes'ud bir devir ve hayat başlar."¹¹² şeklinde ifade edilmiştir. Doğruluğun kut'a eriştireceğini ifade eden bir başka beyitte, "Doğru insan nerede olursa olsun, onun günü kutlu olur; doğru hareket eden insanın gündüzü geceye dönmez."¹¹³ şeklinde verilerek, daha çok kut'un kişiye sağladığı fayda işaret edilmiştir.

Hükümdarın kut'u elde edebilmesi için gerekli olan bir diğer şey, devleti adaletli ve töreye uygun şekilde idare etmesidir. "Kanunlara riâyet eden, doğru bey, gerçekten, bir saadettir; onun saadetinden herkes kendisine hisse alır."¹¹⁴ şeklinde dile getirilmiş olan bu hususta, kanunlara riayet esasıyla hareket eden beyin bizzat kendisinin kut olduğu ve onun kutunun herkese fayda sağlayacağı vurgusu yapılmıştır. Bu yorumumuzu destekler nitelikteki bir diğer ifadeye göre ise; "Bey halka karşı iyi ve âdil olursa, onun faydası bütün halka dokunur ve halk saadete kavuşur."¹¹⁵ denilerek, iyi ve adil olma neticesinde bizzat kut olan beyin halkının da kut'a kavuşacağı ifade edilmiştir.

---

¹¹⁰ Eserde hükümdarın kut'u elde etmesi için gereken erdemlerin zikredildiği beyitlerin çoğunda, hükümdarın ifade edilen vasfa sahip olmasının sonucu olarak halka sağlanan bir faydadan bahsedilmiştir. Örneğin; beyin doğru ve iyi hareket etmesinin sonucu halkın mesut olması, beylerin talih eseri iyi olması sonucu halkında iyi olması, beyin sözünün doğru olması sonucu halkın huzur içinde yaşaması gibi.

¹¹¹ Yusuf Has Hacib, B.2038.

¹¹² Yusuf Has Hacib, B.455.

¹¹³ Yusuf Has Hacib, B.2864.

¹¹⁴ Yusuf Has Hacib, B.3461.

¹¹⁵ Yusuf Has Hacib, B.3266.

Toparlamak gerekirse, hükümdarın kut'lu olup hem kendisine hem de halkına fayda sağlayabilmesi için öncelikle özü sözü doğru ve adaletle hükmeden bir hükümdar olması gerekir diyebiliriz.

1.4.4. Türk Cihan Hâkimiyeti Düşüncesi

Bilge Kağan kitabesindeki ifadelerden anladığımıza göre Türk Kağanları kendilerini Tanrıya karşı sorumluluğu olan ve dünyanın idaresi ile görevlendirilmiş hükümdarlar olarak görüyor, buna paralel bir şekilde devletlerini de dünya devleti şeklinde tasavvur ediyorlardı. Eğer böyle olmasa kitabelerde dünyanın ve insanların yaradılışı bahsinin ardından Bumin kağan ve İstemi kağan "Türk milleti üzerine kağan oturdu" şeklinde bir ifade kullanılması gerekirdi. Hükümdarın Tanrı'ya karşı sorumlu olduğu şeklindeki anlayış Oğuz menkıbesine de aynen yansımıştır.¹¹⁶

Türklerin devletlerini dünya devleti olarak görmeleri Türk cihan hâkimiyeti anlayışının bir sonucudur. Kafesoğlu'na göre "cihan hâkimiyetinde güdülen gaye yeryüzünde huzur ve sükûnu sağlamaktır."¹¹⁷ ve bu gaye Kutadgu Bilig'de de yaşamaktadır.¹¹⁸ Bu anlayışın yansımaları gördüğümüz bir başka yer ise Oğuz Kağan destanıdır. Halkın iştiraki ile vücuda gelen Türk devletinin bir dünya devleti niteliği taşıdığı destanda açık bir şekilde ortaya koyulmuştur.¹¹⁹ Destanda net olarak görüldüğü üzere kağan sadece Türklerin değil, herkesin üzerine kağan olarak oturmuş, devletin fiziki sınırları belirtilmemiş tüm dünya olarak vurgulanmıştır.

Türk cihan hâkimiyeti telakkisinin Türkler İslam dinini kabul ettikten sonrada bu din ile çelişmeyen ve aynen devam eden bir anlayış olduğu görülmektedir. Türklerin cihan hâkimiyeti mefkûresi ile İslam'ın gaza ve cihat ilkesi birbiriyle kaynaşarak canlı bir şekilde hayat bulmuştur. Türkler İslam dinini kabul edip Müslüman olduktan sonra bu ilke doğrultusunda başta Anadolu olmak üzere Türklüğe yeni bir vatan kazandırmışlardır. Ayrıca hâkimiyetleri altına aldıkları Hindistan'dan

¹¹⁶ Oğuz Han ülkesini oğulları arasında tanzim ettikten sonra oğullarına şu şekilde hitap ediyor; "oğullarım, ben çok yaşadım, pek çok savaşlarda bulundum, pek çok süngü kullandım, pek çok ok attım, at üzerinde pek çok seferlerde bulundum ve düşmanları ağılattım, dostları güldürdüm. Ben Tanrı'ya karşı vazifelerimi yaptım, (şimdi) devletimi size teslim ediyorum." Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 126

¹¹⁷ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 244

¹¹⁸ Yusuf Has Hacib, hazretlerinin eserindeki birçok beyit Türklerin cihan hâkimiyetindeki amacının asayışı ve düzeni sağlamak olduğunu doğrular niteliktedir. "Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin.", " Hakan tahta oturunca, dünya asayiş buldu; bundan dolayı dünya ona şahane hediyeler gönderdi." Yusuf Has Hacib, B.88, 93.

¹¹⁹ Uygurca Oğuz Kağan Destanında açıkça görülen bu durum dizelere şu cümlelerle yansımıştır. "Güneş bayrak, gök kurikan (çadır) dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan dört tarafa emirler yolladı, tebliğler yazdı, bu tebliğlerde şöyle yazılmıştı: ben Uygurların kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerekir. Sizden itaat dilerim." Willi Bang, Reşit Rahmeti Arat, Oğuz Kağan Destanı, 17

Orta Avrupa'ya kadar bütün coğrafyalarda İslam dini ve medeniyetinin yerleşmesinde, gelişmesinde ve kök salmasında en büyük rolü üstlenmişlerdir.

Müslüman olduğu bilinen ve Divan-ı Lügati't-Türk gibi bir şaheseri bizlere miras bırakan büyük Türk devlet adamı Kaşgarlı Mahmut'un kitabının ilk satırlarında Türk cihan hâkimiyetini vurgulayan cümleler kullanması bunun en büyük delilidir.¹²⁰ Türk cihan hakimiyeti telakkisine göre dünyaya hakim olunmalı, yeryüzündeki tüm insanlar huzur içinde yaşmalıdır. Tanrıya karşı sorumlulukları olan ve tüm dünyayı yönetecek olan hükümdarın bu vazifesini layıkıyla ifa edebilmesi için ilk şart kut ile donatılmış bir hükümdar olmasıdır.

1.5. ESKİ TÜRKLERE GÖRE HÜKÜMDAR

Hükümdar devletin en tepesindeki yönetici ve devletin başıdır. Türk hükümdarları tarihin çeşitli dönemlerinde kurulan devletlerde farklı unvanlar almışlardır. Genel olarak Hun hükümdarlarına “Şanyü”, Türk Kağanlığı¹²¹ hükümdarlarına ”Kağan”, Karahanlı hükümdarlarına ”Hakan”, Selçuklu hükümdarlarına ”Sultan” denildiği bilinmektedir.¹²² Tezimizin konusu olan Kutadgu Bilig’de ise hükümdardan en çok ”Bey” şeklinde bahsedilmiştir.

Türlere göre nasıl ki yerde, gökte ve evrende Tanrının muazzam işleyen bir düzeni var ise, yeryüzünde de kusursuz ve aksamayan bir düzen olmalı, tüm insanlar bu düzenli ortamda refah içinde yaşmalıdır. Bunun için de yeryüzünde bu düzeni sağlayacak ve devamını temin edip tüm insanlığa Tanrı adına hükmedecek bir

¹²⁰ “Yüce Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün dairelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi. Durdurdu dinletebilmek ve Türklerin gönüllerini alabilmek için, onların dilleriyle konuşmaktan başka çare yoktur.” Agop Dilaçar, Kutadgu Bilig İncelemesi (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016), 24

¹²¹ Neden Göktürk Kağanlığı yerine Türk Kağanlığı denilmesi gerektiği ile ilgili detaylı bir açıklama için Arsal'ın Türk tarihi ve hukuk adlı eserinin ”ikinci büyük Türk Devleti” adlı bölümü incelenebilir.

¹²² “Orhun kitabelerinde toplam 73 yerde Türk kelimesi geçmesine rağmen sadece bir yerde Göktürk (Kök-Türk) kelimesi geçmektedir (Bilge Kağan yazıtı, doğu cephesi satır 3). Buna istinaden W.Bang tarafından 1896 yılında Kök-Türk şeklinde tanıtılmasından beri Gök-Türk (Kök-Türk) adıyla zikredilmektedir.” Kafesoğlu'na göre bu tabir ”Gök” e mensup, ilahi Türk manasına gelmektedir. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 89

Arsal'a göre ise buradaki gök bir sıfattır ve semavi manasında kullanılmıştır, asla Türlere verilmiş bir isim değildir. Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 219

“Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzünde Bilge Kağan söze başlarken ‘Ben semavi tanrıdan olmuş Türk Bilge Kağan’ şeklinde kendini tanıtıyor. Milletinin adı Göktürk olsaydı şüphesiz ki o da kendini o şekilde tanıtır.” Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 545

Bu nedenlerle tezimizde bu devirden vereceğimiz örneklerde devletin adını ”Türk Kağanlığı” şeklinde zikredecek, dönemine göre bunu birinci Türk Kağanlığı veya ikinci Türk Kağanlığı şeklinde vurgulayacağız.

hükümdar gerekliydi. Bu hükümdar Tanrı tarafından kut lütfedilmiş ve aynı zamanda Tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan Türk kağanıydı.¹²³ Bu inanış Türk Kağanlığının bize bıraktığı büyük miras olan Orhun kitabelerine aynen yansımıştır.¹²⁴

Kadim Türk hükümdarlık telakkisine göre hükümdar; Tanrı tarafından yönetme yetkisi ve kudreti bahşedilmiş ve yine Tanrı'ya karşı sorumlulukları bulunan bir yöneticidir. Burada dikkat edilmesi gereken husus hükümdarın şahsının kutsal bir varlık olmadığı¹²⁵, ona verilen yönetme yetkisinin ilahi menşeli olduğudur. Başka bir ifadeyle Türk hükümdarı Tanrı irade ettiği için, ona hükümdarlık yetkisi, yönetme kudreti ve kısmet verdiği için hükümdardır, dahası bu ilahi lütfeye mazhar olması nedeniyledir talihli bir insandır.

İlahi bir güç (Tanrı) tarafından verilen bu yetkiye Türk anlayışında kut ismi verildiğinden bahsetmiştik. Aرسال' a göre kut "herhangi bir fiili amiriyet (tahakküm) değil, siyasi hâkimiyet kudret ve salahiyeti, bir nevi kutsi mahiyeti haiz bir manevi kudrettir."¹²⁶

Türklerde hükümdar olabilmek için aranan ön şart kuta sahip olmaktır ve ancak bu manevi kudrete sahip olan kişi devletin yönetiminin başı olan hükümdarlık makamına oturabilir. Bilinen ilk Türk Devleti olduğu hususunda ortak bir görüş bulunan Asya Hun devletinden itibaren izlerini sürebildiğimiz kut anlayışının, Türk Kağanlığı döneminde de çok güçlü bir şekilde kabul gördüğünü Orhun kitabelerinden net bir şekilde anlayabiliyoruz.

Türk telakkisine göre Tanrı'dan kut alan hükümdarın sahip olması gereken vasıflar bulunmaktadır. Türk hükümdarı; askerlerine örnek olacak derecede cesur ve kahraman, memleketin işlerini doğru bir şekilde tanzim edebilmek için gerekli olan

---

¹²³ Türklerdeki hükümdarın ilahi bir kaynağa dayandığı anlayışının izleri M.Ö. 220 yılında kurulduğu görüşü genel olarak kabul gören Hun Devletinden itibaren sürülebilir. Hunların yabancı ülkelere gönderdiği mektuplarda Tengri Kut "Hunların Tanrı tarafından tahta çıkarılmış büyük hükümdarı" unvanını kullandıkları bilinmektedir." Aرسال, Türk Tarihi ve Hukuk, 196

¹²⁴ Orhun Kitabelerine bu anlayış şu ifadeler ile yansımıştır. "Üstte gök aşağıda yağız yer ve ikisi arasında kişiöglü (insanoöglü) yaratılmış; insanoöglü üzerine atalarım Bumin Kağan, İstemi Kağan tahta oturmuş. Tahta oturduktan sonra Türk milletinin ülkesini, töresini idare edivermiş, tanzim edivermiş. Dört taraf hep düşman imiş. Asker sevk edip dört taraftaki kavmi hep itaat altına almış." Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 509

¹²⁵ Eski Türklerdeki hükümdar telakkisinin net anlaşılması için, en yakın komşuları olan Çin'deki hükümdar anlayışını ifade eden şu bilgiyi vermeyi faydalı buluyoruz. "Göktürk devlet düşüncesine göre, Türk hakanı Tanrı tarafından kutlanmış ve Türk milleti yok olmasın diye, hakan olarak tahta çıkarılmıştır. Tanrı veya göğün oöglü değildir, Tanrı'nın elçisi veya resulü gibidir. Çin imparatoru ise, Tanrı veya göğün oöglüdür. Bunun için vucudu da mukaddestir. Çünkü Tanrı'nın bir parçasıdır." Bahaeddin Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 289

¹²⁶ Aرسال, Türk Tarihi ve Hukuk, 122

akıl ve bilgiye sahip bilge bir kişi, halkını barış ve refah içinde yaşatabilmek için ise siyaset sahibi olmalıydı. Töre hükümleri uyarınca halkını adil bir şekilde yönetebilmek için yabancı ile oğlunu kanun karşısında eşit görecek kadar adalete inanmalıydı. İleride ele alacağımız üzere türlü vasıflara sahip olması nedeniyle etrafına topladığı askeri marifetiyle ülkesini emniyete alacağı gibi, cihan hâkimiyeti düşüncesine paralel bir şekilde fetihler yapabilecek kadar geniş görüşlü olmalıydı.

1.5.1. Kutadgu Bilig’e Göre Hükümdar

Kutadgu Bilig’e göre iyi bir hükümdar öncelikle yöneticisi olduğu halkına doğru yolu gösteren bir idareci olmalıdır.¹²⁷ Çünkü toplu halde yaşama durumunda olan insanlar, kendilerini yönetenleri örnek alarak onların gösterdiği düzlemde hareket ederler. Yani toplumların seçim ve davranışlarını kendi hareketleriyle başta bulunan yöneticiler belirlemiş olurlar. Bu yüzden hükümdar yanlış hareket etmemek için daima titiz davranmalı¹²⁸, kendi yolunu doğru seçerek halkında o yola meyil etmesini sağlamalıdır. Günümüzde bu hususu doğrulayan ve halk arasında halen kullanılan atasözüne göre, baş nereye giderse ayak da oraya gider.

“Beyler tavır ve hareketlerini temiz ve doğru tutmalıdırlar; halk yolunu ve gidişini beyin yoluna uydurur.”¹²⁹ Burada halkın tavırlarını beyin tavırlarına göre belirlediği vurgulanmaktadır.¹³⁰ Şayet halk doğru yoldan ayrılmışsa hükümdar onları doğru yola sevk etmek için gayret göstermelidir. Fakat hükümdar kötü olup doğru yoldan ayrılırsa, dünyada düzen bozulur.¹³¹ Çünkü hükümdarı kendine örnek alan halkta onun gibi kötü olacaktır. Bu hususta halen yaşayan atasözümüz; balık baştan kokar diyerek bu anlayışın halen yaşadığını göstermektedir.

İslamiyet’in Türkler tarafından kabul edilmesinin ardından bu dinle tezatlık teşkil etmeyen eski Türk gelenek ve inanışları Türk İslam devletlerinde terk edilmeden yaşatıldığını vurgulamıştık. Kutlu hükümdar anlayışı da eski Türk devletlerinden miras olarak alınan ve Türk İslam devletlerince de yaşatılmaya devam edilen inanışlara bir

---

¹²⁷ “Beni iyiliğe doğru götür, kendin iyi ol; insan iyi insanlara bakarak, yolunu düzeltir.” Yusuf Has Hacib, B.3263.

¹²⁸ Yusuf Has Hacib, B.1986.

¹²⁹ Yusuf Has Hacib, B.2110.

¹³⁰ Yazara göre hükümdar halk için örnek bir modeldir. Hükümdar öncelikle kendini doğrultup düzeltmelidir, bu durumda halk zaten ona uyararak kendiliğinden düzelecektir. “Sen kendi hareketini doğrult, tavrını düzelt; halkın hareketi kendiliğinden düzene girer.” Yusuf Has Hacib, B.5204.

¹³¹ Yazara göre hükümdarın kötü olarak yolunu şaşırması dünyayı bozacak kadar zararlı bir durumdur. “Hükümdar kötü olursa, dünyayı bozar; ona mâni olan çıkmazsa, yolunu şaşırır.” Yusuf Has Hacib, B.5282.

örnektir. İlk Türk İslam devleti olan Karahanlılar döneminde yaşadığı bilinen Yusuf Has Hacib hazretleri de eserinde kut inancına dair birçok ifade kullanmıştır.¹³² Hükümdarın yetkilerinin ve haklarının ilahi kaynaklı olduğu, yani hâkimiyet iradesinin Tanrı tarafından bağışlandığı şeklindeki bu inanışın Karahanlılar döneminde canlı bir şekilde varlığını sürdürdüğünü Kutadgu Bilig’de kut ile ilgili çok sayıda beyit bulunmasına dayanarak söyleyebiliriz. Ayrıca Yusuf Has Hacib’in eserindeki kişileri tanıtırken, Aytoldı’yı kut kavramı ile özdeşleştirmiş olması da bu inancın ne derece canlı bir şekilde yaşadığını göstermesi açısından önemlidir.¹³³

Karahanlılar devletinde has hacib makamına kadar yükselebilmüş bir devlet adamı olan Yusuf Has Hacib’in kut düşüncesine verdiği önemi gösteren en büyük delil ise eserinin adında dahi ”kut” kelimesini kullanmayı tercih etmesidir.¹³⁴ Burada kullanılan ”kut” kelimesi her şeyden önce siyasi hâkimiyet manasını ifade etmektedir.¹³⁵ Ayrıca yazara göre hükümdar asil, kahramanca hareket eden, akıllı, bilgili, kalbi ve dili doğru, adil, cömert, harama el sürmeyen, ihtiyatlı ve müstesna bir kişi olmalıdır. Tüm bu özellikler hükümdarın kutu kazanması ve doğru bir yönetim için gereklidir.¹³⁶ Eğer hükümdar hata yaparsa bundan bütün devlet hasta olur, hastalığın ilacı ise akıl ve bilgidir.¹³⁷

Arsal’a göre; ”Eski Türklerde hanlar halkın fevkinde, halka karşı hak ve vazifelerinin hududu tespit edilmemiş bir müstebit kral değil, halkla daimi temasta

¹³² “Eserde kut sözcüğü yalın ve çekim eklerini almış olarak 182 kez, kutlug ve kutsuz olarak 24 olmak üzere toplam 206 kez geçmektedir.” Nevzat Özkan, “Kutadgu Bilig’den Günümüze Türkçe Kelimelerde Anlam Olayları”, “Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib, ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri”, 26-27 Ekim 2009, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.422

¹³³ “Yusuf Has Hacib, eserinin kişileri tanıttığı bölümünde Aytoldı’yı kut kavramı ile özdeşleştirdiğini onun ıduk kut güneşinin kaynağı olduğunu şu beyitle ifade etmektedir. Sonra bu Aytoldı’yı söyledim; kutsal ikbal güneşi ondan ışık verir.” Beyitte geçen ıduk kut küni (kutsal ikbal güneşi) ifadesi, iktidar erkinin tanrısal yönüne, onun Tanrı’nın lütfu olarak kabulüne göndermedir.” Zafer Önler, “Kutadgu Bilig’de Kut Kavramı”, “Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib, ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri”, 26-27 Ekim 2009, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s.418

¹³⁴ “Kutadgu Bilig ismi eski Türkçede aynı zamanda uğurluluk, ruhi kuvvet, şevket ve siyasi hakimiyet manalarını ifade eden kut kelimesinden yapılmış Kutadmak (uğurlu kılmak, devleti idare etmek) fiilinin mastar ismi olan Kutadgu (=Kutadma) kelimesiyle ilim manasını ifade eden Bilig kelimelerinden mürekkeptir. Kutadgu Bilig’de kullanılan Kut her şeyden evvel siyasi hâkimiyet manasını ifade etmektedir.” Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 84

¹³⁵ Kutadgu Bilig hakkında tafsilatlı bilgi içeren eserde bu ismin manası da etraflıca açıklanmıştır. Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 84

¹³⁶ “Bütün büyük Türk devletleri kudretli bir şahsiyetin, enerjik bir askeri kumandanın, azimkâr bir Oğuz reisinin birçok diğer Oğuzları kendi hâkimiyeti altında birleştirmesi sayesinde kurulabilmiştir. Türklerde devletin kurulması için büyük şahsiyetin zuhuru lazım olduğu gibi, kurulmuş devletlerin yaşaması, devam ve bekası için de Türk Devletinin başında akıllı, cesur ve adil hanların bulunması şart idi. Bir Türk devleti uzun müddet bu sıfatları haiz değerli hanlardan mahrum kaldığı zaman devlet evvela sarsılır, zayıflar, sonra büsbütün dağılırdı.” Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 234

¹³⁷ Yusuf Has Hacib, B.1970.

olan, halka karşı muayyen vazifeleri olan, halkın dilek ve maddi ve manevi menfaatlerini göz önünde tutmak ve korumakla mükellef olan demokratik bir şeftir.”¹³⁸ Taşağıl’a göre ise ”despotizm ile yönetilen eski bazı kültürlerde olduğu gibi milletin görevi ona bakmak değil, bilakis kağanın görevi millete bakıp gözetmek, doyurmak, boyları bir arada tutmak ve düşmanlara karşı korumaktır.”¹³⁹ Bilge Kağan’ın Orhun Abidelerinde sarf ettiği sözler, hükümdarın halka karşı duyduğu sorumluluğun bilincinde olduğunu gösterir niteliktedir.¹⁴⁰ Kutadgu Bilig’de ki hükümdarın vasıfları ve yerine getirmesi beklenen görevlerin ifade edildiği bölümler incelendiğinde Yusuf Has Hacib’in eski Türk anlayışına paralel bir yaklaşımla hükümdarı tanımladığını söyleyebiliriz.

1.5.2. Hükümdarlığın İntikal Ediş Şekli

Türk devlet geleneğinde hanedanın her üyesinin hükümdar olabilme hakkı bulunmaktadır.¹⁴¹ Koçak’a göre tahta çıkararak hükümdar olmanın dört farklı şekli bulunmaktadır.¹⁴² Bunlar;

- *Devlet kurucusu olarak,
- *Veliaht tayin edilmek suretiyle,¹⁴³
- *Kuvvet ve mücadele yöntemiyle,
- *Devlet ileri Gelenlerinin Seçim ve Tercihi ile Tahta Çıkmadır.

¹³⁸ Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk,276

¹³⁹ Taşağıl, Bilge Kağan’ın Vasiyeti, 45

¹⁴⁰ “Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım... ondan sonra Tanrı irade ettiği ve lütfettiği için ve talih ve kısmetim olduğu için ölecek milleti diriltip kaldırdım, çıplak milleti giydirdim, fakir milleti zengin ettim, nüfusu az milleti çok ettim. Başka illi milletler, başka kağanlı milletler arasında onları pek üstün kıldım. Dört bucaktaki milletleri hep barışa mecbur ettim ve düşmanlıktan vazgeçirdim.“ Ahmet Taşağıl, Bilge Kağan’ın Vasiyeti (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018), 45

Türk hükümdarının yaptığı her şeyi Türk milleti için yaptığını vurgulamış olması, Türk devletinin hükümdarın ya da bir zümrenin zor kullanarak veya insanları baskı altına alarak değil, bizzat milletin desteği ile beraber teşekkül etmesi, iş başına gelen hükümdarların Türklerin örf, adet ve ananelerinden şekillenmiş olan töreye göre devletini teşkilatlandırması gibi durumları değerlendirdiğimizde, geçmişteki Türk hükümdarlarının; her şey Türk milleti için, Türk milletiyle beraber, Türk milletine göre şeklinde bir anlayışa sahip olmuş olduklarını söyleyebiliriz. Günümüzden yüzlerce yıl evvel ortaya çıkan bu yaklaşım, Alparslan Türkeş tarafından kaleme alınmış olan Milli Doktrin Dokuz Işık adlı ülkücülüğün ilkelerinin sıralandığı kitapçıkta yeniden hayat bulmuştur. Bu hususta tafsilatlı bilgi için eserdeki milliyetçilik ilkesi okunabilir. Alparslan Türkeş, Milli Doktrin Dokuz Işık (İstanbul: Kutluğ Yayınları, 1975), 16

¹⁴¹ “Hanlık makamı münhal olduğu zaman hanı kurultay intihap ederdi.” Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 274

¹⁴² Koçak, Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri, s.108-115

¹⁴³ Demir’in aktardığına göre Tevarih-i Al-i Selçuk’un Topkapı nüshasının Oğuzname bölümünde ”Bu töre gereğince ağa var iken ayini ağalık yapmasın, yani büyük kardeş var iken küçük kardeş bey olmasın.” şeklinde Oğuz Han’dan bir vasiyet bulunduğu bildirilmiştir. Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 31

Yusuf Has Hacib eserinde "Babası bey ise, oğul bey doğar; o da babaları gibi, bey olur"¹⁴⁴ diyerek öncelikle bir asalet vurgusu yapmış ve bir anlamda da hükümdarlığın intikal şeklinden bahsetmiştir.¹⁴⁵ Fakat aynı zamanda da "Beyler bilgi ile halka baş oldular ve akıl ile memleket ve halkın işini gördüler."¹⁴⁶, şeklindeki ifadeyle asaletin tek başına yeterli olmadığını, memleketi ve halkı idare için akılın gerekli olduğunu vurgulamıştır.

Anlaşılabacağı üzere bu makama yalnız irsiyet gözetilerek gelinemeyeceği, akıl, bilgi ve ileride bahsedeceğimiz özelliklere sahip olunması halinde gelinebileceği işaret edilmiştir. Çünkü hükümdarın kutlu olması ancak bu özelliklere sahip olmasına bağlıdır.

1.5.3. Türk Telakkisine Göre Hükümdarın Yerine Getirmesi Beklenen Görevler

Kadim Türk inanışlarına göre hükümdarların halka karşı sorumlulukları olan ve Tanrı bağıışı bazı faziletlere sahip olduklarına inanılan kişiler olduğunu biliyoruz. Soyut bir kavram olarak göze çarpan kuta sahip olduğuna kanaat edilen ve bu nedenle tahta çıkarılan hükümdarların bu makamda kalabilmeleri için somut bazı görevleri yerine getirmeleri gerekiyordu. Hükümdara yüklenen bu görevler İkinci Türk Kağanlığı döneminden bize miras kalan abidelerde açık seçik ifade edilmiştir. Bunlar;

- Halkı beslemek ve doyurmak,
- İç huzuru ve barışı sağlamak,
- Ülkeyi dış tehditlerden korumak,
- İktisadi refahı temin etmek şeklinde sayılabilir.

Tanrının kendisine verdiği irade sayesinde hüküm süren hükümdarların meşruluğunun halk tarafından kabul görmesi ancak bu görevleri layıkıyla yerine getirmeleriyle mümkün olmaktadır. Orhun Kitabelerinde bizzat dönemin hükümdarı

---

¹⁴⁴ Yusuf Has Hacib, B.1950.

¹⁴⁵ Türk ananelerine göre taht boşaldığı zaman hükümdar aşiret başkanları olan beylerden kurulu bir kurultay tarafından seçilirdi. Burada aranan temel şart yeni hükümdar namzedinin vefat eden hükümdarın sülalesine mensup bulunmasıdır. Bu sülaleye mensup olanlardan seçilme hakkına sahip olanların başında ölen hükümdarın yaşça en büyük olan oğlu gelir. Vefat eden hükümdarın oğlu yoksa veya reşit değilse ölen hükümdarın en büyük kardeşi, kardeşi yoksa amcası, amcası da yoksa amcasının oğlu seçilebilir. Hükümdar sülalesi son bulmuş ise beyler kurultayı hükümdar olabilmek için gerekli vasıflara haiz bir beyi hükümdar olarak seçebilir. Tahta çıkmak hakkını haiz olan taht varisinin hukuken bu makamı işgal edebilmesi için mutlaka kurultayın tasdiki şarttır. Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 265

¹⁴⁶ Yusuf Has Hacib, B.1952.

Bilge Kağan tarafından sayılmış olan bu görevlerin yerine getirilmesi hükümdarlar için övgüyle bahsettikleri eylemler haline gelmiştir.¹⁴⁷

1.5.4. Kutadgu Bilig'e Göre Hükümdarın Yerine Getirmesi Beklenen Görevler

Eski Türk inanışlarında hükümdarın vazifeleri bizzat dönemin hükümdarı olan Bilge Kağan'ın ağzından taşlara kazınmış, dahası bu kitabelerin dikilişinden yaklaşık üç yüz yıl sonra Yusuf Has Hacib'in eserinde kendilerine yer bulmuşlardır.¹⁴⁸ Gerek İslam öncesi Türk telakkisini yansıtan Orhun abidelerinden gerekse Kutadgu Bilig'te hükümdara verildiği açıkça görülen görevlerden anlıyoruz ki Karahanlılar döneminde İslam dini ile tanışan Türklerin hükümdarlık telakkilerinde bir değişme olmamış, yöneticiler yine halka karşı vazifeleri olan kişiler olarak görülmüşlerdir.

Müellif hükümdarlığın kolay olmadığını, Tanrıya verilecek hesabının çok olduğunu net bir şekilde çizerek bu görevin ne derece meşakkatli olduğunu şu dizelerle açıklamıştır; "Ey beyim rahat arama, zahmeti ortadan kaldır, rahat ile zahmet bir arada bulunur. Bey zahmet çekip, memleketi tanzim ederse, halk kendi kendine zenginleşir, halk zenginleşirse, beyin her arzusu yerine gelir."¹⁴⁹ Burada beyin çekeceği zahmet, memleketteki asayişin sağlamasını, adaletli bir yönetim sergileyerek halkın yaşayacağı huzur ortamını tesis etmek, türlü alanlara yayılmış olan devlet işlerini layıkıyla yerine getirmek için harcayacağı mesai olmalıdır.

"Zarar görmeden, kendine hep fayda sağlamak dilersen, beri gel, hizmet et, gönül ver, ısın."¹⁵⁰ şeklindeki öğütte ise kutu kaybetmemek için halka hizmet etmek gerektiği hükümdara hatırlatılmıştır. "Ey hükümdar, dikkat et, kendini şaşırma;

---

¹⁴⁷ Orhun kitabelerinde Bilge Kağan Tanrı buyruğu ile kağan olduğunu söyledikten sonra "Yoksul milleti hep derleyip topladım, yoksul milleti zenginleştirdim, az milleti çoğalttım, dört bir yandaki milleti örgütleyip devlet haline getirdim, dört bir yandaki milleti tabi kıldım. Milletimi gözle görülmemiş kulakla işitilmemiş yerlere yerleştirdim. O ülkelerin sarı altınlarını, ak gümüşlerini, saçaklı ipeklerini, misk kokulu ipeklerini, binek atlarını, aygırlarını, kara samurlarını, boz sincaplarını Türküm için, milletim için kazandım. Düzenli bir şekilde dağıttım. Onları sıkıntısız hale getirdim. Göğün altındaki nice halkları, öylece on binlerce evlatlarını besledim, onlara sıkıntı çektirmedim." şeklinde icraatlarını sıralayarak millete karşı ifa ettiği görevleri saymaktadır. Bu hususta Bilge Kağan anıtının kuzey yüzü okunabilir. Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 553

¹⁴⁸ Orhun kitabelerinde hükümdarın görevleri açıkça belirtilmiştir. Kutadgu Bilig'te ki beyitlerden de hükümdarın görevlerinin eski Türk telakkisi ile paralel bir şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Halkı beslemek, doyurmak, iç huzuru sağlamak, ülkeyi korumak, iktisadi refahı sağlamak gibi görevler bu paralellığe örnek olarak verilebilir.

¹⁴⁹ Yusuf Has Hacib, B.2936, 2937.

¹⁵⁰ Yusuf Has Hacib, B.106.

aslını unutma, bunu daima hatırında tut ve düşün.”¹⁵¹, ”Hükümdarın boynu kıl gibi, başı ise, burç kadardır”¹⁵² ifadelerinde ise hükümdara o makama gelmeden önceki durumunu hatırlayarak doğru yoldan ayrılmaması öğütlenmiş ve o mevkide bulunmasının veya alaşağı edilmesinin ise çok hassas bir dengeye bağlı olduğu uyarısı dolaylı bir şekilde yapılmıştır.

Tarihi vesikalardan tespit edilen ve hükümdarın görevleri olarak kabul edilen vazifelerle, Kutadgu Bilig’de hükümdardan beklendiği ifade edilen eylemleri karşılaştırdığımızda İslam öncesi ve İslam sonrası dönem arasında bir fark bulunmadığını söyleyebiliriz.

---

¹⁵¹ Yusuf Has Hacib, B.1462.

¹⁵² Yusuf Has Hacib, B.2154.

İKİNCİ BÖLÜM

KUTADGU BİLİG'E GÖRE HÜKÜMDARA YAKIŞMAYAN HALLER

Kutadgu Bilig'de iyi bir hükümdarda bulunmaması lazım gelen davranış biçimleri birçok beyitte detaylıca ifade edilmiştir. Bu beyitlerde vurgulanan kötü alışkanlık, huy ve tavırların aslına bakılırsa sadece hükümdarda değil, ne inançlı bir Müslüman'da ne de iyi bir insanda olması beklenir. Yusuf Has Hacib eserinde "Bak, şu bir kaç şey insan için kötüdür; insan bunları bilirse, kendisini korumuş olur."¹⁵³ diyerek bu olumsuz durumları tek tek saymıştır.

Çalışmamızda hükümdara yakışmayan bu halleri, menfi karakter özellikleri ve menfi davranış özellikleri olmak üzere iki ana grup altında ele aldık.

2.1. MENFİ KARAKTER ÖZELLİKLERİ

2.1.1. Aceleci Olmak

Yazara göre hükümdarın acele ile iş görmesi yeğlenen bir durum değildir. Çünkü "Hangi işte acele edilirse, o iş uzar ve gecikir; acele yapılan işler peşimanlık ile neticelenir."¹⁵⁴ Hükümdarın meşgul olduğu işler ziyadesiyle devlet ile alakalı işler olduğundan, aceleyle yapılan işlerde yapılacak hatalar doğrudan devletin işleyişinde sorunlar ortaya çıkaracaktır. Devlet işlerinde yaşanacak olan aksamadan halkında direk olarak olumsuz etkilenmesi kaçınılmaz bir durumdur. Ayrıca hükümdarın ağızından verilen diğer ifadede "Dinle, bak, bilgili insan ne der; acele ile yapılan bir işin pişmanlığı yıllarca sürer." denilmektedir.¹⁵⁵ Acele nedeniyle hükümdarın yaptığı hataların sonucunda ortaya çıkan olumsuz durumların yarattığı pişmanlık uzun süreceği gibi, devletin işleyişinde ortaya çıkan bu sorunların çözümü de uzun süreler alabilir ve yönetici kademenin boş yere uzun mesai harcamasına neden olabilir.

Yazarın hükümdarın aceleyle gördüğü işlerin neticesinde bundan etkilenecek olanın insanlar olduğuna vurgu yaptığını görüyoruz. Bunu "Acele ile yapılan işler dâima çiğ kalır; acele ile pişirilen yemeği yiyen insan hasta olur."¹⁵⁶ cümlesinden anlayabiliyoruz. Yusuf Has Hacib aceleyle yapılan işin tıpkı pişmemiş bir yemek gibi

¹⁵³ Yusuf Has Hacib, B.337.

¹⁵⁴ Yusuf Has Hacib, B.556.

¹⁵⁵ Yusuf Has Hacib, B.631.

¹⁵⁶ Yusuf Has Hacib, B.632.

çiğ kalacağını, insanında tıpkı çiğ bir yemeği yiyerek hasta olması gibi yarım yapılan, eksik kalan işten olumsuz etkileneceğini belirttiğini söyleyebiliriz.

Hükümdar yanında çalışan vezirine, “eğer işime yaramak istiyorsan bu birkaç şeyi kendinden uzak tut”¹⁵⁷ diyerek aceleci huylu kimseleri sevmediğini, bu huylara sahip kişilerin kendine yaramayacağını söylemiştir.¹⁵⁸ Hükümdara göre bir devlet görevlisi olan ve dolayısıyla devlet işlerini yürütmekle görevli vezirlik makamındaki kişi aceleci olmamalıdır.¹⁵⁹

Öğdülmiş ağzından verilen ifadeye göre ise acelecilik sadece yöneticilerde (bey veya vezir) olumsuz görülen bir durum değil, herkes için fena bir durumdur.¹⁶⁰ Yazar bu görüşünü pekiştirmek ve genele yaymak için tekrar yemek benzetmesine başvurarak “Acele yapılan işler acı olur; acele yemek-içmek yüzünden hastalık gelir”¹⁶¹ şeklindeki tasviri ile aceleciliğin her insan için fena bir özellik olduğunu vurgulamıştır. Aceleciliğin insanların yaptığı işlerde olumsuz durumlar yaratacağı bugün dahi halk arasında kabul edilen bir gerçektir.¹⁶² Diğer bir husus aceleciliğin avam tabiatı olması ve bu özelliğin beye yakışmamasıdır.¹⁶³ Çünkü beyin tabiatının avaminkine benzemesi uygun düşmeyeceği gibi bu durum beyin itibarını kaybetmesine neden olur.¹⁶⁴

Eserde aceleciliğin nedeni olarak ise bilgisizlik gösterilmiştir.¹⁶⁵ Beylerin bilgi ile halka baş olduğu¹⁶⁶ ve akıl ile iş gördüğünün vurgulandığı esere göre aceleci olan hükümdar aynı zamanda bilgisiz olarak kabul edileceğine göre halka baş olması da mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak yukarıda irdelediğimiz çeşitli beyitlerde aceleciliğin yönetici pozisyonlarda olan hem hükümdar ve vezir hem de yönetilen pozisyonda olan herhangi bir insan için dahi kötü sonuçlar doğuran bir özellik olduğu vurgulanmıştır.

---

¹⁵⁷ Yusuf Has Hacib, B.852.

¹⁵⁸ Kutadgu Bilig’de bir hükümdarda bulunmaması gereken özellikler olarak kayıt altına alınan huyların bazılarının Oğuzname’de de sayılmış olduğunu görüyoruz. “Oğuz Kağan buyurdu: Hakana öfkeli olma, kötü sözlü konuşma, acelecilik ve tezcanlılık yakışmaz. Bu huylar ölüyü diriltmez, diriye öldürür; parçaları bütünleştirmez, bütünü parçalar.” Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 37

¹⁵⁹ Yusuf Has Hacib, B.849.

¹⁶⁰ Yusuf Has Hacib, B.1996.

¹⁶¹ Yusuf Has Hacib, B.1998.

¹⁶² Bu husus halen halk arasında kullanılan atasözünde “acele işe şeytan karışır.” şeklinde ifadesini bulmaktadır.

¹⁶³ Yusuf Has Hacib, B.2078.

¹⁶⁴ Yusuf Has Hacib, B.2079.

¹⁶⁵ Yusuf Has Hacib, B.1997.

¹⁶⁶ Yusuf Has Hacib, B.1952.

Yusuf Has Hacib'e göre tek bir işte aceleci olunmalıdır. Yazarın aceleye salık verdiği tek durum Ögdülmüş'in ağzından hükümdara nasihatte bulunularak yalnızca Tanrıya ibadet işinde¹⁶⁷ aceleci ol şeklinde verilmiştir.

2.1.2. Açgözlü Olmak

Müellife göre yönetici pozisyonda bulunan kişilerde yakışık olmayan durumlardan bir diğeri ise açgözlü olmaktır. Yazar bu durumun yakışiksız oluşunu hükümdar Küntogdı'nın ağzından nakletmiştir. Hükümdar, veziri Aytoldı'ya hoşlanmadığı durumları sayarken açgözlü olmanın da kendisi tarafından istenmediğini "Benim beğenmediğim şeylerden biri yalandır; ondan sonra zulüm edenler gelir, sonra da haris tabiatlı ve olgun olmayan insanlar ile aceleci huylu ve gözü doymaz olanlar."¹⁶⁸ şeklinde dile getirmektedir.

Eserin tamamı göz önüne alındığında hükümdara yakın olan birçok makamın zikredildiğini görmekteyiz. Öyle görülüyor ki hükümdarın vezirine "hoşlanmadığım şeyler" ve "sen onlara yaklaşma" şeklindeki ifadelerle dile getirdiği açgözlülük devletin önemli görevlerinde bulunan hiçbir kişide olması arzu edilmeyen bir durumdur. Önemli bir devlet görevlisi olduğu eserde tarifine uzun bir bölüm ayrılmasında da net bir şekilde anlaşılan elçilerin açgözlü olmaması gerektiği, açgözlü kişinin elçi olamayacağı vurgulanmıştır. Bu ifadelerden açgözlü devlet görevlisinin kendi maaşına kanaat etmeyerek elindeki yetkileri kendi menfaatine kullanabileceği ve bu sebeple hazineyi zarara sokabileceği uyarısının yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu menfi özelliğin hükümdarın ağzından ifadesini içeren beyitleri incelediğimizde açgözlülüğün neden hoş olmadığı hakkında bilgi edinebiliyoruz. Çünkü aç gözlü kişi çok mala sahip olsa dahi doymaz,¹⁶⁹ bu doyumsuzluğundan ancak ecel gelince pişman olur, fakat o saatten sonra yapacak bir şey kalmamıştır. Bu beyitlerden anlaşılana göre aç gözlü insanın mala doymaz tavrı onu ölüm gelene kadar bırakmamakta, ölüm geldiğinde ise bu durumu düzeltmek için çok geç kalınmış olmaktadır.

Açgözlülüğün diğeri bir kötü yanı ise bu kişilerin hiçbir şekilde mala doymayacağı, bütün dünya nimetlerinin dahi onlara yetmeyecek olmasıdır.¹⁷⁰ Yazara göre açgözlülük dermanı olmayan bir hastalık olduğu gibi, bütün dünyanın

¹⁶⁷ Yusuf Has Hacib, B.1999.

¹⁶⁸ Yusuf Has Hacib, B.848, 849.

¹⁶⁹ Yusuf Has Hacib, B.1143.

¹⁷⁰ Yusuf Has Hacib, B.2001.

kâhinlerinin bir araya gelmesiyle dahi bu hastalığa çare bulunamamaktadır.¹⁷¹ Sonsuz tatminsizlik hissi bu açgözlü kişilerin bir özelliğidir ve bu tip insanlar dünya nimetlerinin hepsini elde etseler dahi tatminsizlikleri sona ermeyecek sürekli daha fazlasını isteyecek, elde etmek içinde her yola başvuracaklardır.

Yazara göre açgözlülük düzen ve sevinç içindeki bir memlekete dahi zarar getirebilecek menfi bir durumdur. Ögdülmüş hükümdarın kanunu doğru tatbik etmesi neticesinde kurulan ve tüm dünyada zuhur eden sevinç ortamını ve asayişini¹⁷² dile getirdikten sonra üç şeyin bu durumu bozacak olan zulüm ve isyanı ortaya çıkaracağını söylemiştir. Bunlar beyin ihmalkârlığı, halkın başındaki insanın zayıf olması ve halkın bağrını yiyen tamahkârlık¹⁷³ olarak sayılmıştır.

Eserin diğer bir babında ise konu Ogdurmuş'un Ögdülmüş'e yaptığı izahatlarda yeniden gündeme gelmektedir. Ogdurmuş dünya malına olan isteğini bitirdiğini¹⁷⁴, kendisine yalnızca Tanrının yeteceğini söylemektedir. Ogdurmuş'un düşüncesine göre ne dünya nede dünyanın sahip oldukları istemeye değer şeyler değildir. Bu dünya insanın büyük yolculuğunda yalnızca biraz dinleneceği bir yerdir¹⁷⁵ Bu sebeple de burada bir şeye sahip olmaya gerek yoktur, zaten bu dünya herkesi terk edeceği, baki kalmayacağı için, dünyevi arzulara geçici olduğu gibi aynı zamanda gereksizdir. Ona göre dünya malına sahip olmak bir ihtirastır ve bu ihtiras insanı nefesine kul etmektedir.¹⁷⁶ Ogdurmuş bütün arzularını yok ederek bu ihtirastan kurtulduğunu, bu sayede de tokgözlü olduğunu söylemektedir. O dünyada çok mal sahibi olan kimsenin yanında hiçbir şey götüremediği gerçeğini bilmekte ve buna göre hareket etmektedir.

Sonuç olarak açgözlülüğün bitmeyen bir tatminsizlik olmasından dolayı neye sahip olursa olsun kişiyi fakir yaptığı¹⁷⁷, bu bitmeyen mala sahip olma ihtirasının insanı adeta kör ederek ölüme kadar peşini bırakmayan bir durum olduğu ve sonunun sadece pişmanlık olduğu vurgulanarak devlet makamlarına bu tip insanların getirilmemesi gerektiğinin altı çizilmiştir.

---

¹⁷¹ Yusuf Has Hacib, B.2002.

¹⁷² Yusuf Has Hacib, B.3103, 3104, 3105.

¹⁷³ Yusuf Has Hacib, B.3109, 3110.

¹⁷⁴ Yusuf Has Hacib, B.4729.

¹⁷⁵ Yusuf Has Hacib, B.4727.

¹⁷⁶ Yusuf Has Hacib, B.4729.

¹⁷⁷ Yusuf Has Hacib, B.2615.

2.1.3. Akılsız Olmak

Yusuf Has Hacib hazretleri eserinde hükümdarda bulunması lazım gelen özellikler kadar olmaması arzu edilenlere de yer vermiştir. Bu özelliklerden birisi akılsız olmaktır. Eserin özellikle yöneticilere bir el kitabı bir yol gösterici olması düşünülererek kaleme alındığı görüşünü kabul edersek, eserin başındaki mukaddimede yer alan "kitab kadrini me biliglig bilir ukuşsuz kişidin adın ne kelir"¹⁷⁸ cümlesinin hitap ettiği zümrenin yöneticiler olduğunu söyleyebiliriz. Burada yazar kitabının kıymetini ancak bilgili kişilerin bilebileceğini söylüyor ve akılsız kişiden bunu anlamasını beklemediğini ifade ediyor. Eser devlet idaresinde yöneticilere bir rehber olduğuna göre Hacib'in hükümdarın akılsız olmaması gerektiğini en baştan vurguladığını söylemekte bir sakınca yoktur.

Yazar akılsız kişilerin ne mükâfata nede cezaya ehil olmadıklarını söylemektedir.¹⁷⁹ "Bütün bu hürmet ve itibar akıl içindir; Akılsız kişi bir avuç balçık gibidir"¹⁸⁰ şeklindeki ifadeye bakarsak insanların ancak akılları kadar saygıya ve değere mazhar olabileceklerinin vurgulandığını görmekteyiz. Yazarın bilgi ve aklın meziyetlerini saydığı bölümdeki diğer bir ifadede "Dikkat edersen şu söz çok yerinde söylenmiş, akılsız ve bilgisiz kimse kendisini yükseltmez."¹⁸¹ dediğini görüyoruz. Yazara göre akılsız kimse kendisini geliştiremez, yüceltmez. Bir başka ifadeyle insanın kendini yükseltebilmesi, emsalleri arasında temayüz edebilmesi için akıllı olması gerekir şeklinde bir çıkarım yapabiliriz.

Yazara göre insan ancak akılla asıl insan olur¹⁸², bilgi ile de hükümdarlık yapar. Bey yönettiği insanların çobanı olduğuna göre¹⁸³ beyin akıllı ve bilgili olmasının beklenmesi tabii bir durumdur. Çünkü atasözünde ifade edildiği gibi akılsız çoban sürüyü uçuruma götürür. Kıymetli bir şey olduğu için yeri üstte yani beyindedir diye açıklanan akıl insanlar için net bir ayırt edici unsurdur. Öyle ki yazar akılsız insanı ölü, akıllı insanı diri¹⁸⁴ olarak kabul etmiştir.

Eserde akıl ile temsil edilen Ögdülmiş'un Oğurmış'a beylere hizmet etmenin usulünü izah ettiği bölümde de akıl konusuna değinilmiştir. Burada "Akılsız kimseler

---

¹⁷⁸ Yusuf Has Hacib, B.20.

¹⁷⁹ Yusuf Has Hacib, B.295, 296.

¹⁸⁰ Yusuf Has Hacib, B.297.

¹⁸¹ Yusuf Has Hacib, B.298.

¹⁸² Yusuf Has Hacib, B.300.

¹⁸³ Yusuf Has Hacib, B.1412.

¹⁸⁴ Yusuf Has Hacib, B.1839.

bilgiyi tahrif ederler; bilgisiz kimseler halkı harap ederler.”¹⁸⁵ denilerek akılsız insanların bilgiyi tahrif (bozacağını) edeceğini, bilgisiz insanların ise toplumu bozacağı söylenmiştir. Eserdeki ana hedef kitlenin yöneticiler olduğunu bilmekteyiz. Devletin herhangi bir kademesinde, herhangi bir sistemin yöneticisi pozisyonunda olan bir kişinin bilgisiz olmasının o sistemin işleyişine zarar vermesi, sistemi aksatması kaçınılmaz bir durumdur. Bir sistemler bütünü olan devlette aksayan birçok kısım bulunması ise şüphesiz ki er geç en tepedeki yönetici olan hükümdarı zorda bırakacak bir durum haline gelecektir. Bu hususta Yusuf Has Hacib ”Akılsız kimse büyüklüğe ulaşırsa, ey büyük hükümdar, o efendisinin başını yer.”¹⁸⁶ şeklinde uyarıda bulunmaktadır. Bu vaziyet hâsıl olmadan alınması gereken tedbir akılsız kişilerin devlet kadrolarında istihdam edilmesini önlemektir.

Konuyla ilgili beyitlere dayanarak akılsız kişilerin hükümdarlık yapamayacağı gibi, devletle ilgili görevlerde de istihdam edilmemesi gerektiğinin vurgulanmış olduğunu görmekteyiz. Devlet idaresinde en başta yöneticinin akıllı olması gerektiğinin vurgulandığını, daha sonrada her kademedeki yöneticilerde bu hususun aranması gerektiğinin altının çizildiğini söyleyebiliriz.

2.1.4. Gafil Olmak

Yusuf Has Hacib tarafından ortaya çıkaracağı kötü sonuçlar belirtilerek hükümdara uyarıda bulunulan durumlardan bir diğeri gafil olmaktır. Bu uyarı sonunun ölüm olacağı söylenerek ”Bak, kendisinden emin insan gaflete düşer; düşman saldırırsa, önce gafil ölür.”¹⁸⁷ şeklinde neticesinin vahameti bildirilerek yapılmıştır. Yazarın dikkat çektiği husus kendine güvenmenin insanı gaflete¹⁸⁸ sürükleyeceğidir. Kendine güvenin getirdiği rahatlık ile aymazlık¹⁸⁹ içerisinde bulunan insan çevresinde olup bitenin farkına varamayacağından düşmanı karşısında hazırlıksızlık yakalanmış olur ve bunun sonu ölümdür.

Yazar gaflet içinde yaşamış olmanın pişman olunması gereken bir durum olduğunu vurgulamıştır. Bu durumun suçlusu olarak ise yine insanın kendisi

---

¹⁸⁵ Yusuf Has Hacib, B.4076.

¹⁸⁶ Yusuf Has Hacib, B.4078.

¹⁸⁷ Yusuf Has Hacib, B.444.

¹⁸⁸ Gaflet: “Aymazlık.” Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 898

¹⁸⁹ Aymazlık: “Çevresinde olup bitenlerin farkına varamama durumu, aymaza yakışacak durum, gafillik, gaflet.” Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 210

gösterilmiştir.¹⁹⁰ Eserde Aytoldı'nın kut ile özdeşleştirilmiş, kutu sembolize eden bir karakter olduğunu bilmekteyiz. Bu bakımdan Aytoldı'nın ölüm döşeğinde Ögdülmiş'e söyledikleri bir kat daha önem arz etmektedir. Aytoldı yani kut, oğlu Ögdülmiş'e yani akıla öğüt verirken gafletin kendisini mahvettiğini¹⁹¹ ve gafletinden dolayı pişman olduğunu, oğlunun uyanık davranarak gafil olmamasını istemesi dikkat çekicidir. Demek ki gaflet içinde bulunmak kutu düşüren, onu kaybettiren bir durumdur. Kutun ilahi bir kaynaktan bahşedilen devlet yönetme kudreti olduğunu biliyoruz. Buradan hareketle gaflet içindeki bir hükümdarın kutu kaybedeceği şeklinde bir çıkarımda bulunabiliriz. Türk telakkisine göre hükümdarın kutunu kaybetmesi neticesinde makamından indirilebileceği malumumuzdur. Bu durumda hükümdarın gaflete düşmesi onun makamından indirilebilmesine varacak kadar kötü sonuçlar ortaya çıkarabilir diyebiliriz.

Yöneticilerin aymaz olması yani çevrelerinde olup bitenlerin farkına varamaması tabi olarak onları ihmalkârlığa sürükleyecek bir durumdur. İleride detaylı olarak ele alacağımız bir durum olan ihmalkârlığın kötü sonuçları eserde "akıl" tarafından çok açık bir dille "Beyler ihmalkâr olurlarsa, işlerini başaramazlar; bey iyice bilmelidir ki, ihmalkârlık ederse, beyliği devam edemez."¹⁹² şeklinde ifade edilerek hükümdara uyarıda bulunulmuştur.

Toplamak gerekirse, gafil olmanın doğuracağı sonuçlar bakımından öncelikle kişinin kendisine zarar vereceği, bu davranışın zamanı boşa geçirmek¹⁹³ olduğu gibi yapılacak işlerinde yarım kalmasına başarılmasına¹⁹⁴ neden olacağı, dahası bu davranışı sergileyen yöneticilerin sonlarının pişmanlık¹⁹⁵ olacağı dile getirilmiştir.

2.1.5. Büyüklenmek, Kibirli Olmak

Sözlük anlamı "kendini büyük göstermek, büyüklük taslamak, kibirlenmek."¹⁹⁶ anlamlarına gelen "büyüklenmek" eserde hükümdarda bulunması istenmeyen menfi bir özellik olarak kendine yer bulmuştur.

Yazara göre büyüklük taslayan kişi tatsız ve sevimsiz olacağı gibi bu onun günden güne itibarını kaybetmesine de yol açar.¹⁹⁷ Bu husus "Beyler büyüklük taslar

¹⁹⁰ Yusuf Has Hacib, B.1206.

¹⁹¹ Yusuf Has Hacib, B.1209.

¹⁹² Yusuf Has Hacib, B.2027.

¹⁹³ Yusuf Has Hacib, B.1156.

¹⁹⁴ Yusuf Has Hacib, B.2027.

¹⁹⁵ Yusuf Has Hacib, B.1209.

¹⁹⁶ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 428

ve kibirli olurlarsa, ey oğul, onlar, şüphesiz, itibar görmezler.”¹⁹⁸ şeklinde dile getirilmiştir. Tabidir ki itibarını kaybetmiş, halk tarafından saygı görmeyen bir yönetici, yöneteceği kişiler üzerinde bir otorite tesis edemez. Bu durum hem hükümdarı hem de hükümdarlık makamını itibarsızlaştırır ve gözden düşürür. Yazar büyüklük taslamanın, kibirli olmanın zararlarını dile getirdiği gibi tam tersi olan alçakgönüllü ve mütevazı olmanın da insanın işini bozmayacağını, onu yücelteceğini vurgulamıştır.

Büyüklemenin kibirle ilişkilendirildiği eserde, bunun zararlı bir özellik olduğu yine devlette önemli bir makam olduğu bilinen kumandan üzerinden verilen bir örnekle açıklanmıştır. Yazara göre ”Ordu kumandanı mağrur olursa, şüphesiz, düşmandan dayak yer.”¹⁹⁹ Çünkü mağrurluk ihmalkârlığı doğurur ve ihmalkârlık eden adam ya bozular yahut vakitsiz ölür.²⁰⁰ Gerçektende kendini dev aynasında gören bir kumandanın ihmalkâr davranması onu ihtiyatsız davranışlara sürükleyecek ve bu durum ona mağlubiyeti getirecektir. Tarih, kendini yenilmez zannederek mağlup olan birçok komutana tanıklık etmiştir.

Yusuf Has Hacib tarafından asırlar önce kişiye vereceği zararlar kayıt altına alınmış alan büyükleme, günümüzde “megalomani” adıyla tıp literatürüne girmiş bir hastalık olarak kabul edilmiş ve bu hastalığa tutulanlara ise “megaloman” adı verilmiştir. Eserde bu kişilerin sevimsiz olacağı, gün geçtikçe itibarlarını kaybedecekleri, diğer insanların nazarında değersizleşecekleri vurgulanmış ve mümkün olduğunca uzak durulması gereken üç şeyden biri ”beylik taslama” olarak kayıt edilerek²⁰¹ bunun kati olduğunun altı çizilmiştir. Esere göre yönetici pozisyonundaki kişi ne kadar yüksek bir mevkide olursa olsun büyüklememeli, alçak gönüllü olmalıdır. Çünkü büyüğe yakışan kibir değil tevazu sahibi olmaktır.²⁰²

2.1.6. Hasislik

Kutadgu Bilig’te hasislik ile ilgili fazlaca beyit bulunmasından hareketle Yusuf Has Hacib’in bu yakışsız davranışa hususi önem verdiğini söyleyebiliriz. Eserde hükümdar Kündoğdı tarafından sorulan soruya Öğdülmiş yani akıl tarafından verilen

---

¹⁹⁷ Yusuf Has Hacib, B.1706.

¹⁹⁸ Yusuf Has Hacib, B.2118.

¹⁹⁹ Yusuf Has Hacib, B.2296.

²⁰⁰ Yusuf Has Hacib, B.2297.

²⁰¹ Yusuf Has Hacib, B.4106.

²⁰² Yusuf Has Hacib, B.4532.

cevapta insan için faydasız olduğu gibi daima zarar verdiği ifade edilen üç şey sayılmaktadır. Bunlar;

* Kötü tabiatlı ve inatçı olmak,

* Yalancılık,

* İnsanları aşağılık eden hasislik olarak kayıt altına alınmıştır. "Hasislikten daha kötü başka ne var; hasis toplar, yiyemez ve malı arkada kalır."²⁰³ ifadesine baktığımızda hasisliğin müellif tarafından en kötü şey olarak karşımıza çıkarıldığını görüyoruz. Eserde hasis insanların biriktirdikleri malları yiyemedikleri, bu sebeple bu malların hayatta iken kendilerine hiçbir fayda sağlamadığı gibi ölümlerinde de kendilerine fayda sağlamayarak dünyada kalacağını altı çizilmiştir. Ölen kişinin gittiği yere yanında hiçbir şey götüremeyeceği herkesçe malumdur. Bir başka beyitte ise bu görüşümüzü destekler nitelikte bir ifade kullanılmıştır, "Çıplak doğmuş olan insan çıplak gidecektir; dünya malını toplamak neye yarar, tekrar bırakılacak olduktan sonra."²⁰⁴

Ele alınan bir diğer husus ise; hasis olan kişilerin biriktirdiği malları kendisi yemediği gibi başkalarına da vermediği, bu nedenle bu kişilerinde mallarının da kimseye bir fayda sağlamadığıdır.²⁰⁵ Aytoldı'ya göre hükümdar Kündoğdı her hizmete layıktır.²⁰⁶ Çünkü Aytoldı hizmete layık olan kişinin iki özelliğine vurgu yaparak bu kişinin hizmet edenin hakkını veren ve cömert bir kişi olduğunu vurgulamaktadır.²⁰⁷ Diğer bir beyitte ise yine akılın ağzından "İnsanlar arasında öğülmeğe değer kimdir; cömert öğülmeğe ve hasis ise, söğülmeğe lâyıktır."²⁰⁸ denilmektedir. Bu beyitte insanda bulunan hangi değerlerin takdir edilmesi gerektiği sorusuna cevap arayan yazar cömertliği takdire şayan bir özellik olarak değerlendirip, cimriliğin ise bir yerilme nedeni olarak kabul edildiğini göstermiştir.

Bir diğer beyitte ise hasisliğin insanları yalnızlaştıran, işe yarar kimseleri kendisinden uzaklaştıran bir özellik olduğuna işaret edilmektedir. Bu düşünce "Bütün faziletli insanlar hasisten kaçarlara ve cömerdin etrafında toplanarak, dilek ve arzularına kavuşurlar."²⁰⁹ şeklinde ifade ediliyor. Burada belirtilen faziletli insanlar şüphe yok ki hükümdarın işine yaraması muhtemel olan, bilgili, liyakatli, devlet teşkilatında görev

---

²⁰³ Yusuf Has Hacib, B.1672.

²⁰⁴ Yusuf Has Hacib, B.3528.

²⁰⁵ Yusuf Has Hacib, B.1674.

²⁰⁶ Yusuf Has Hacib, B.945.

²⁰⁷ Yusuf Has Hacib, B.947, 948.

²⁰⁸ Yusuf Has Hacib, B.1731.

²⁰⁹ Yusuf Has Hacib, B.3037.

aldığı takdirde beyin yükünü hafifletmesi mümkün olan insanlardır. Eğer hükümdar hasisliği nedeniyle bu kişileri kendinden uzaklaştırırsa, bu kişiler tarafından doldurulması gereken makamlar faziletsiz, liyakatsiz, bilgisiz kişiler tarafından işgal edilecek, bu da devletin sisteminde aksamalara neden olacağından en başta hükümdara zarar verecek bir durum haline gelecektir. Netice olarak hasis olduğu için zaten yerilen, sevilmeyen, itibarını kaybetmiş olan bey, devlet işlerini çekip çevirebilecek yeteneklere sahip kişileri de kaybedeceğinden sonunda memleketine hâkim olamaz²¹⁰ hale gelecektir.

Yazara göre hükümdarlık ve hasislik birbirine düşman iki kavramdır. Hasislik isyan doğuran bir durum²¹¹ olduğu gibi hükümdarın etrafındaki kişileri de kaçıracağından beyi yalnızlaştırır. Aytoldı hasis kişilere hizmet etmenin ömrü boşa geçirmek olacağına vurgu yaparak nedenini ise ”Hasîs kendi malını kendisinden esirger; nasıl olurda başkasının hakkını verir, söyle!”²¹² şeklindeki ifadesiyle açıklamıştır. Gerçektende malını kendisinden dahi esirgeyen bir kişinin hizmetinde olanların emeğinin karşılığını vermesi beklenemez. Hal böyle iken hakkını alamayan insanların hükümdara hizmet etmesini beklemek gerçekçi olmaz. Saydığımız nedenlerle çevresindeki liyakatli adamları kaybeden hükümdar yalnız başına her işe yetişemeyeceğinden beyliğini de elde tutamaz. Bunları önlemek için yapması gereken ise cimri değil cömert olmak, halka mal dağıtarak yedirmek ve cimrilikten uzak durarak adlarının kötüye çıkmasını önlemektir.²¹³ Hasisliğin hükümdar için fena sonuçlar doğuracak yakışsız bir davranış olduğunu vurguladıktan sonra cömert olmayı tavsiye etmesine bakarak Yusuf Has Hacib’in eski Türk hükümdar anlayışına bağlı kaldığını söyleyebiliriz.²¹⁴

2.1.7. Hayâsızlık

Hayâsızlık ile ilgili beyitleri incelemeye geçmeden önce hayâ ve hayâsızlık kelimelerinin anlamlarına değinmek yerinde olacaktır. Türk dil kurumu büyük Türkçe sözlüğe göre;

Hayâ: Utanma duygusu, utanç, utanma, sıklıma.

Hayâsızlık ise; utanmazlık, sıklımazlık anlamlarına gelmektedir.

---

²¹⁰ Yusuf Has Hacib, B.3035.

²¹¹ Yusuf Has Hacib, B.3038.

²¹² Yusuf Has Hacib, B.950.

²¹³ Yusuf Has Hacib, B.5220.

²¹⁴ Orhun Kitabelerinde Türk hükümdarının halkı yedirip zenginleştirmekle övündüklerini biliyoruz.

Bu davranış biçimi Kutadgu Bilig’de toplam dört beyitte kaydedilmiştir. Eserde hükümdarın sorusuna cevaben insan için faydalı olan üç şey sayılmış, bunlardan birinin de hayâ olduğu söylenmiştir. Yusuf Has Hacib’e göre hayâ sahibi olmak her türlü densizliğe engel olan bir durum²¹⁵ olduğu gibi insanın saadete ermesi içinde gerekli olan meziyettir.²¹⁶ Bunun tersi olan hayâsızlığın ise çok kötü bir hastalık olduğu belirtilmiştir.²¹⁷

Hayâsızlık²¹⁸ ile ilgili diğer bir ifade vezirin hangi özelliklere sahip olması gerektiği bahsinde kaydedilmiştir. Hayâsız insan kabadır²¹⁹, bu yüzden vezirin hayâ sahibi bir kişi olması gerekir. Yazara göre hayâsız kişiler doğru sözlü olmazlar, sözüne itimat edilemeyecek kişilerin yönetici pozisyona getirilmesi ise sakıncalıdır. Dönemin devlet teşkilatında hükümdardan sonra en yetkili kişi olan, beyin en büyük yardımcısı pozisyonundaki vezirin sözüne itimat edilememesi kuşkusuz devlet yönetimiyle ilgili konularda zafiyetlere yol açacak bir durumdur.

Hayâsız insan dürüst hareket etmeyeceği gibi aynı zamanda küstah ve adi olur.²²⁰ Bu kişiler çekinmeden yalan söyleyebilir, bunu yaparken de utanma nedir bilmezler.²²¹ Sonuç olarak hayâsız insanlar bütün kötü ve ahlaksızca davranışları pişkinlikle sergileyebilecek evsafta insanlardır ve sözlerine itimat edilemeyecek bu kişiler devletin yönetim kademelerinden uzak tutulmalıdır.

2.1.8. Fesatlık

Fesat: “bozukluk, karışıklık, kargaşalık, arabozuculuk, hile; karıştırıcı; herhangi bir konuda iyimser olmayan, kötü yorumlayan (kimse).”²²² anlamlarıyla karşılırken, fesatlık: “arabozanlık.”²²³ şeklinde tanımlanmış, bu eylem devletin işleyişini bozacak bir durum olarak nitelenerek beyin uzak durması tembihlenmiştir.²²⁴

²¹⁵ Yusuf Has Hacib, B.1662.

²¹⁶ Yusuf Has Hacib, B.1660.

²¹⁷ Yusuf Has Hacib, B.1662.

²¹⁸ Hayâsızlık İslam dini tarafından da yasak edilmiş bir durumdur. “Muhakkak ki Allah adaleti, ihsanı, akrabaya karşı cömert olmayı emreder; hayâsızlığı, kötülüğü ve zorbalığı yasaklar. İşte Allah, aklınızı başınıza alalım diye size böyle öğüt veriyor.” (Nahl (16), 90)

²¹⁹ Yusuf Has Hacib, B.2199.

²²⁰ Yusuf Has Hacib, B.2622.

²²¹ Yusuf Has Hacib, B.2203, 2205.

²²² Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 863

²²³ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 864

²²⁴ Yusuf Has Hacib, B.1434.

İslam dini tarafından da yasak edilmiş²²⁵ olan fesadın sakıncaları ifade edilirken dikkat çekilen noktalardan biri, içki içmek ve fesatlık yapmanın kutun elden gitmesine neden olan eylemler şeklinde görüldüğüdür.²²⁶ Eski Türk telakkisinde hükümdar olmak için kuta sahip olmak gerektiğini, kutu kaybetmenin ise hükümlerliliğın meşruluğunu kaybedeceği sonucunu doğurduğundan bahsetmiştik. Bu durum Yusuf Has Hacib'in fesatlık hususundaki uyarısının önemini bir kat daha arttırmaktadır. Çünkü fesada bulaşan hükümdar makamını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu husustaki uyarı ise en açık şekilde “Nerede fesat olursa, oradan saadet kaçır, gider; fesat, şüphesiz, her yerde daima beyliğe hanel getirir.”²²⁷ cümlesinde yer bulmuştur.

Yazar sadece beyin fesat yapmamasını değil, aynı zamanda fesadın bulunduğu ortamlarda dahi bulunmamasını tembihlemektedir. “Şarap içme, fesada katılma; onlardan uzaklaş; bu ikisi köşk, saray ve kaleleri yıkar”²²⁸ ifadesinde fesada yaklaşmanın bile beyliği yıkabilecek kadar kötü sonuçlara yol açabileceği uyarısı yapılmıştır.

Netice itibariyle fesada karışmak, onun olduğu ortamda bulunmak ve yaklaşmak kutun elden gitmesine neden olacak hareketler olarak tanımlanmış, kutun elden gitmesiyle beyliğin kaybedilebileceği gibi devletin yıkılması gibi kötü sonuçların ortaya çıkabileceği hususunda uyarılar yapılmıştır.

2.1.9. Hiddetli ve Öfkeli Olmak

Eserde öfkeli olma durumu kişinin aleyhine sonuçlar yaratacak bir hal olarak nitelendirilerek uyarılarda bulunulmuştur. Öfkeli kişinin en başta kendisine zarar vereceği hususu bugün halk arasında yaşayan atasözlerinde kendine yer edinmiştir.²²⁹

Öfke insanın kendinden uzak tutması gereken, ömrünün boşa geçmesine neden olan bir durumdur.²³⁰ Öfkeyle hareket eden insan akıllı bilgili bir kişi dahi olsa yanlış

²²⁵ İslam dinince yasak edilen fesatlık ile ilgili Kuran-ı Kerim'de birçok ifade bulunmaktadır. Tespitimize göre toplam 19 sure ve 40 ayette bahsedilen fesatlık için; Bakara, Al-i İmran, Maide, Araf, Enfal, Tevbe, Yunus, Hud, Yusuf, Ra'd, Nahl, İsrâ, Keyf, Şuara, Ankebut, Rum, Mü'min, Muhammed ve Fecr surelerinin ilgili ayetlerine başvurulabilir.

²²⁶ Yusuf Has Hacib, B.2091.

²²⁷ Yusuf Has Hacib, B.2104.

²²⁸ Yusuf Has Hacib, B.5263.

²²⁹ Günümüzde kullanılan ve öfkenin kişinin kendisine zarar verdiğini konu eden atasözlerinden örnek vermenin, Yusuf Has Hacib'in yaptığı tespitlerin bin yıl sonra dahi halk arasında yaşıyor olduğunu göstermek adına faydalı olacağını düşünüyoruz. “Öfke ile kalkan zararlar oturur.”, “Keskin sirke küpüne zarar verir.”

²³⁰ Yusuf Has Hacib, B.321, 322.

hareket eder ve bunun sonucunda eline geçen tek şey pişmanlık olur.²³¹ Hiddet ve öfke insan vücuduna eziyet veren durumlar²³² olduğu gibi, beyin sözünün itibarsızlaşım adının kötüye çıkmasına da sebebiyet verir.²³³

Öfke ile hiddet birbirlerine benzer anlamlar çağrıştırıyor olsa da aralarında fark bulunan iki kavramdır. Hiddet²³⁴ yalnızca kızgınlığı ifade ederken, öfke; “engelleme, incinme veya gözdağı karşısında gösterilen saldırganlık tepkisi, kızgınlık, hışım, hiddet, gazap.”²³⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Bu fark incelendiğinde öfkenin hiddetten daha olumsuz bir duygu olduğu görülmektedir. Yusuf Has Hacib ifadelerinde bu iki duygunun ortaya çıkaracağı sonuçlarını birbirinden ayırarak kaydetmiştir. Yazara göre insan hiddetliyen hareket ederse bilgisizce hareket eder, eğer öfkeyle hareket ederse, öfke onu akılsıza çevirir.²³⁶ Bu iki yaklaşım her ne kadar benzer gözüke de, ileride bahsedeceğimiz üzere hiddetin etkilediği nokta kişinin sonradan kendi çabasıyla elde ettiği bilgi iken, öfkenin etkilediği nokta ise, insanda Tanrı vergisi olarak bulunan akıldır.

Hiddetin insan üzerinde yarattığı olumsuzluklardan biriside onu kabalaştırmasıdır.²³⁷ Hiddetli kişi bu duygunun etkisiyle söverek karşısındaki kişiyi incitebilir.²³⁸ Hiddetli ve öfkeli olmak devleti ve saltanatı bozabilecek kadar tehlikeli bir hal olarak vurgulanmıştır.²³⁹ Bu iki tavır; boşboğazlık, yalancılık, inatçılık, verilen sözden dönmek, içki iptilasası gibi eserde kaydedilmiş olan yakışsız hallerle birleşir ve bir kişide toplanırsa, bu durum kutun o kişiden uzaklaşmasına neden olur.²⁴⁰ Yukarıda da izah ettiğimiz gibi hükümdarın kutunu kaybetmesi, hem kendisi hem de yönettiği memleket için çok olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabilecek bir hadisedir.

Eserde Aytoldı tarafından hükümdara sorulan soru üzerine, hükümdar sevmediği şeyleri sayarak bunlardan birinin her işte hiddet gösteren kişiler olduğunu söylemekte ve kendi işine yarayacak kişilerin bunları kendisinden uzak tutmaları

---

²³¹ Yusuf Has Hacib, B.323.

²³² Günümüzden yaklaşık binyıl evvel öfkenin insan vücuduna zarar verdiğini belirten Yusuf Has Hacib'in bu iddiası günümüz modern tıp bilimi tarafından kabul görmüş ve ispatlanmış bir durumdur. Bu hususta bilgi almak için Dr. Çiğdem Soykan'ın “Öfke ve Yönetimi” adlı makalesine başvurulabilir.

²³³ Yusuf Has Hacib, B.332, 2061, 2063.

²³⁴ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 1098

²³⁵ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 1838

²³⁶ Yusuf Has Hacib, B.334.

²³⁷ Yusuf Has Hacib, B.335.

²³⁸ Yusuf Has Hacib, B.342.

²³⁹ Yusuf Has Hacib, B.1414.

²⁴⁰ Yusuf Has Hacib, B.338, 339, 340, 342, 343.

gerektiğini vurgulamaktadır.²⁴¹ Hükümdarın “işime yarayacak kişiler” şeklindeki ifadesinden, devlet hizmetinde hiddetli mizaca sahip kişilerin istihdam edilmemesi gerektiğine işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Toparlamak gerekirse; hiddet ve öfkenin hükümdar makamındaki kişiyi itibarsızlaştıran, şöhretine hanel getiren, kutu kaybetmesine neden olan ve sonuçları itibariyle hem kendisini hem de halkını felakete sürükleyebilecek durumlar olduğunu ifade edebiliriz. Tüm bu kötü sonuçların ortaya çıkmamasına engel olmak için hükümdar bu iki duygunun etkisinde hareket etmemeli dahası hiddetli ve öfkeli kişileri devlet işlerinden uzak tutmalıdır. Beye tavsiye olunan ise itidal ile hareket etmektir.²⁴²

2.1.10. Asık Yüzlülük

Eserde hükümdara yakışmayan hallerden biri olarak asık yüzlülüğe kısaca değinilmiştir. “Asık suratlı, kaba sözlü, kibirli ve mağrur insan herkesi kendisinden nefret ettirir ve işini yoluna koyamaz.”²⁴³ şeklinde ele alınmış olan bu durum kibir ve kaba sözlülükle beraber sayılmış, bu kişilerin insanları kendilerinden soğutacağı ve işlerini halledemeyecekleri vurgulanmıştır.

2.2. MENFİ DAVRANIŞ ÖZELLİKLERİ

2.2.1. Düşman Edinmek

Yusuf Has Hacib hazretlerinin eserinde ele aldığı, hükümdarda olmaması arzu edilen durumlardan birisi düşman²⁴⁴ sahibi olmaktır. Ona göre düşman bulunduğu ortamda huzur ve sükûn bırakmayan, hayatı tatsızlaştıran ve nerede olursa olsun zararlı olan bir unsurdur.²⁴⁵

Eserde ”Düşman senin için ne kadar küçük olursa olsun, sen onu büyük kabul et, ey mert ve cesur insan.”²⁴⁶ şeklinde bir uyarı kaydedilmiştir. Bu ifadeye göre düşman ne kadar zayıf olursa olsun önemsenmeli, onun neticede düşman olduğu akıldan çıkarılmamalı, büyük bir düşmanmış gibi kabul edilerek ona göre tedbir alınmalıdır. Çünkü düşmanı küçümsemek kişiyi ihmalkâr davranmaya sürekliler ve gafil avlanmasına neden olur. Bu hususta düşmanın küçük bile olsa verebileceği zarar;

²⁴¹ Yusuf Has Hacib, B.850, 852.

²⁴² Yusuf Has Hacib, B.324.

²⁴³ Yusuf Has Hacib, B.2077.

²⁴⁴ Türk Dil Kurumu büyük Türkçe sözlüğe göre düşman: “Birinin kötülüğünü isteyen, ondan nefret eden, ona zarar vermeye çalışan kimse, yağı, hasım, antagonist, dost karşıtı.”

²⁴⁵ Yusuf Has Hacib, B.3396, 3397.

²⁴⁶ Yusuf Has Hacib, B.3398.

”Sinek fil için büyük bir düşmandır; fili ısırdığı zaman, onu zıp zıp zıplatar.“²⁴⁷ şeklindeki örnekle izah edilmiştir.²⁴⁸ Burada yazar düşmanların hafife alınmaması gerektiğini vurgulayarak ne kadar küçük olursa olsun bir düşmanın büyük etkiler yaratabilecek, büyük zararlar verebilecek hamleler yapabileceği uyarısında bulunmuştur.

Düşmanın büyük küçük fark etmeden, mekândan bağımsız bir şekilde zararlı olacağı bildirildikten sonra ”İnsanları bilmeyerek kendine düşman etme; düşmanı olan insanlar sevinç yüzü görmezler.“²⁴⁹ şeklinde bir uyarı daha yapılmaktadır. Bu uyarı; sadece bilinçli olarak değil, sergilenecek çeşitli hareketler neticesinde ve istemeden de düşman yaratılabileceği ile ilgilidir. Bu yüzden dikkatli hareket edilmeli, çok dost, ahbap ve arkadaş edinmeğe gayret etmeli, düşman edinmekten kaçınılmalıdır. Konuyla ilgili bir diğer beyitte ”Düşman biricik de olsa, onun zararı bindir; binlerce dostun olsa bile, daima bir tanesi eksiktir.“²⁵⁰ denilerek düşmanın küçüklüğüne, aldanmamak gerektiği gibi niceliğine de kanmamak gerektiği, bir tek düşmanın bile binlerce zarara neden olabileceği uyarısı yapılmıştır.²⁵¹

Eserde düşman edinmenin, düşmanı hafife almanın zararlarının işaret edildiği gibi bu durumun ileride pişmanlık yaratacağı da ”Kendine düşman edinme ve kan dökme; can çıkarken, bu iki günahı dolayınlar.“²⁵² şeklinde vurgulanmıştır. Hükümdarın düşman edinmemesini ve kan dökmemesini tembihleyen Yusuf Has Hacib, bu eylemlerde bulunan insanların dünyada düşmanlarıyla uğraşmak zorunda kalacağı gibi can verirken de pişman olacaklarını dile getirmektedir.

---

²⁴⁷ Yusuf Has Hacib, B.3399.

²⁴⁸ Demir’in aktardığına göre Tevarih-i Al-i Selçuk’un Topkapı nüshasının Oğuzname bölümünde ”Tarihte karıncaların el birliği ile kağan aslanı aciz duruma düşürüp dermansız bırakması örneği çoktur. Ayrıca sivrisinek veya üvezlerin bir araya gelerek kocaman fili çaresiz bırakması da çok görülmüştür.” şeklinde Oğuz Han’dan bir vasiyet bulunduğu bildirilmiştir. Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 38

²⁴⁹ Yusuf Has Hacib, B.4187.

²⁵⁰ Yusuf Has Hacib, B.4190.

²⁵¹ Bu hususta Demir’in aktardığı atasözü düşmanın sayısının önemi olmadığını, hiç düşman sahibi olmamak gerektiğini ifade etmektedir. ”Bin dost az, bir düşman çoktur.” Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 17

²⁵² Yusuf Has Hacib, B.5260.

2.2.2. Harama Bulaşmak

Yusuf Has Hacib'in İslam dininin yasaklarına dayanarak dile getirdiği yakışmayan hallerden biri hükümdarın harama bulaşmasıdır. Haram; “din kurallarına aykırı olan, dinî bakımdan yasak olan, helal karşıtı”²⁵³ anlamlarına gelmektedir.

Harama bulaşmak beyin iki dünyası içinde zararlı görülmuş, dünya ve ahiret beyliğini elde edebilmek için yaklaşılmaması gereken beş şey arasında sayılmıştır. Bu düşünce “Eğer her iki dünya beyliğini istiyorsan, en iyisi budur, sen şu beş işe yaklaşma.”²⁵⁴, “Harama karışma, zulüm etme, insan kanı dökme, düşmanlık besleme ve kin gütmeye.”²⁵⁵ şeklinde ifade edilmiştir. Dinen yasaklanmış, fesada karışmak ve içki içmekle²⁵⁶ birlikte sayılmış bu eylemlerin yukarıda saydıklarımızla beraber yapılmasının devletin işleyişine zarar vereceği uyarısında bulunulmuştur.

Yapılan bir diğer uyarı hükümdarın manevi dünyası ile alakalı olup haramın gönlü karartacağı²⁵⁷ ifade edilmiş, şöhretli bir insan olan hükümdarın takva sahibi olmak için helâl yemesi ve nasibini helâlden alması gerektiği vurgulanmıştır.²⁵⁸

Bu hususta yapılan bir diğer uyarı ise direk olarak ahiret hayatı ile alakalıdır. Burada insanın harama el sürmesi, haram yemesi halinde²⁵⁹ ölünce yerinin cehennem olacağı açıkça bildirilmiştir. Haramla ilgili yer vereceğimiz son beyitte ise genel olarak memleketin durumuna değinen yazar “Helâl büsbütün ortadan kalktı, haram çoğaldı; haram yiyenin gönlü kara kirlenip kaplandı.”²⁶⁰ şeklindeki ifadesiyle mevcut ortamı göz önüne sermiş, dürüst ve takva sahibi kimsenin kalmamış olmasından yakınmıştır. Bu kötü durum neticesinde dünyanın tabiatının değiştiğini, insanlardaki vefanın yerini cefanın aldığını, toplumda güven duygusunun kaybolduğunu vurgulamıştır.²⁶¹

Toparlamak gerekirse; harama bulaşmanın kişiye, topluma ve devlete zarar verecek bir durum olduğu hakkında uyarılar yapıldığını söyleyebiliriz. İnsanların bu dünyasını mahvettiği gibi ahiretini de yakacağı, dahası bu durumun toplum hayatını da olumsuz etkileyerek insanlar arasındaki güven ilişkisini sona erdireceği için uzak

²⁵³ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 1045

²⁵⁴ Yusuf Has Hacib, B.1432.

²⁵⁵ Yusuf Has Hacib, B.1433.

²⁵⁶ Yusuf Has Hacib, B.1434.

²⁵⁷ Yusuf Has Hacib, B.5347.

²⁵⁸ Yusuf Has Hacib, B.5348.

²⁵⁹ Yusuf Has Hacib, B.5261.

²⁶⁰ Yusuf Has Hacib, B.6457.

²⁶¹ Yusuf Has Hacib, B.6466.

durulması gereken bir durum olduğu kayıt altına alınmıştır. Uyarılar tüm insanları kapsar bir mahiyette fakat özellikle yöneticilerin uzak durmasını vurgular niteliktedir.

2.2.3. İçki İçmek Ve Kumar Oynamak

Bu husustaki ifadelerin genelini göz önüne aldığımızda eserde vurgulanan içki kelimesi ile içinde alkol bulunan içeceklerin kastedildiği anlaşılmaktadır. İçki içmek; insanın kendini bilmeyecek hale gelmesi şeklinde tanımlanmış olan sarhoş²⁶² olma durumunu ortaya çıkaracağı için hükümdarın yanlış iş yapmasına neden olabilecek bir eylemdir. Bu kendinde olmama, iradeyi kaybetme durumunun sonuçları ”yapılacak nice işler içki yüzünden yapılamaz; yapılmaması gereken nice işler de sarhoşken yapılır.” şeklinde belirtilmiştir. Dahası, içki insanı bin türlü günaha teşvik ettiği²⁶³ gibi kutun kaçmasına neden olduğunu belirtmiş olduğumuz fesadın²⁶⁴ da kaynağıdır.

Beyin içki içmesinin ortaya çıkaracağı fenalıklar farklı açılardan ele alınmıştır. Bunlardan birisi ileride bahsedeceğimiz ”Beyler hangi yoldan giderlerse, beylerin bu gidişi kulun da yoludur.”²⁶⁵ prensibi ile bağlantılıdır. Bu durum ”Bey içkiye müptelâ, müfsit ve kaba olursa, onun bütün halkı da ayyaş olur.”²⁶⁶ yani halk tavrı ve hareketlerinde beyi örnek alarak hepsi içki içmeye başlar şeklinde ifade edilmiştir.

Hükümdarın içki içmesinin sonucu yapacağı eylemler neticesinde ortaya çıkacak fenalıklardan yalnızca kendisi zarar görmez, memlekette çok zarar görür. Bu durum ”Dünya beyleri şarabın tadına alıştırlarsa, memleketin ve halkın bundan çekeceği zahmet çok acı olur.”²⁶⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Gerçektende alkol yüzünden kendini bilmeyecek vaziyette bulunan herhangi bir kişinin, hükümdarın yaptığı işlerden fayda beklemek beyhudedir. Yazar bu hususta hükümdara halktan örnek vererek ”Avam içkiye müptelâ oldu, malı rüzgâr gibi uçtu; bey içkiye müptelâ olursa, memleketi nasıl durur.”²⁶⁸ şeklinde bir örnekle uyarmıştır.

Müellif birçok beyitte övgüyle bahsettiği bilgili kişilerin bile içki içtiği takdirde zaafa düşeceğini, içkinin aklın ve bilginin düşmanı²⁶⁹ olduğunu vurgulamıştır.

---

²⁶² Sarhoş: “Alkollü içki veya keyif verici bir madde sebebiyle kendini bilmeyecek durumda olan (kimse), esrik, mest, sermest, başı dumanlı, kafası bulutlu, kafası iyi, kafası dumanlı, kafası kıyak.” şeklinde tanımlanmıştır. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 2035

²⁶³ Yusuf Has Hacib, B.1338.

²⁶⁴ Yusuf Has Hacib, B.2091.

²⁶⁵ Yusuf Has Hacib, B.2123.

²⁶⁶ Yusuf Has Hacib, B.2106.

²⁶⁷ Yusuf Has Hacib, B.2092.

²⁶⁸ Yusuf Has Hacib, B.2097.

²⁶⁹ Yusuf Has Hacib, B.2651.

Dahası içki insanın aklını başından aldığı gibi hayâli olma, nazik olma, iyi tabiatlı olma²⁷⁰ gibi sahip olduğu meziyetleri de ortadan kaldırarak onu kaba saba bir insan haline getirir. İçki içen kişinin kutunun da gideceğine²⁷¹ değinen yazar, bu kişilerin içkinin tesiriyle yapacakları davranışlar nedeniyle adlarının deli ve budala²⁷² şeklinde zikredileceğini belirtmektedir. Hükümdarların özelinde kut Tanrı tarafından verilen idare etme kudreti olduğuna göre içki nedeniyle kutunu kaybeden hükümdar aynı zamanda idare yetkisini de kaybedecek, bu durumda da hükümlanlığı meşru olmaktan çıkacaktır. Türk telakkisine göre kutu kaybeden hükümdar makamından düşürüleceği için bu durum bey için son derece tehlikelidir.

Kumar oynama hususu ise doğuracağı sonuçlar bakımından hem hükümdarın kendisini hem de memleketi zarara uğratan bir eylem olduğu vurgulanarak ele alınmıştır. Kumar oynayan bey kendisi muhtaç duruma düşeceği gibi vaktini ona ayırdığı için devlet işlerini ihmal ederek memleketini bozar.²⁷³ Kuran-ı Kerim’de içki içmenin ve kumar oynamanın dinen haram kılındığı ve katiyetle yasaklandığı Maide²⁷⁴ suresinde belirtilmektedir. Fakat Yusuf Has Hacib’in içki ve kumar hususunda bunların haramlığının ötesinde, devlet idaresine vereceği zarar ve neden olacağı zafiyetler bakımından yaptığı tespitlere dayanarak, son derece gerçekçi, akılcı ve somut gerekçelerle uyarılarda bulunduğu görülmektedir.

2.2.4. Geveze Olmak

Yazar genel olarak çok konuşmanın ağızdan fazlaca söz çıkaracağını, bu sözlerin yerine göre kişinin kendisine veya karşındakine zarar verebileceğini izah etmiştir. Bunun için dilin iyi gözetilmesi gerektiği, dili gözetmenin başı gözetmek olduğu vurgulanmıştır.²⁷⁵ Ağızdan çıkacak sözün doğuracağı sonuçlar, Yusuf Has Hacib’in vefatından yaklaşık iki yüz yıl sonra dünyaya gelmiş olan Yunus Emre’nin dizelerinde de işlendiği gibi²⁷⁶, Oğuzname’de de kendisine yer bulmuştur.²⁷⁷

²⁷⁰ Yusuf Has Hacib, B.2653.

²⁷¹ Yusuf Has Hacib, B.2655.

²⁷² Yusuf Has Hacib, B.2655.

²⁷³ Yusuf Has Hacib, B.2093, 2094.

²⁷⁴ “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçın ki kurtuluşa eresiniz.”, ” Şeytan içki ve kumar yoluyla aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?” (Maide (5), 90-91)

²⁷⁵ Yusuf Has Hacib, B.176.

²⁷⁶ “Söz ola kese savaşı söz ola bitüre başı, söz ola agulu aşı balıla yağ ide bir söz.” Fatih Açık, Yunus Emre’nin Eserlerinde Değerler Eğitimi Unsurları, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.194

Konuşurken asgari seviyede söz söylenmesi gerektiği “Çok sözden fazla fayda görmedim; amma söylemek de faydasız değildir”²⁷⁸, “Sözü çok söyleme, sırasında ve az söyle; binlerce söz düğümünü bu bir sözde çöz”²⁷⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Yazar konuşurken kelimelerin itina ile seçilmesi gerektiğini, gereksiz yere söz söylemekten kaçınılmasını tembihlemekte ve “söylenmeyen söz som altın sayılır; ağızdan çıkınca, bakır olur.”²⁸⁰ diye eklemektedir.²⁸¹ Çünkü geveze olmak insanın itibarsızlaşmasına neden olur.²⁸² Sarf edilecek kelime sayısı gereksiz yere çoğalırsa insanın adı gevezeye çıkar, fakat hiç konuşmazsa da dilsiz kabul edilir.²⁸³ Bu yüzden aradaki denge iyi ayarlanmalıdır.

Yanlış yer ve zamanda sarf edilecek sözlerin insanın başının uçmasına neden olabileceği uyarısı yapılmış, bu nedenle sözü kısa tut, ömrün uzun olsun şeklinde nasihat edilmiştir.²⁸⁴ Yazara göre dinlemek, çok söz sarf etmek yerine yeğlenecek bir davranıştır.²⁸⁵ Lüzumsuz söz tıpkı zulüm bahsinde ele alacağımız gibi yanar ateşe benzetilmiş ve bu sözün ağızdan çıkması durumundan kişinin kendisini yakacağı vurgulanmıştır.²⁸⁶ Tüm bu uyarıların ardından hükümdarın ağızından aktarılan ifade de, sözün zararlarından korkarak konuşmamanın da olumsuz bir durum olduğunun altı çizilmiştir. Çünkü korkuya kapılıp konuşulmazsa ortaya çıkması gereken faydalı sözler olduğu yerde kalır ve bu sözlerden elde edilecek faydaya erişilemez.²⁸⁷

Ezcümle, insan itibarını korumak ve geveze olarak anılmamak için gereksiz yere çok konuşmamalı, asgari söz söyleyerek azami şeyler ifade etmeli, gereksiz sözün yanan ateş olduğunu aklından çıkarmayıp hem kendini hem de başkalarını bu ateşten korumalıdır.

---

²⁷⁷ Ağızdan tartılmadan çıkacak sözlerin neden olacağı sonuçları açıkça ifade eden bir atasözü Oğuzname’de kayıt altına alınmıştır. “İşi göz yer, başı söz yer.” Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 64

²⁷⁸ Yusuf Has Hacib, B.171.

²⁷⁹ Yusuf Has Hacib, B.172.

²⁸⁰ Yusuf Has Hacib, B.1916.

²⁸¹ Yusuf Has Hacib’in “Söylenmeyen söz som altın sayılır; ağızdan çıkınca, bakır olur” (B.1916) şeklindeki ifadesi, Oğuzname’de “söylenmiş söz gümüştür, söylenmemiş söz altındır” şeklinde bir atasözü olarak karşımıza çıkıyor. Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 74

²⁸² Yusuf Has Hacib, B.1028.

²⁸³ Yusuf Has Hacib, B.174.

²⁸⁴ Yusuf Has Hacib, B.176.

²⁸⁵ Yusuf Has Hacib, B.1915.

²⁸⁶ Yusuf Has Hacib, B.2687.

²⁸⁷ Yusuf Has Hacib, B.983.

2.2.5. Kötü İnsanlarla Yakınlaşmak

Yazar bu bahiste kötü kişilerle arkadaş olmanın hükümdarı nasıl etkileyeceği hususunu ele almıştır. Yazara göre insanın kötü olmasının iki yolu bulunmaktadır. Bunun birisi kötü olarak doğmak, yani insanın elinde olmayan bir şekilde yaradılış gereği kötü olmaktır.²⁸⁸ Diğeri ise taklit yoluyla kötü olmaktır.²⁸⁹

Müellife göre “Eğer iyiye kötü biri arkadaş olursa, onun tabiatı da, arkadaşının gibi, kötü olur.”²⁹⁰ Burada kastedilen husus tıpkı körle yatan şaşş kalker atasözünün vurgulamak istediğidir. İyi kişinin kötü biriyle vakit geçirmesi neticesinde onun huylarını kapacağı, uygunsuz hal ve hareketler sergileyeceği işaret edilmiştir.

Konuyla ilgili diğeri bir beyitteki “Beylerin etrafını kötüler çevirirse, memlekete tamamen kötüler hâkim olur.”²⁹¹ ifadesi ise hükümdarın etrafındaki kötü kişilerin onu etkileyeceği gibi, ellerindeki yetkileri de kendi menfaatleri için kullanarak ülkede hâkimiyet tesis etmeye çalışacaklarıyla ilgilidir. Kötü kişilerin hâkimiyeti ele almaları ülke yönetiminin de kötü olacağı anlamını taşır.

Kötü arkadaşla yaklaşılması gerektiğini öğütleyen yazar “Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar getirir; kötülük yılandır, dikkat et, seni sokar.”²⁹² şeklindeki ifadesiyle, kötü kişileri yılanla benzeterek çevrelerine ve tıpkı bir yılan gibi zarar verebileceği uyarısında bulunmuştur. Yusuf Has Hacib’in kötü arkadaş bahsinde yaptığı uyarı, müelliften çok sonra yaşamış olan Mevlana Celaleddin-i Rumi’nin “Bülbül güle, karga çöplüğe götürür” sözünde en güzel şekilde ifadesini bulmuştur. Bu mevzu ile ilgili tespit ettiğimiz son beyitte beye seçkin kimseleri ahabap edinmesi öğütlenmiş ve kötü eşe ve arkadaşla sahip olmanın doğuracağı sonucun sadece pişmanlık olduğu dile getirilmiştir.²⁹³

2.2.6. Yalan Söylemek

Eserde insan için kötü olarak nitelendirilen durumlardan bir diğeri ise yalan söylemektir ve yazar bunu verilen sözden dönme ile birlikte aynı beyitte ele almıştır.

Hükümdar ağzından sevmediği şeyler ifade edilirken bunlardan birinin yalan söylemek olduğunun vurgulanması devlet hizmetinde böyle kişilerin bulunmaması

---

²⁸⁸ Yusuf Has Hacib, B.876.

²⁸⁹ Yusuf Has Hacib, B.877.

²⁹⁰ Yusuf Has Hacib, B.884.

²⁹¹ Yusuf Has Hacib, B.889.

²⁹² Yusuf Has Hacib, B.1297.

²⁹³ Yusuf Has Hacib, B.4233.

gerektiğine işaret edildiğini gösterir niteliktedir. Bu hususta ”Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar.”²⁹⁴ Şeklindeki ifade ile de yalancı kişilerin yönetim kademelerinde görev almasının halka zarar vereceği uyarısı yapılmıştır. Gerçektende devlet adına iş gören bir kişinin yalancı olması durumunda halkın onun sözüne itibar etmesi beklenemez. Bu durum yalancı kişinin temsil ettiği devleti de, bu kişinin işgal ettiği makamı da güvenilmez hale getirir ve itibarsızlaştırır.

Yazar bir bey için en kötü şeyin adının yalancıya çıkması²⁹⁵ olduğunu belirtmiştir. Ayrıca sözünden dönmenin çok fena bir şey olduğunu vurgulayarak yalancı ve öfkeli kimselerin hiçbir zaman dünyaya hâkim olmamasını istediğini dile getirmiştir. “Beyin sözü doğru olmalı, tavır ve hareketi itimat telkin etmelidir ki, halk ona inansın ve huzur içinde yaşasın.”²⁹⁶ Gerçektende yalancı, sözüne güvenilmeyen bir hükümdarın tebaası tarafından sevilmesi ve desteklenmesi beklenemez. Bu durum yöneten ile yönetilen arasındaki güven ilişkisini temelinden sarsacağından devletin başı olan hükümdara ve onun nezdinde temsil edilen devlete karşı bir güvensizlik yaratacaktır.

Yusuf Has Hacib tarafından ne herhangi bir insanda ne de hükümdarda bulunmaması gerektiği belirtilen yalan söylemek hususunun eski Türk hükümdarları tarafından önem verilen bir durum olduğu Orhun abidelerine yansımıştır. Bilge Kağan hükümranlığı süresince yaptığı icraatları birer birer saydıktan sonra ”bu sözlerimde yalan var mı?”²⁹⁷ şeklinde hitabına devam ederek söylediklerinin doğruluğunu tasdik ettirme yoluna gitmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz tüm nedenlere dayanarak, yalancı ve sözünün eri olmayan kimselerin yönetici yapılmaması gerektiği hatta devletin hiçbir kademesinde bu kişilerin görevlendirilmemesi gerektiğinin kayıt altına alınmış olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.7. Danışmadan İş Görmek

Elimizde halihazırda mevcut tarihi kaynaklara göre eski Türk devlet teşkilatında izleri Asya Hun devletinden itibaren sürülebilen bir danışma meclisinin

---

²⁹⁴ Yusuf Has Hacib, B.2039.

²⁹⁵ Yusuf Has Hacib, B.2037.

²⁹⁶ Yusuf Has Hacib, B.2038.

²⁹⁷ Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 505

var olduğu bilinmektedir.²⁹⁸ Türk Kağanlığı döneminde de mevcut olduğunu bildiğimiz bu meclis hükümdarın önemli kararlar alacağı zaman bu kararların istişare edildiği, devletin ileri gelenlerinin, boy beylerinin katılımıyla vücuda gelen bir danışma meclisiydi.

Devlet adına verilecek önemli kararlarda herkesin fikrinin ele alınarak en doğru kararın verilmesi için toplanan bu meclis tam olarak Yusuf Has Hacib'in söylediği gibi her işi bilerek ve danışarak yapmak²⁹⁹ için gerekli ortamı sağlıyordu. Yazar bu hususta eski Türk idare anlayışına bağlı kalmış ve tüm işlerde istişare etmenin önemini altını çizerek danışarak yapılmayan işlerin sonucunun pişmanlık³⁰⁰ olacağı uyarısında bulunulmuştur.³⁰¹

2.2.8. Hizmet Edenin Hakkını Vermemek

Hükümdarın bütün devlet işlerini yalnız kendi gayretiyle görmesi mümkün değildir. Devletle alakalı türlü işlerle ilgilenmek zorunda olan hükümdarın çevresinde onun yükünü azaltmak için emek harcayan kişiler bulunmaktadır. Eserde hükümdarın emrinde çalışan birçok devlet görevlisinden bahsedilmiştir. Bu görevliler sınanarak itina ile seçilmesi durumunda atandıkları makamın icabı olan vazifeyi layıkıyla ifa ederler. Liyakatleri göz önüne alınarak belli bir süre tecrübe edildikten sonra devlet hizmetinde görevlendirilen bu hizmetlilerin özverisi gayreti sayesinde devlet sistemi kusursuzca işler.

Hükümdar üzerinde emeği olan bu görevlilerin gayretleri göz ardı edilmemeli ve emeklerinin karşılıkları verilmelidir.³⁰² Yusuf Has Hacib'e göre hizmetlilerin emeğini takdir etmeyen yöneticinin tabiatı insandan çok hayvana benzer.³⁰³ Yazar bu

---

²⁹⁸ “Mete ile ilgili bu çok eski ve değerli bilgilerde, kurultay toplama geleneğinin, devlet idaresinin adeta, temelini oluşturduğunu görüyoruz. Mete, Çince belgelerimizin Çince ta-chen dedikleri, devlet büyüklerini toplamadan önce hiçbir şey yapmamaktadır. Gerçi son söz, yine hep kendisindedir. Fakat komşu devlet elçisinin her gelişinde Mete, devlet büyüklerini çağırıp, töreye göre onların görüşlerini almak zorunda kalmıştı. Belgelerimiz belki de soylu memurlardan oluşan devlet danışma kurulunu, Çince ch'ün-chen deyimi ile tanımlamıştır. Mete, onları çağırmış, sormuş ve onlar da görüşlerini bildirmişlerdir.” Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt 1, 159

²⁹⁹ Yusuf Has Hacib, B.5650.

³⁰⁰ Yusuf Has Hacib, B.5650.

³⁰¹ Danışarak iş görmenin önemine ilişkin Oğuzname'de kaydedilen iki atasözünden biri; “Bin bilsen de bir bilene danış.” şeklindedir. Bir diğer atasözü ise tıpkı Yusuf Has Hacib,'in işaret ettiği gibi, danışmadan yapılan işin sonucunun pişmanlık olduğunu ifade eder niteliktedir. “Danışan dağı aşmış, danışmayan yolda şaşmış.” Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 17

³⁰² Yusuf Has Hacib, B.1595.

³⁰³ Yusuf Has Hacib, B.2986.

hususta, gayretlere karşı tepkisiz kalan yöneticiyi öküz olarak nitelendirmiştir.³⁰⁴ Hükümdar kendisine emeği geçen kişiye emeğinden bile daha fazla şeyler yapmalı ve adının öküze çıkmasını önlemelidir.³⁰⁵ Hükümdar tarafından çalışanın hakkının teslim edilerek takdir edilmesi, görevlide beyhude çalışmadığı sarf ettiği gayretin fark edildiği hissini uyandıracak, çalışma azim ve isteğini pozitif yönde etkileyecektir.

2.2.9. Rüşvet Almak-Vermek

Rüşvet Türk Dil Kurumu tarafından; “yaptırılmak istenen bir işte yasa dışı kolaylık ve çabukluk sağlanması için bir kimseye mal veya para olarak sağlanan çıkar ve bir işin yasa dışı olarak daha kolay ve çabuk yapılması için o işte görevli kişiye sağlanan aynî veya parasal çıkar.”³⁰⁶ şeklinde tanımlanmıştır.

Rüşvet alma eylemi eserde gözü tok olmayan kişinin yapacağı bir iş olarak görülmüş, hacip üzerinden verilen örnekle ele alınmıştır.³⁰⁷ Bu durumun ortaya çıkaracağı sonuç ise “Yoluna girmiş işi bozan rüşvettir; olgunlaşan işi çiğ bırakan da rüşvettir” şeklinde ifade edilmiştir. Yazara göre rüşvet yapılması gerektiği gibi yapılan işi bozmakta, hâlihazırda devam eden işlerinde yarım kalmasına neden olmaktadır.

Bir diğer beyitte “Rüşvet veya mal ile işim düzeltilemez, bugün elimden tutacak kimsem yoktur.”³⁰⁸ şeklinde bir ifadeye yer verilmiş, rüşvet alıp vermekle insanın işlerinin düzelmeyeceği gibi bu insanların yalnız kalacakları da vurgulanmıştır.

Sonuç itibarıyla eserde kaydedilmiş beyitlere göre yaptığımız tespitler neticesinde yukarıda ele almış olduğumuz olumsuz durumlara dayanarak, Yusuf Has Hacib herhangi bir insanın bile sosyal çevreden soyutlanmasına neden olabilecek sebepleri bir bir açıklamış, dahası bu kötü hallerin beraberinde getireceği olumsuzlukları da bildirmiştir diyebiliriz. Yazar bu kötü davranışların hükümdarda bulunması halinde ise bulunduğu makamı kaybedeceğinin altını çizmiş, ayrıca bu durumun kişinin öbür dünyasının da perişan olmasına neden olacağını vurgulamıştır.

---

³⁰⁴ Yusuf Has Hacib, B.1598.

³⁰⁵ Yusuf Has Hacib, B.1597, 1599.

³⁰⁶ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 1990

³⁰⁷ Yusuf Has Hacib, B.2442.

³⁰⁸ Yusuf Has Hacib, B.1176.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUTADGU BİLİĞ'E GÖRE HÜKÜMDARIN SAHİP OLMASI GEREKEN NİTELİKLER

Eserde tasvir edilen ideal devletin adaleti sağlayarak toplumu huzur, refah ve asayişin hâkim olduğu bir ortamda yaşatabilmesi için, bu sistemi iyi idare edebilecek, daha doğrusu idare edebilmek için gerekli görülen bir takım vasıfları kendinde bulunduran bir hükümdarın gerekli olduğu vurgulanmaktadır.

Töre hükümleri ışığında tesis edildiğini bildiğimiz Türk devletinin idealleri sağlayabilecek şekilde yönetilebilmesi ancak asırlardır hükümdarlarda aranan bazı özellikleri kendinde toplamış bir hükümdarın sevk ve idaresiyle mümkündür. Kutadgu Bilig'de sıralanan bu vasıfları aşağıda nedenleriyle birlikte ele alacağız.

3.1. ASALET

Eserde bir hükümdarda olması gereken özellikler anlatılırken ilk sırada asalet sayılmıştır. Yusuf Has Hacib ilk olarak beylik için bir kimsenin asil soydan gelmesi gerektiğini ön şart olarak vurgular.”Beylik için insanın ilk önce asıl soydan gelmesi gerekir”³⁰⁹ “Babası bey ise, oğul bey doğar; o da babaları gibi, bey olur.”³¹⁰ Burada açık bir şekilde görülmektedir ki yazar bu hususta da eski Türk geleneklerine bağlı kalmıştır.³¹¹

Burada önem arz eden husus bahsedilen asaletin salt kana dayalı bir asalet olmadığı, “Bütün insan-oğullarının menşei büyüktür; seçkinler ise, bilgi ile temayüz etmiştir”³¹² şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı üzere bilgiyle kendini gösteren bir asalet olduğudur. Eski Türklerde hanedan üyelerinin hükümdarlık makamına layık olup olmadığına danışma meclisi karar verirdi.³¹³ Kağan seçiminde tam yetkiye haiz

³⁰⁹ Yusuf Has Hacib, B.1949.

³¹⁰ Yusuf Has Hacib, B.1950.

³¹¹ “Türklerin ananevi anayasa kanununa göre taht münhal olduğu zaman hanları seçen beylerle eşraf içtimaından ibaret olan kurultaydır. Bu kurultaya, kurultayın kurulduğu yerdeki halk da iştirak edebilir. Seçilecek han namzedi mutlaka han sülalesine mensup olmalıdır. Han sülalesine mensup olanlardan, han seçilmek hakkını haiz olanların başında vefat eden hanın yaşı en büyük olan oğlu gelir. Vefat eden hanın oğlu yoksa yahut oğlu reşit değilse, vefat eden hanın yaşça büyük olan biraderi, biraderi yoksa amcası, amcası da yoksa amcasının oğlu han seçilebilir.” Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 265

³¹² Yusuf Has Hacib, B.1958.

³¹³ Asya Hunlarında ve Türk Kağanlığında mevcut olduğu bilenen bu meclis devletle alakalı mevzularda son derece söz sahibiydi. Kağanın icraatlarını millet adına denetlemek, kağan seçimine karar vermek gibi önemli mevzular meclisin görev alanı içindeydi. Yasama kurulu vazifesinde olan bu meclis Türk

olan bu meclis, veliahdın hükümdar olmak için sahip olması gereken çeşitli özelliklere malik olduğunu değerlendirdiği takdirde kağan naspını onaylardı.³¹⁴ Görüldüğü üzere yalnızca asil soydan gelmekle elde edilmiş olan asalet, Yusuf Has Hacib tarafından tek başına hükümdar olmak için yeterli görülüyordu.

3.2. BİLGİLİ VE AKILLI OLMAK

Yusuf Has Hacib eserinde asaletle değindikten sonra akıl ve bilgiyi ön plana çıkararak en çok vurguladığı özellik haline getirmiştir. Yazarın akıla ne derece önem verdiğini daha ilk bakışta kitaptaki dört karakterden biri olan Öğdülmiş’ü akıl ile sembolleştirmiş olmasından anlayabiliyoruz. Genç bu hususta yazarın Türk idare ve idarecilik anlayışında ve felsefesinde bilgeliğin yanı sıra akılcılığın da ne kadar yaygın bir telakki olduğunu ifade ettiğini söylüyor.³¹⁵

Yazar ”insan dediğin bilgili ve akıllı insandır; onun dışındakilerin hepsi de hayvan gibidir.”³¹⁶ şeklindeki ifadesiyle bilgiyi insanı hayvandan farklılaştıran çizgi şeklinde ortaya koyuyor. Gerçektende müşterek temel gereksinimler göz önüne alındığı zaman bunların insan içinde hayvan içinde ortak olduğu görülmektedir. İnsanı hayvandan ayıran özellik düşünebilme yeteneğidir. Ayrıca yazar; ”Bütün insanoğullarının menşei büyüktür; seçkinler ise, bilgi ile temayüz etmiştir.”³¹⁷ Şeklindeki ifadeyle bilgiyi asaletin temeli olarak ortaya koymuştur. Yusuf Has Hacib’e göre sadece hükümdarın değil, devletin yüksek kademelerinde görev alacak herhangi bir insanın dahi sahip olması gereken iki özellikten biri akıllı olmaktır.³¹⁸ Yazara göre, ”Akıllı ve dürüst olan her hizmetkâr, yazı bilirse katip, hesap bilirse hazinedar, sübaşı, sır katibi, inanç bey, çağrı bey, tegin bey, yavgu, yuğruş olur.”³¹⁹ Bu beyitlerde sayılan

---

Kağanlığının çağdaşı olan devletlerin hiçbirinde mevcut değildi. Bu durum onu hukuk tarihi açısından daha önemli hale getiren bir husustu. Taşağıl, Ergenekon’dan Kağanlığa Türk Model Devleti Göktürkler (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016), 29-30

³¹⁴ “Türk Kağanlığı döneminde meclisin kağan seçiminde oynadığı rolü gösteren en iyi delil 582’de taht değişikliği sırasında meydana gelen olaylardır. Taspar Kağan’ın ölümünden sonra, onun ölmeden önce kağan olarak yerine tayin ve vasiyet ettiği Ta-lo-pien meclis tarafından kağan olarak tanınmadı ve hanedan üyelerinden İşbara daha layık görülerek kağan seçildi.” Taşağıl, Kök Tengri’nin Çocukları, 182

³¹⁵ Reşat Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), 48

³¹⁶ Yusuf Has Hacib, B.3165.

³¹⁷ Yusuf Has Hacib, B.1958.

³¹⁸ “Bilgili olma hususu eski Türklerde de hükümdarda aranan özelliklerden biridir. Kağanın kurultay tarafından seçilmesi gereken durumlarda tahta oturmaya aday olan kişilerde bu özellik aranır. Beyler kurultayı toplanarak akıllı ve cesaretiyle tanınmış olan adayı seçerek kağan ilan ederlerdi.” Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 267

³¹⁹ Yusuf Has Hacib, B.4045-4070.

makamlar bilindiği üzere Karahanlı devletinde yüksek mevkilerdir ve bu mevkilere gelecek kişilerde aranan özelliklerinin başında akıllı olmak sayılmıştır.

Yukarıda değindiğimiz ifadelerden çıkarabileceğimiz sonuçlardan biriside Yusuf Has Hacib'in çeşitli devlet işleriyle meşgul olacak kişilerde net bir şekilde liyakati gözetiyor olmasıdır. Bu husustaki tarihi vesikalar tahlil edildiğinde, eski Türklerde bu makamlara gelecek kişilerde bir irsiyet gözetilmediğini, liyakate önem verildiğini görebilmekteyiz.³²⁰ Anlaşılacağı üzere yazar, bu sayılan görevleri yerine getirecek olan kişide vazifesiyle alakalı kudret ve kabiliyetin bulunması gerektiğini işaret etmiştir.³²¹ Yusuf Has Hacib'in bu yaklaşımında da eski Türk ananelerine bağlı kaldığını görmekteyiz.

İlerleyen bölümlerde yazar bilginin yalnız başına yetmeyeceğini "İnsan her işe başlarken, bilgi ile başlar ve akıl ile sona erdirir."³²² Diyerek vurgulamış; "Bey halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa, akılı işe yaramaz."³²³ şeklindeki ifadesiyle de akıl ve bilginin birbirlerini tamamlayan meziyetler olduğunu ve bir hükümdarda bunlardan biri olmadan diğerinin bir işe yaramayacağını söylemiştir. Dahası, hükümdarın akılsız bilgisiz olması durumunda işlerini yanlış yapacağı ve bu durumun beyliğin hastalığı olduğu vurgulamış, bu hastalığın ilacının ise akıl ile bilgi olduğunun altını çizmiştir.³²⁴

Konunun işlenmeye devam edildiği bir diğer beyitte ise yazar "Hükümdar bilgi ile halka baş olur ve akıl ile memleket ve halkın işini görür."³²⁵ şeklinde bir tespitle hükümdarların ancak her daim bilgili ve akıllı olmasıyla hâkim pozisyona geçebileceğini vurgulamıştır. Yazarın bilgiye verdiği önem "Bey adı bilig kelimesi ile

---

³²⁰ "Hunlardan beri Türk devletlerinde, idareyi ve dış ilişkileri düzenlemek için (bugünkü anlamda bakanlar kuruluna benzer) devlet yetkililerinin bulunduğundan sık sık söz edilmektedir. Asya Hunlarında hükümdar ailesi ile evlenmek suretiyle akraba olan Hu-yen ailesi mensuplarının tayin edildiği bildirilen başbakanlık makamı ile bakanlar (Ta-chu-ch'u, Ta-ch'en be ku-tu-hau'lar) bulunurdu. Göktürk ve Uygur devletlerinde merkezde yetkili bulunan Ayguç ve Üge'lerin gerçekte hükümet başkanı oldukları anlaşılmaktadır. Bunlar hanedan dışındandı, devlete hizmet etmiş dirayetli kimseler arasından iş başına getirilirlerdi." Niyazi, Türk Devlet Felsefesi, 91

Görülüyor ki Türk devlet anlayışına göre devlet teşkilatında bulunan birçok önemli makamlara getirilecek kişilerde aranan temel özellik hanedan üyesi olmak veya hükümdara kan bağı ile bağlı olmak değil, göreve layık olmak yani liyakattir.

³²¹ Yusuf Has Hacib,, herhangi birine bir makam tevcih edileceği zaman, o kişinin verilecek makamın gerektirdiği vazifeleri layıkıyla yapabilecek kabiliyette biri olması gerektiğini vurgulamıştır. Atatürk'ün "Kudret ve kabiliyetten mahrum olanlara iltifat olunmaz." sözüne, Yusuf Has Hacib,'in onuncu asırdaki düşüncesini yirminci asırda ifade eder nitelikte olması hasebiyle burada yer verilmiştir.

³²² Yusuf Has Hacib, B.1967.

³²³ Yusuf Has Hacib, B.1968.

³²⁴ Yusuf Has Hacib, B.1969,1970.

³²⁵ Yusuf Has Hacib, B.1952.

ilgilidir; bilig'in lamı giderse, beg adı kalır"³²⁶ şeklindeki vurgusundan da anlaşılmaktadır.³²⁷ Has Hacib, beyi kelime anlamı olarak da bilgiye dayandırmıştır.

Hükümdarın bilgili ve akıllı olması hususunda Göktürk abideleri şunları kaydeder; "... iki sınır arasında pek örgütsüz ve düzensiz yaşayan Göktürkleri düzene koyarak öylece hüküm sürerler imiş. Onlar akıllı hükümdarlar imiş, cesur hükümdarlar imiş, emirleri altındaki kumandanları da akıllı imişler şüphesiz, cesur imişler şüphesiz. Beyleri de halkları da barış ve uyum içindelermiş. Onun için devleti öylece yönetmişler şüphesiz; devleti yönetip yasaları düzenlemişler. Sonra kendileri öylece vefat etmişler."³²⁸ Buradan anlaşıldığına göre hükümdar akıllı ve bilgili olursa memleketinde barış ve uyum tesis edilmekte, hükümdar vefat edene kadar ülke saadet içinde bulunduğu gibi hükümdarın kendisi rahat etmektedir. Orhun abidelerinden aktardığımız kısım ile müellifin buraya kadar bahsetmiş olduğumuz ifadelerini karşılaştırdığımızda, Has Hacib'in akıl ile ilgili görüşlerinde eski Türk anlayışının izlerinin olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Yusuf Has Hacib'in akıllı ve bilgili olmak hususunda kaydettiği beyitlerden yazarın aklın ve bilginin birbirini tamamlayan erdemler olduğunu düşündüğünü kolaylıkla söyleyebiliriz. Hatta yazarın tasavvuruna göre akıl³²⁹ bilgidен bile üstün bir erdem olarak ortaya koyulmuştur. Bu çıkarımımızı dayandırdığımız beyitler ise şunlardır; "Dünyaya hâkim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lâzımdır."³³⁰, "Bilgiyi olsun, fazileti olsun, insan öğrenebilir; fakat akıl ise, insan ile birlikte doğar."³³¹, "Eğer beylik akıllı bir insanın eline geçerse, o ülkesini huzura kavuşturur; sen bu söze inan."³³², "Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile çare bulunabilir"³³³ Görüldüğü üzere bilgi ve akıl birbirini tamamlayan, birbirinin işlevlerini açığa çıkararak nitelikler olarak ifade edilmişlerdir.

---

³²⁶ Yusuf Has Hacib, B.1953.

³²⁷ "Bey kelimesinin Yusuf Has Hacib, tarafından yapılan etimolojisi elbette Türk dili kaidelerine uygun değildir. Fakat burada mühim olan, bu iki mefhum arasındaki mana irtibatını maddi planda arama gayretidir." Sait Başer, Kutadgu Bilig'te Kut ve Töreden Sevgi Toplumuna (İstanbul: 1995), S.108

³²⁸ Talat Tekin, Orhon Yazıtları (İstanbul: Simurg Yayınevi, 1998), 39

³²⁹ Akıl "Düşünme, anlama ve kavrama gücü, us." anlamlarına gelmektedir. Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 62 Kaşgarlı Mahmut'un büyük eseri Divanu Lügati't Türk'te ise usun anlamı: "Hayrı şerri birbirinden ayırt ediş." şeklinde verilmiştir. Kaşgarlı Mahmut, "Divanu Lügati't-Türk", çev., Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, 924

³³⁰ Yusuf Has Hacib, B.281.

³³¹ Yusuf Has Hacib, B.1825.

³³² Yusuf Has Hacib, B.1781.

³³³ Yusuf Has Hacib, B.1971.

Has Hacib'e göre bilgi ve fazilet insanlar tarafından zamanla öğrenilebilen şeylerdir fakat akıl doğuştan gelen, sonradan elde edilemeyen, ancak Tanrının o kişiye bağışlamış olması nedeniyle sahip olunabilen bir özelliktir. Akıl bilgi ve fazilet gibi insanın kendisi tarafından sonradan kazanılabilen bir özellik olmaması bunu bir kat daha önemli kılmıştır. Bu nedenle hükümdarın akıllı olması ve Tanrı bağıışı olan bu akılının kıymetini bilmesi gerekir. Çünkü "Her türlü iyilik akıldan gelir; insan bilgi ile büyür ve temayüz eder."³³⁴, "Akıllı insan insanların büyüğüdür. İnsan, gece gibi, karanlık bir evdir; akıl, bir meşale gibi, onu aydınlatır."³³⁵

Beyin görevini layıkıyla yerine getirebilmesi ancak bu iki özelliğe sahip olması ile mümkündür. Çünkü Bey "Memleket ve kanunları bilgi ile ele alır; bütün işleri akıl ile görür."³³⁶ Beylerin göreceği işlerin muhtevasının, daha önce saydığımız halka karşı yerine getirmekle mükellef olduğu görevleri de kapsadığı muhakkaktır. Bey bu işleri görebilmek için evvela bilgiyle temayüz etmeli, sonra bilgisiyyle aklını beraber kullanarak adil kanunlar vaaz etmeli, adaletli bir idare sağlamalı ve iktisadi refahı tesis etmelidir. Bu ortamı yaratabilen hükümdar, binlerce yıllık Türk telakkisine göre kendisine biçilmiş olan açları doyurmak, üstsüzleri giydirmek, milleti zengin kılmak şeklindeki görevleri yerine getirmiş olacağı gibi, aynı zamanda Tanrı'ya borcunu ödemiş olacaktır.

Müellife göre hükümdar devleti akılla tanzim eder. "Dünyayı elde tutmak için, insanın anlayışlı olması ve halkı itaat altına almak için de bilgili bulunması şarttır."³³⁷, "Akıl ile insan asıl insan adını alır; bilgi ile beyler memleket işini tanzim eder."³³⁸ "Bilgisize devlet ve saadet gelirse, halkın arasına fesat girer ve bu, memleket için, öldürücü bir felaket olur."³³⁹, "Eğer beylik akıllı bir insan eline geçerse, o ülkesini huzura kavuşturur."³⁴⁰ Görülüyor ki ülkenin huzura kavuşması ve ideal bir şekilde yönetilebilmesi ancak akıl ve bilgiye birlikte sahip olan bir hükümdar tarafından gerçekleştirilebilir.³⁴¹ Yusuf Has Hacib'in devlet idaresinde ve diğer konularda bilgiyi

---

³³⁴ Yusuf Has Hacib, B.1841.

³³⁵ Yusuf Has Hacib, B.1840.

³³⁶ Yusuf Has Hacib, B.2713.

³³⁷ Yusuf Has Hacib, B.217.

³³⁸ Yusuf Has Hacib, B.302.

³³⁹ Yusuf Has Hacib, B.1780.

³⁴⁰ Yusuf Has Hacib, B.1781.

³⁴¹ Ögel'in aktardığına göre, Kaşgarlı Mahmut'un verdiği atasözünün beyin millet için önemini, bir arada tutma fonksiyonunu göstermesi açısından vermek istiyoruz. "Yerin baskısı, tutanı dağ, milletin baskısı, tutanı Bey'dir." Ögel, Türk Mitolojisi Cilt 1, 68

ve akılı bu kadar gözetmesi Türklerin müspet ilime ne kadar bağlı olduklarını işaret etmesi bakımından da önem arz eden bir husustur.³⁴²

Eserin geneli göz önünde bulundurulduğunda müellif tarafından akıla verilen önemi vurgulamamıza imkân tanıyan bir husus daha göze çarpmaktadır. Eserde hükümdara yapılan öğütler ekseri Ögdülmiş yani akıl tarafından yapılmaktadır. Buradan hareketle yazarın hükümdarın her işini akıl ile yapması gerektiği mesajını vermiş olduğunu söyleyebiliriz. Bu hususta Ögdülmiş'in "Bey memleket ve kanunları bilgi ile ele alır; bütün işleri akıl ile görür"³⁴³ şeklindeki ifadesi bu görüşümüzü destekler niteliktedir.

Karahanlılar döneminde de önem verildiği anlaşılan "Bilgi", Türk tarihi boyunca hükümdarlar için aranan bir nitelik olmuş, dahası birçok prens, vezir ve kağanlar "Bilge" unvanını kullanmıştır. Türkler için hükümdarın bilgili olmasının önemi Yusuf Has Hacib'in çok öncesinde dikilen Türk Kağanlığı yazıtlarına da yansımış ve bilgisiz kağanların tahta oturduğunda devleti ve milleti nasıl felakete sürüklediklerinden bahsedilmiştir.³⁴⁴ Ayrıca bilgili kişilerin düşmanlar tarafından ilerletilmediğinin yani önünün kesildiği uyarısı yapılmıştır. Buradan hareketle bilgili bir Türk hükümdarının halkın ve devletin arzuladığı fakat düşmanların hoşlanmadığı bir hükümdar modeli olduğunu söyleyebiliriz.

Tüm bu ifadelerin ardından diyebiliriz ki bir işe başlayarak başarıyla nihayete erdirmenin, memleket aleyhine vuku bulacak tecavüzleri geri püskürtmenin, millete lider olabilmenin, halkın mesut ve refah içinde yaşamasını sağlanmanın, hükümdarın iyi adının namının tüm acuna yayılması ve yücelmesinin temel ve birbirinden ayrılmaz iki şartı bilgili ve akıllı olmaktır. Buradaki önemli detay tüm bunları sağlayabilecek hükümdarın bu iki özelliğe birden sahip olan bir kişi olması gerekliliğidir. Yöneten makamını işgal eden kişide zekâ ve düşünce yoksa iyi bir yönetim sergileyemeyeceği gibi iktidarını elde tutması da mümkün olmayacaktır.

---

³⁴² Türklerin yirminci yüzyılda da, tıpkı on birinci yüzyıldaki gibi müspet ilime değer verdiklerini Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." sözünden net bir şekilde anlamaktayız.

³⁴³ Yusuf Has Hacib, B.2713.

³⁴⁴ "Ondan sonra kardeşleri kağan olmuş, oğulları kağan olmuş. Ondan sonraki kardeşleri ağabeyleri gibi yaratılmadılar; oğulları, babaları gibi yaratılmadılar. Bilgisiz kağanlar tahta oturmuş. Yöneticileri de bilgisiz imiş, kötü imiş. Beyleri ve halkı doğru dürüst olmadığı için, Çin milleti sahtekâr ve huysuz olduğu için, hilekâr olduğu için, kardeşlerle halkı birbirine karşı kıskırttığı için, beylerle halkı birbirine gammazladığı için Türk milleti oluşturduğu devleti elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını yitirmiş." Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 545

3.3. ADALETLİ OLMAK

Kutadgu Bilig’de yazarın ehemmiyetle üzerinde durduğu hususlardan birisi adalettir. Yusuf Has Hacib gerek hükümdarın sahip olması gereken bir özellik olarak gerekse devletin temel beka nedenlerinden biri şeklinde adaletli olmanın önemini öne çıkarmıştır.³⁴⁵

Eserin ana karakterleri ile yapılan özdeşleştirmeler dikkatle incelendiğinde adalet ve devlet arasında bir ilişki kurulduğunu, bir başka ifadeyle devletin var olmasının ön şartı olarak adaletin gösterildiğini söyleyebiliriz. Buradan hareketle Has Hacib’in Türk tarihinin tecrübelerinden yararlanarak bu tespiti yapmış olduğunu söylersek yanlış bir söz etmiş olmayız.³⁴⁶

Yazarın hükümdar için ”Kündoğdı” adını seçmesi bir tesadüf değil, hükümdarın özellikleriyle güneşin özellikleri arasında bir benzetme kurmuş olmasının sonucudur.³⁴⁷ Eserde hükümdar güneşle temsil edilmektedir.³⁴⁸ Buradan Yusuf Has Hacib’in adalet anlayışı için iki farklı çıkarımda bulunabiliriz. Bunlardan birincisi, devletin ay ile temsil edilmesidir. Ay insanlar için ancak güneşten ışığını aldığı anda görülebildiğine göre yapılan sembolleştirme devletin ancak adaletle tesis edilebileceğini vurguladığı gibi, aynı zamanda adaletin uygulanabilmesi için devletin varlığının gerekli olduğunu işaret eder. Diğeri ise yazarın çeşitli beyitlerle de desteklediği bir husustur ki bu da evrenselliğidir.

3.3.1. Kutadgu Bilig’de Adaletin Evrenselliği

Eserde beyin adaleti ile güneşin aydınlığı arasında bir benzerlik kurulmuştur. Kündoğdı hükümdar adaletini izah ederken ”güneş doğar ve bu dünya aydınlanır; aydınlığını bütün halka eriştirir.”³⁴⁹, ”Benim de hükmüm böyledir, ben ortadan

---

³⁴⁵ “Güneş, ışığını kaybettiği zaman karanlık çöker, ışığını yaydığı nesnelere üzerinde hâkimiyetini kaybeder. Hükümdar da adaletini ya da âdil olma özelliğini kaybettiği zaman hükmü altındaki insanlar üzerinde hâkimiyetini kaybeder. Zira adaletin olmadığı yerde zulüm vardır, her zulüm isyan doğurur ve her isyan bir hâkimiyeti yıkmak için vardır.” Ahmet Demirtaş, Kutadgu Bilig’de ki Hükümdar Kündoğdı Tipine Göstergebilimsel Açıdan Bir Yaklaşım Denemesi (Türklük Bilimi Araştırmaları Yazılar Dizini, Bahar 2004), 161-174

³⁴⁶ Yazarın zamanından takriben üç asır önce ikinci Türk Kağanlığı tarafından dikilmiş Kültegin anıtında birinci Türk Kağanlığı döneminin kuruluş dönemleri anlatılırken; halkında beylerinde doğru, dürüst ve adil oldukları ve bu sebeple devleti öylece kurup, yasaları öylece düzenledikleri anlatılıyor. Burada devleti kurabilen hükümdarların ve halkın sahip olduğu meziyetler sıralanıyor, bilge, alp (cesur) dürüst ve adil oldukları vurgulanıyor. Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 509

³⁴⁷ Eserde hükümdar kendini ifade ederken” Âlim benim tabiatımı güneşe benzeterek, bu adı verdi.” şeklindeki açıklamasıyla güneş ile kendisi arasındaki benzerliği ifade etmiştir. Yusuf Has Hacib, B.824.

³⁴⁸ Yusuf Has Hacib, B.824,825.

³⁴⁹ Yusuf Has Hacib, B.827.

kaybolmam: hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır.”³⁵⁰, ”Güneşe bak, küçülmez, bütünlüğünü daima muhafaza eder; parlaklığı hep aynı şekilde kuvvetlidir.”³⁵¹ “Benim tabiatım da ona benzer, doğruluk ile doludur ve hiç bir vakit eksilmez.”³⁵² diyerek adaletinin herkes için olduğunu söylüyor.³⁵³ Küntoğdı kendi adalet anlayışını tasvir ederken güneşin tüm dünyaya doğduğunu, ışığını iyi kötü ayırımı yapmaksızın herkese verdiğini ve bunu yaparken kendinden bir şey eksilmediğini³⁵⁴ vurgulayarak adaletinin kimseyi ayırmadığı gibi aynı zamanda belli bir yere özgü değil, evrensel olduğunun altını çiziyor.

Kutadgu Bilig’deki bu anlayışın ne kadim Türk töresine³⁵⁵ ne de Türk cihan hâkimiyeti mefkûresine aykırı olmadığını anlıyoruz. Yazarın bu hususta Türk cihan hâkimiyeti telakkisine bağlı kaldığını ”Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştanbaşa taşlık ve kayalık dahi olsa, hep düzene girer”³⁵⁶ şeklindeki ifadesinden net olarak görüyoruz. Burada düzeni sağlayacak olan kanunun yalnızca tek bir ülke ile sınırlı olmadığı, Türk cihan hâkimiyeti anlayışına paralel bir şekilde uygulandığı her yeri kapsadığı net olarak vurgulanmıştır. Buradan hareketle Karahanlılar döneminde Türk cihan hâkimiyeti mefkûresinin geçmişte olduğu şekliyle devam ettiğini söyleyebiliriz.³⁵⁷

Buraya kadar adalet hususunda ifade ettiğimiz beyitlerde bir yerellik değil genellik söz konusudur. Gerek güneşle tasvir edilmek gerekse hükümdarın kendini ifadesinde adaletinin insanlar arasında ayırım yapmayan bir anlayışta olduğunu işaret etmesi bu görüşümüzü desteklemektedir.

---

³⁵⁰ Yusuf Has Hacib, B.828.

³⁵¹ Yusuf Has Hacib, B.824.

³⁵² Yusuf Has Hacib, B.826.

³⁵³ Güneş nasıl ki doğarken kimseyi ayırt etmeden doğuyor ve ışığını iyi, kötü, çirkin demeden herkese her şeye ulaştırıyorsa, hükümdarda adaletini kimseyi ayırt etmeden, tüm insanlara eşit mesafede durarak tıpkı güneş gibi herkese ulaştırdığını, herhangi bir ayırım yapmadığını vurguluyor.

³⁵⁴ Yusuf Has Hacib, B.827.

³⁵⁵ “Türk devletinde tebaa sadece topluluk menfaatlerinin gerektirdiği ölçüde hükümler ihtiva eden töreye saygı göstermekle vazife bulunuyor, fakat kendi geleneklerine, örf ve adetlerine müdahale edilmiyor ve insanlar arasında fark tanımayan Türk hukuku, din, dil, soy bakımlarından ayrılık yapmıyordu.” Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, 84

³⁵⁶ Yusuf Has Hacib, B.830.

³⁵⁷ Eski Türklerden itibaren Osmanlılar dönemi de dâhil olmak üzere Türk hükümdarlarının kendilerini cihan hâkimi, devletlerini de cihan devleti olarak tasavvur ettiklerini elimizdeki tarihi kayıtlardan açık bir şekilde biliyoruz. (Dip not 1,2)

3.3.2. Kutadgu Bilig’de Eşitlik Temelli Adalet

Eserdeki adalet anlayışının diğer bir önemli özelliği ise eşitliği temel alıyor olmasıdır. Hükümdar Kündoğdu vezirine adalet vasfının nasıl olduğunu açıklarken ”insanları, bey veya kul olarak, ayırmam”³⁵⁸ şeklindeki ifadesiyle hüküm verirken fark gözetmediğini, herkesi eşit olarak gördüğünü, kimsenin statüsü gereği imtiyazlı olmadığını, oğlu dahi olsa kanun karşısında bir olacağının altını çizerek eşitlik vurgusu yapmaktadır.

Günümüzden on asır önce Kutadgu Bilig’de dile getirilmiş olan bu yaklaşım bugünde anayasamızda yerini bulmuş, ”Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz”³⁵⁹ şeklinde geçerliliğini korumuştur. Taşagıl’ın Türk Kağanlığı döneminde ceza işlemlerinin herkese hiçbir fark gözetilmeksizin aynen uygulandığını³⁶⁰ bildirmesinden hareketle Yusuf Has Hacib’in bu hususta da eski Türk telakkisine bağlı kaldığını söyleyebiliriz.

Yazarın eşitliği temel alan adalet anlayışının tam manasıyla tatbik edilebilmesi için şüphesiz toplumda herkesi eşit gören bir anlayışın hâkim olması gerekir. Bununla paralel olarak toplumda kölelik gibi sınıfsal katmanların veyahut belirli imtiyazlara sahip olan zümrelerin bulunmaması gerekir ki herkes eşit olsun. Has Hacib eserde saydığı ve işlevlerinden bahsettiği tüm meslek grupları için genel bir şekilde avam ibaresini kullanmıştır. Aralarında herhangi bir hukuki farktan veyahut bir imtiyazdan bahsetmediği gibi bunu gösteren bir emare vermemiştir. Kafesoğlu’na göre eserde topluluk; idare edenler ve idare edilenler şeklinde ikiye ayrılmış bulunmaktadır.³⁶¹ Tabidir ki eserin yazılmış olduğu Karahanlı devri toplumunda imtiyazlı kişilerin, sınıfların ve zümrelerin bulunmuş olması, kul ile beyi ayırmayan bir adalet anlayışına tamamen ters bir durum olurdu.

Toplumda herhangi bir imtiyaza sahip zümre ve sınıfların olmaması Karahanlı devletinin toplumsal anlamda çağının³⁶² çok ilerisinde bir medeniyet seviyesine sahip

³⁵⁸ Yusuf Has Hacib, B.809.

³⁵⁹ 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982, 20 Ekim), *Resmi Gazete*, 17844, m.10

³⁶⁰ Taşagıl, Bilge Kağan’ın Vasiyeti, 53

³⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, 14

³⁶² “Türk devlet ve topluluğunda din adamları veya askerler gibi imtiyazlı sınıfların teşekkülüne elverişli bir sosyal ortamın bulunmaması, hürriyet ve adalet prensiplerini yürürlükte tutan bir kanun hâkimiyetini mümkün kılıyordu. Başka milletlerde durum böyle değildi. Mesela kölelik bütün ilk ve ortaçağlar boyunca hatta Rusya’da 19. yüzyıl ortalarına kadar, tabii karşılanan bir içtimai müessese halindeydi.

olduğunun bir kanıtıdır.³⁶³ Yazarın günümüzden bin yıl önce tasavvur ettiği bu anlayış bugünün modern devletlerinin hukuk sisteminde kendine yer bulmuş, kanun önünde herkesi eşit tutmak şeklinde günümüz hukuk anlayışının ilkelerinden birisi haline gelmiştir.³⁶⁴

Yusuf Has Hacib eserinde hükümdarın adil³⁶⁵ olması gerekliliğini şu beyitlerle vurgulamaktadır; "Eğer devamlı ve ebedi beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır"³⁶⁶, "Adaletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür ." ³⁶⁷ "Bey bilgili, akıllı ve adil olmalı; şöhretinin yayılması için de cesur ve tedbirli olmalıdır"³⁶⁸. Bu hususta Genç; "Karahanlı hükümdarlarının çoğunun adil hükümdarlar olarak şöhret bulduklarını ve Batı Karahanlılarının bütün hükümdarları tarafından kullanılmak üzere el-Müeyyed el-adl lakabını benimsediklerini" ifade ediyor.³⁶⁹

Görülüyor ki Karahanlılar ve Yusuf Has Hacib adaletli olma hususunda da eski Türk anlayışına bağlı kalmışlardır. Tarihteki bazı olayları incelediğimizde yazarın hükümdara adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır şeklinde verdiği öğüdün devlet için ve bizzat hükümdarın kendisi için ne kadar hayati olduğunu görüyoruz.³⁷⁰ Eserin yazıldığı dönemdeki diğer topluluklarda yürürlükte olan adalet anlayışına

---

Tarihi vesikalar Çin'de köleliğin mevcut olduğunu göstermektedir. Eski Yunan'da köleler resmi ve meşru sınıftır." Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, 14

³⁶³ "Eserde Karahanlı toplumunda herhangi bir sınıf veya zümrenin imtiyazlı olduğuna dair hiçbir emare bulunmamaktadır. Buna karşın bu Türk devletinin çağdaşı olan toplumlarda, umumiyetle ilk ve ortaçağlarda toplulukların asıl karakteri sosyal tabakalaşma idi. O zamanlar hemen bütün devletlerde birtakım sınıflar mevcuttu. Umumiyetle ruhaniler, asiller (askerler, büyük arazi sahipleri) ve kölelerin meydana getirdiği bu tabakalaşmada yüksek sınıfların hususi hakları, imtiyazları vardı." Kafesoğlu, Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri, 14

³⁶⁴ Yusuf Has Hacib,'in adalet anlayışında önemli bir yer tutan "eşitlik" kavramı çağının çok ötesinde bir anlayıştır. Tezimizin konusuyla direkt alakalı görmediğimizden bugün seleflerinin kurduğu devletleri uygarlığın beşiği kabul eden milletlerin geçmişindeki eşitsizliklere, meşru kabul ettikleri adaletsizliklerine, insanlık onuruyla bağdaşmayan toplumsal sınıflarına, köleliği zaruri gören anlayışlarına değinmeyeceğiz. Yazarın vurguladığı bu ilke bugünkü modern hukukta da kendine yer bulmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında "Kanun önünde eşitlik" şeklinde kendini göstermiştir. Bugünkü Türk Devletinde ki bu anlayışa göre Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz. 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982, 20 Ekim), Resmi Gazete, 17844, m.10

³⁶⁵ Adalet ile hükmetmek hususu Kuran-ı Kerim'de de emredilen bir durumdur. Nisa suresinde Allah'ın insanlar arasında hükmedileceği zaman adaletle hükmetmeyi emrettiği buyrulmuştur. (Nisa (4), 58)

³⁶⁶ Yusuf Has Hacib, B.1435.

³⁶⁷ Yusuf Has Hacib, B.1451.

³⁶⁸ Yusuf Has Hacib, B.2168.

³⁶⁹ Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, 53

³⁷⁰ "Moço Kağan birçok zaferler kazanarak Türk Milletini yükseltmiş, yoksulları zenginleştirmiş, azlık olan milleti çoğaltmıştı, lakin ihtiyarlığında zalimce davrandığından Türklerin bir kısmı Çin'e hicret ettiler. Kendisi de bir sefer dönüşü öldürüldü." Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, 57

bakıldığında, Türklerdeki eşitlik yaklaşımının emsalsiz olduğu tespit edilmekte, bu durum değerini bir kat daha artırmaktadır.³⁷¹

3.4. CESARET

Yusuf Has Hacib'e göre hükümdarda bulunması gereken özelliklerden bir diğeri ise cesaretli olmaktır. Eserin çeşitli bölümlerinde cesaret ve kahramanlıkla ilgili oldukça çok sayıda kayıt bulunuyor olmasından yazarın, iyi bir hükümdarda olması gerektiğini söylediği bu özelliğe oldukça önem verdiği anlaşılmaktadır. Eserde "halk için hükümdarın cesur ve aynı zamanda kahraman olmasının iyi olduğunun, büyük işleri de ancak bu iki meziyetle karşılamanın mümkün olduğunun"³⁷² altı çizilmektedir.

Yusuf Has Hacib bu vasfın neden gerekli olduğunu ise "Korkak askerin cesaret alması için, kumandanın kahraman ve cesur olması lâzımdır"³⁷³ şeklinde açıklamıştır. Hükümdarın cesur olmasının yanındaki askerlerine güven vereceği gibi etrafına yeni askerler toplanmasına da etkisi büyüktür.³⁷⁴ Çünkü yazara göre; "Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine aslan kesilir."³⁷⁵ , ama "Eğer aslanlara köpek baş olursa, o aslanların hepsi köpek gibi olur."³⁷⁶ Bu beyitlerden hareketle

---

³⁷¹ "Eski Türk kültürünün özelliklerinden biri olup, Batıda ancak son yüzyıllarda prensip haline gelen bu eşitlik anlayışını, Roma İmparatorluğu dâhil, ilk ve orta çağlarda diğer herhangi bir ülkede aramak beyhudedir." Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, 84

Türk topluluğunda eski Yunan'daki gibi imtiyazlı sınıflar ve Roma'daki gibi yalnızca Roma'yı koruyan fakat imparatorlukta diğer unsurlar için hiçbir hak gözetmeyen bir hukuk anlayışı mevcut değildi. Türk devletinde töreye saygı gösteren herkes adalet önünde hiçbir ayırım gözetilmeksizin eşit muameleye tabi tutuluyordu.

³⁷² Yusuf Has Hacib, B.1961.

³⁷³ Yusuf Has Hacib, B.2044.

³⁷⁴ Türk Kağanlığının sukuta ermesi ile Türkler için 50 yıl sürecek olan bir esaret dönemi başlamıştır. Esareti tarihin hiçbir döneminde kabul etmeyen Türk Milleti her seferinde bağrından çıkardığı cesur bir lider etrafında birleşip teşkilatlanarak istiklalini elde etmiştir. Birinci Türk Kağanlığının esaret dönemini sona erdirmek isteyen Türk beyleri birçok defa Çin'e karşı ayaklanma teşebbüsünde bulunmuş, İltiş'in denemesine kadar bu ayaklanmalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunlardan en bilineni Hüseyin Nihal Atsız'ın Bozkurtların Ölümü romanında da kendisine yer bulan, Çin kaynaklarında detaylıca anlatılmış Kürşad (Chieh-she-shuai) isyanıdır. Kırk kişiyle Çin imparatorluk sarayını basarak istiklal elde etmeyi denemek şüphesiz cesaret gerektiren bir eylemdir. Başarılı bir ayaklanma organize eden Kutlug ise cesareti sayesinde 17'er ile Çin İmparatorluğuna isyan ederek bağımsızlık ateşini yakmış, onun bu hareketinden cesaret alan Türkler onun yanına gelerek Kurt başlı sancak altında birleşmiş ve bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. İltiş Kağan'ın sadece 17 kişi ile büyük bir imparatorluğa karşı savaş açmış olması şüphesiz ki onun çok cesur bir hükümdar olduğunu açıkça göstermektedir. Türkler cesur hükümdarları sayesinde bağımsız devletler kurmuş ve otoritelerini tesis etmişlerdir. İltiş Kağan'ın bağımsızlık mücadelesi Orhun Abidelerine de yansımıştır. Bu hususta Bilge Kağan anıtının doğu yüzü okunabilir.

³⁷⁵ Yusuf Has Hacib, B.2047.

³⁷⁶ Yusuf Has Hacib, B.2048.

hükümdarın askerlerinin yiğitliğinin ancak hükümdarın cesareti ile ortaya çıkabileceği sonucuna varmak mümkündür.³⁷⁷

Bir milletin vatanını savunmak gayesiyle savaşabilmesi için cesur olması zaruridir, zira korkak insan savaşamaz. Cesaretin Türk milletine has özelliklerden biri olduğu doğulu ve batılı tarihçiler tarafından da kabul görmüştür.³⁷⁸ Hükümdarın cesur olması hususunun eski Türklerde de aranan bir özellik olduğu malumdur. Bu hususa Bilge Kağan anıtında "... o mesut ve şerefli günlerde, hanlar cenk meydanlarında kahraman, meclislerde ise hünerli hakim idiler"³⁷⁹ şeklinde yer verilmiştir.

Türk Milleti için cesaretin önemini milattan önceki yıllarda dahi görebiliyoruz.³⁸⁰ Görülüyor ki tarih sahnesine çıktığından buyana Türk Milletinin karakteristik bir özelliği olarak göze çarpan ve başka milletlerce de açık bir şekilde tespit edilerek kayıt altına alınmış olan cesaret meziyeti Yusuf Has Hacib tarafından da seleflerinin düşüncesiyle paralel bir şekilde hükümdarda bulunması gereken önemli bir özellik olarak görülmüştür.³⁸¹ Böyle cesaretli bir milletin hükümdarının da cesur bir kişi olmasını beklemek çok tabidir. Zira cesaretli bir milletin bu özelliği ancak cesaretli bir liderin komutasında ortaya çıkabilir.³⁸²

Yazara göre karşılaşılan zor problemlerin çözümünde de cesur kişi başarılı olur. Yusuf Has Hacib bu düşüncesini "Cesur ve yiğit er çok yerinde söylemiş; cesur insan sıkı düğümler çözer"³⁸³ cümlesi ile ifade etmiştir. Yusuf Has Hacib ayrıca cesaretin tek başına değil ancak akıl ile beraber faydalı olacağını "Dünyayı elde tutmak için, insan anlayışlı olmalıdır; halka hâkim olmak için ise, hem akıl, hem cesaret gerektir"³⁸⁴ beyitleriyle dile getirmiştir.

---

³⁷⁷ Bu konuyla ilgili Oğuzname'de verilen atasözü "Bir korkak bir orduyu bozar." demektedir. Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 17

³⁷⁸ "Türklerin savaşlarda can vermeyi şeref saydıkları ve yaşlılık veya hastalık sebebiyle utandıkları hem doğu (Çin yıllıkları) hem batı (A.Marcellinus) kaynakları tarafından belirtilmektedir." Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 325

³⁷⁹ Köprülü, Türk Edebiyat Tarihi, 57

³⁸⁰ Kafesoğlu'nun aktardığına göre; "Çin yıllığı Ts'ien Han-shu Hun devlet meclisinde (toyunda) yapılan şu konuşmayı nakletmiştir: cesarete karşı hayranlık duymak ve tabiiyeti yüz kızartıcı saymak bizim geleneğimizdir. Atalarımızdan toprakla birlikte devraldığımız devletimizi (istiklalimizi) feda edemeyiz. Mücadele edecek savaşçılarımız hala mevcut iken devletimizi korumalıyız." Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 226

³⁸¹ "Türklerin savaşlarda can vermeyi şeref saydıkları ve yaşlılık veya hastalık sebebiyle ölmekten utandıkları hem doğu (Çin) hem de batı kaynakları tarafından bildirilmektedir." Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 225

³⁸² Cesur bir milletin cesaretini sergilemesi için bu özelliğe sahip bir lidere sahip olması gerekir. Çünkü "Aslanlara köpek baş olursa, o aslanların hepsi köpek gibi olur." Yusuf Has Hacib, B.2048.

³⁸³ Yusuf Has Hacib, B.283.

³⁸⁴ Yusuf Has Hacib, B.217.

Cesurluk cömertliğin gerektirdiği mal sahipliği için gerekli olan bir niteliktir. Çünkü hükümdarın cömertlik gösterebilmesi için evvela mal sahibi olması gerekir ki ihسانlarda bulunabilsin. Tüm bunlar için hazinenin dolu olması lazımdır. Hazineyi doldurmanın ve bu mallara sahip olmanın anahtarlarından biriside cesurluktur. Yazar ”Cesur, gözü pek olan insan için mal eksik olmaz; akdoğan için yem eksik olmaz.”³⁸⁵ diyerek mal sahibi olmak için cesurluğun gerekliliğini ifade etmiştir. Çünkü ”Kılıç, balta, ok, yay ile kuvvet ve cesaret varken, yiğit adam mal için endişe etmemelidir.”³⁸⁶

Tarihi kayıtlar bizlere Türk devletlerinde hükümdarların sadece otağında veya sarayındaki tahtında oturup, yalnızca siyasi faaliyetler icra etmek suretiyle devleti yöneten kimseler olmadıklarını gösteriyor. Aksine onların Asya Hunlarından itibaren akınlarda bizzat askerlerinin başında yer aldıklarını ve düşmanlarıyla harp sahasında amansızca fiilen mücadele ettiklerini biliyoruz.³⁸⁷ Ayrıca bu hükümdarların hal ve hareketleri ile etrafındakileri de cesur olmaları yönünde etkileyerek topluma yeni kahramanlar kazandıracaklarının bilincinde olan kişiler olduğunu söyleyebiliriz.³⁸⁸

Hükümdarın idaresi altında bulunan halk için hükümdarın cesur ve kahraman bir karaktere sahip olması gereklidir. Çünkü bu durum, yazarın hükümdarın kanat tüyü şeklinde tasvir ettiği askerlerine güven verir. Tıpkı halk gibi hareketlerinde hükümdarın davranışlarını esas alan askerler bu sayede düşmanla çarpışırken ona karşı direnç gösterirler. Genç’e göre hükümdarın sahip olması lazım gelen özellikler arasında alp’liği aramakla Karahanlılar bu hususta eski Türk telakkilerine bağlı kalmışlardır.³⁸⁹ Orhun kitabelerinde Türklerin parlak dönemleri gururla anlatılırken de

³⁸⁵ Yusuf Has Hacib, B.2054.

³⁸⁶ Yusuf Has Hacib, B.2055.

³⁸⁷ Türk bengu taşlarında Bilge Kağan babası İleriş Kağan’ın ve kendisinin bizzat ordusunun başında bulunarak yaptıkları akınları etraflıca anlatıyor. Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 517, 533, 545, 565

Ögel’in aktardığına göre M.Ö.174 yılında Çin’in Hun hükümdarına gönderdiği mektubun bir bölümünde, Çin İmparatoru Hun hakanına şöyle diyordu; “Siz, hakanları, bazı devletlere karşı, generallerinizin başlarına geçip, savaşıyormuşsunuz. Bununla üstün liyakat ve her türlü erdeme hak kazanmış bulunuyorsunuz! Ordu işleri ile uğraşmakla da, çok yoruluyor ve zahmet çekiyorsunuz!” Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, 313

“Bilge’nin babası İleriş Kutlug kırk yedi kez sefer tertipleyip, yirmi kez savaşmış; Tanrı buyurduğu için düşmanlarını devletsiz, hükümdarsız bırakıp, kendilerine itaat ettirmiş, hepsine diz çöktürmüştü.” Taşağıl, Bilge Kağanın Vasiyeti, 76

Orhun Kitabelerinden net bir şekilde anlıyoruz ki eski Türk hükümdarları düşmanları üzerine oturdukları yerden ordu göndermemişler, bizzat ordunun içinde ve başında bulunmak suretiyle bu akınlarda fiilen de görev almışlardır.

³⁸⁸ Türk Kağanlığı döneminin elli yıllık esaretini bitiren İleriş Kağan’ın kazandığı başarıları duyan insan kitlelerinin toplanarak ona katıldıkları tarihi vesikalarda açık bir şekilde bildirilmiştir. Bu hususta bilgi için Bilge Kağan anıtı okunabilir.

³⁸⁹ Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, 46

hükümdarlarda işaret edilen özelliklerin arasında cesurluk ve alplığın bulunduğunu görmekteyiz.³⁹⁰

3.5. SABIR VE SÜKÛNET SAHİBİ OLMAK

Yusuf Has Hacib ”Sabır ve sükûnet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir.”³⁹¹ diyerek hükümdar için gerekliliğini vurgulamıştır. Hacib’e göre Türk idare anlayışının, idare edenlerde ve tabii en başta hükümdarda görmek istediği önemli özellikler arasında sabırlı ve sakin olmak yer almaktadır.³⁹²

Sabır ile ilgili Yusuf Has Hacib eserinde hükümdara şu öğütlerde bulunmaktadır. ”Hiçbir işte acele etme, sabret kendini tut, kul sabırlı olursa beylik mertebesini bulur.”³⁹³ Hiçbir işte acelelenin fayda sağlamayacağı vurgulanırken bunun tek istisnası olarak yukarıda bahsettiğimiz ibadet etme hususu sayılmıştır.

“Eğer öfkelenirsen kendini tut, sabırlı ol, sabırlı insan sonunda sevince kavuşur.”³⁹⁴, ”İnsan sabrederse dileğine kavuşur. Sabredip bekleyen avcı akkuş tutar”³⁹⁵ şeklindeki ifadeler bugün dahi atasözlerimizde ”sabrın sonu selamettir” şeklinde geçerliliğini korumaktadır.

Diğer bir beyitte ”Eğer zahmet, kaygı veya endişeye düşen kimse sabrederse kaybettiği huzuru tekrar elde eder”³⁹⁶ şeklinde içine düşülen zor durumlar karşısında aceleci davranarak panik hareketler yapılmaması, sabredilerek beklenilmesi tembihlenmiştir. Ayrıca beyin memleketini koruyabilmesi için lazım gelen özelliklerden biri sabırlı olmak şeklinde kayıt edilmiştir.³⁹⁷ “Sabır edersen, mihnet senin için nîmet olur; nîmet için şükür edersen, bu nîmet daha da artar, bunu böyle bil” şeklindeki tespitte ise, karşılaşılan sıkıntıların sabır neticesinde iyiliğe ihšana dönüşeceği, buna karşılık şükür edildiği takdirde ise bu ihsanların artarak büyüyeceği bildirilmiştir.

Yazara göre acelecilik, zevzeklik ve hiddetli mizaç bunlar bilgisizlik alâmetleridir³⁹⁸, bu yüzden bilgili ve akıllı olan hükümdar bu şekilde davranmamalıdır.

³⁹⁰ Bu hususta Orhun Abidelerinden biri olan Kültegin anıtının doğu yüzü okunabilir.

³⁹¹ Yusuf Has Hacib, B.1988.

³⁹² Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, 51

³⁹³ Yusuf Has Hacib, B.588.

³⁹⁴ Yusuf Has Hacib, B.1317.

³⁹⁵ Yusuf Has Hacib, B.1319.

³⁹⁶ Yusuf Has Hacib, B.1320.

³⁹⁷ Yusuf Has Hacib, B.2170.

³⁹⁸ Yusuf Has Hacib, B.1997.

Hükümdar sadece Tanrıya karşı ibadet etme hususunda acele edip, çabuk davranmalıdır.³⁹⁹

3.6. İHTİYATLI OLMAK

Yazarın belki de bir hükümdarda olması gereken özelliklerden en çok önem verdiği ihtiyatlı olma'dır.⁴⁰⁰ Bu önemi "Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık, biri kanun; bunlar esastır"⁴⁰¹ vurgusundan anlamaktayız. Arslan'a göre "Devlet hayatında gafil ve ihmalkâr olmak affedilmez bir kusur"⁴⁰² olarak görülmüş, hayati öneme sahip bir hata olarak görülen bu kusurun ortaya çıkaracağı kötü sonuçlardan ise Yusuf Has Hacib; "Bey çok ihtiyatlı ve çok da uyanık olmalı; beyler ihmalkâr olurlarsa, bunun cezasını başkaları çeker."⁴⁰³ yani memleket ve halk zarar görür şeklinde bahsetmiştir. İhtiyatlı olmak sonuçları itibariyle önem arz ettiği gibi, diğer birçok özellikten farklı olarak beylerin ihmalkâr olması neticesinde ortaya çıkacak durumların zararını halkın çekeceğine işaret edilmiştir.

Devlet işlerinin aksamadan yürütülmesi ve düşmana hazırlıksız yakalanmamak için hükümdarın ihtiyatlı hareket etmesi gerekmektedir. "Devlet işindeki bu tedbir ve uyanıklık, devletin uzun müddet devamı için, daima faydalı olmuştur."⁴⁰⁴ Beyliğin kökü⁴⁰⁵ olarak altı çizilen ihtiyatın hükümdarda bulunan bir özellik olmasının memlekete fayda getireceği ve bu fayda ile memlekette huzurun temin edileceğine inanılmaktadır.⁴⁰⁶

Hükümdarın kendi beyliğini bozacağı iki şeyden bahsedilmiş "Bunlardan biri zulüm, biri ihmalkârlıktır; bu ikisi ile bey memleketini harap eder."⁴⁰⁷ şeklinde bir beyitle ihtiyatın önemi vurgulanmıştır. Yazara göre hükümdarın ihtiyatı elden bırakması, sonuçları itibariyle direk olarak ülkeye zarar verecek bir durumdur. İhtiyatlı olmanın ise düşmana karşı çok faydalı bir özellik olduğuna dikkat çekilerek

³⁹⁹ Yusuf Has Hacib, B.1999.

⁴⁰⁰ İhtiyatlı olma hususu Yusuf Has Hacib,'in vefatından çok sonra kurulan Çengiz İmparatorluğunun devlet idaresiyle ilgili bazı mühim vecizlerin bulunduğu Çengiz Biligleri içerisinde kendine yer bulmuştur. Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 171

⁴⁰¹ Yusuf Has Hacib, B.2015.

⁴⁰² Mahmut Arslan, Kutadgu Bilig'deki Devlet ve Toplum Anlayışı (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1987), 37

⁴⁰³ Yusuf Has Hacib, B.2014.

⁴⁰⁴ Yusuf Has Hacib, B.440.

⁴⁰⁵ Yusuf Has Hacib, B.5258.

⁴⁰⁶ Yusuf Has Hacib, B.448.

⁴⁰⁷ Yusuf Has Hacib, B.2014.

”Düşmanın boynunu kırmak istersen, gözünü, kulağını tetikte bulundurmalısın.”⁴⁰⁸,
”Beyler düşmanı ihtiyat ile vurmuşlar ve ihmalkârlık ile beyliğin bağlarını
çözmüşlerdir”⁴⁰⁹ şeklindeki ifadeyle de ihtiyatın elden bırakılması durumunda beyliğin
tehlikeye düşeceği hususunda uyarıda bulunulmuştur.

Hükümdarın ihtiyatlı olması devletin devamını, huzurunu kısaca bekasını etkileyen bir durumdur. Bu durumla ilgili hükümdara nasihatlerde bulunan Yusuf Has Hacib ”Devlet işindeki bu tedbir ve uyanıklık, devletin uzun müddet devamı için, dâima faydalı olmuştur.”⁴¹⁰, “Hükümdarın ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir, bu fayda ile memlekette huzur temin edilir.”⁴¹¹ şeklinde tespitte bulunarak ihtiyatın memleketteki huzurun sağlanması hususunda da önemli bir role sahip olduğunu bildirmiştir.

“Gâfil olma, her işte ihtiyatlı ol; her iki dünyayı bir tedbir ile dile.”⁴¹² ifadesinde ise hem dünya hem de ahretteki mutluluk için ihtiyatlı olmanın gerektiği vurgulanmıştır. Yazara göre bir tedbir olan ihtiyatlılığın ele alınması durumunda hem bu dünya hem de öteki dünya elde edilebilecektir. Ayrıca ihtiyatlı olmak gerekliliğinin bir nedeni olarak İslam dininin de bu hususa salık verdiği ”Ey hükümdar, memleket arzu edersen, ihtiyatlı ol; bu ihtiyat, aynı zamanda, şeriatın de emrettiği şeydir”⁴¹³ ifadesiyle kayıt altına alınmıştır. “Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleştirdi; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti”⁴¹⁴ şeklindeki beyitlerde ihtiyatlı bir hükümdarın bu davranışıyla ülkesindeki huzuru adeta kurt ile kuzunun dahi birbirlerine ilişmeyecek seviyede temin ettiği dile getirilmiştir.

Esere göre “bir memleketin kilidi olan ihtiyatlılık” sayesinde hükümdar ”memleketini muhafaza eder; düşmana boyun eğdirir ve onu sınımsız bağlar.”, ”Beyler ihmalkâr olurlarsa, işlerini başaramazlar; bey iyice bilmelidir ki, ihmalkârlık ederse, beyliği devam edemez”, ”Bey ihtiyatlı olursa memleketine el dokunduramaz, eğer dokunursa o bu tecavüzü akıl, fikir ve bilgisiyle karşılar.”⁴¹⁵ Görüldüğü üzere ihtiyatlı olmak hem devlet için hem de hükümdarın kendisi için sahip olunması gereken bir özelliktir. Bu hususta kullanılan ”Beyler her yerde kendilerini gözetmelidirler; yemek

---

⁴⁰⁸ Yusuf Has Hacib, B.2025.

⁴⁰⁹ Yusuf Has Hacib, B.2026.

⁴¹⁰ Yusuf Has Hacib, B.440.

⁴¹¹ Yusuf Has Hacib, B.448.

⁴¹² Yusuf Has Hacib, B.443.

⁴¹³ Yusuf Has Hacib, B.446.

⁴¹⁴ Yusuf Has Hacib, B.449.

⁴¹⁵ Yusuf Has Hacib, B.2015, 2016, 2027, 2029.

içmekte ise, bilhassa ihtiyat gözünü açmalıdırlar”⁴¹⁶ şeklindeki ifade ihtiyatlı olmanın sadece devlet için değil hükümdarın bizzat kendisi içinde elzem olan bir gereklilik olduğunun altı çizilmektedir.⁴¹⁷

Sonuç olarak hükümdar hem devletinin bekası için ihtiyatı elden bırakmamalı hem de kendisi için ihtiyatlı olmalıdır.⁴¹⁸ Çünkü hükümdar devleti için ihtiyatlı olmazsa ”Uyanıklık ve ihtiyatı çok kimseler övmüştür; ihmâl yüzünden yüz binlerce insan ölmüştür.”⁴¹⁹ Kendisi için ihtiyatı elden bırakırsa ”Halkın başında bulunan kimsenin birçok düşmanı olur; kimin düşmanı varsa, ona karşı ağ hazırlanmış demektir”⁴²⁰ ifadesiyle hükümdara kendisine karşı kurulabilecek tuzaklar içinde ihtiyatlı olması konusunda uyarıda bulunmuştur.

Yusuf Has Hacib’in buraya kadar anlattıklarına göre Türk idare telakkisinin hükümdarda görmek istediği mühim vasıflar arasında ihtiyatlı olmanın da hem devlet ve halk hem de bizzat hükümdarın kendisi için mühim bir özellik olduğunu görüyoruz. ”Anlaşıldığına göre ihtiyatlı bulunmak, gafil ve ihmalkâr davranmamak, devlet idaresinde pek çok dikkat edilmesi gereken prensipler arasında yer alıyordu.”⁴²¹

3.7. ZULMETMEMEK

Eserde hükümdarın kendi beyliğini kendisinin bozmasına neden olacağı söylenen iki şey zulüm ve ihmalkârlık olarak işaret edilmektedir.⁴²² Çünkü ”Zâlim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz; zalimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz.”⁴²³ Yazar burada halkın uzun müddet bu baskıya sessiz kalmayacağı uyarısını yaparak hükümdara ”Zalim olma, zulmü kötülere karşı tatbik et; bütün memleketi kötülerden temizle.” şeklinde tembihte bulunmaktadır. “Herhangi bir memleket kılıç ve kuvvetle alınabilir; fakat bu hâkimiyet şiddet ve intikam ile uzun

---

⁴¹⁶ Yusuf Has Hacib, B.2833.

⁴¹⁷ Buradaki uyarıda yemek içmek hususunun vurgulanmasının nedeni geçmişte birçok hükümdarın yemeklerine zehir katılmak suretiyle öldürülmüş olmasının bilinmesi, yani tecrübelerle dayanılarak yapılmış bir uyarı olması muhtemeldir.

⁴¹⁸ Aرسال, Çengiz Yasalarına ait olduğu ileri sürülen ve Çengiz’in devlet idaresine dair bazı mühim vecizelerinin vasıl olduğunu ve bunlardan birinin ”her işte ihtiyatlı olmak” olduğunu söylemektedir. Buradan hareketle Yusuf Has Hacib, ’in ihtiyata verdiği önemin vefatından çok sonra kurulmuş olan Çengiz İmparatorluğunu da etkilemiş olan bir husus olduğu söylenebilir. Aرسال, Türk Tarihi ve Hukuk, 180

⁴¹⁹ Yusuf Has Hacib, B.442.

⁴²⁰ Yusuf Has Hacib, B.2834.

⁴²¹ Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, 92

⁴²² Yusuf Has Hacib, B.2023, 2024.

⁴²³ Yusuf Has Hacib, B.2030.

yıllar devam ettirilemez”⁴²⁴ beyitinde ise zulüm yani baskı ile hâkimiyet sağlamanın mümkün olmayacağını altı çizilmiştir.

“Beyin sözü ve gönlü iyi olursa, onun hizmetinde bulunanlar doğruluk yolunu tutarlar”, ”Eğer beyler zalim ve kötü olurlarsa, onların hizmetinde bulunanlar iyi izden ayrılırlar.”⁴²⁵ cümlelerinde dikkat çekilmek istenilen husus beyin zalim olmasının sonucu olarak onu örnek alan kişilerinde iyilikten ayrılacağıdır. Hal ve hareketlerini en tepedeki yöneticiye göre belirleyecek olan diğer devlet görevlilerinin de iyi yoldan ayrılmaları tabii bir şekilde devletin sistemine zarar vereceğinden tehlikeli bir durumdur.

Yusuf Has Hacib’in zulüm konusundaki kanaatinin oluşmasında tarihte yaşanmış acı tecrübelerin etkisi olmuş olabileceğini söyleyebiliriz. Nitekim geçmişte zalimce davranarak kendi halkını kendi ülkesinden kaçırarak kağanlar olduğu bilinmektedir. Türk kağanlığı zamanında Moço Kağan birçok zaferler kazanarak Türk milletini yükseltmiş, yoksulları zenginleştirmiş, az olan milleti çoğalmış fakat yaşlandığında kendi halkına zalimce davrandığından Türklerin bir kısmı Çin’e hicret etmiş ve kendisinde bir sefer dönüşünde düşmanları tarafından öldürülmüştü.⁴²⁶ Burada Yusuf Has Hacib’in işaret ettiği gibi hükümdarın kendi beyliğini yine kendi elleriyle bozduğunu, halkın zulme uzun süre dayanmayarak ülkesini terk ettiğini görüyoruz.

Yusuf Has Hacib ”Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar”⁴²⁷ şeklinde zulmün tanımını yaptığı gibi zulmün ortaya çıkmaması için bulduğu çözümü de ”kanun sudur, akarsa nimet yetişir” şeklinde vurgulamıştır. Kanun ile zulüm arasında kurulan ilişki; kanunun olmadığı yerde zulmün zuhur ettiği, ülkenin eksildiği gibi dünyanın dahi bozulduğu, kanunun olduğu yerde ise ülkenin genişleyip dünyanın düzene gireceği⁴²⁸ şeklinde izah edilmiştir.

3.8. DOĞRU KANUN KOYMAK

Milletlerin yaşantılarına yön veren felsefelerinin, devletçilik ve teşkilatçılık anlayışların, dünyevi görüşleri ile kanun anlayışların dini inançlarından, kültürlerinden, tarihinden ve yaşadıkları coğrafyanın şartlarından şekillendiğini

---

⁴²⁴ Yusuf Has Hacib, B.5505, 2427.

⁴²⁵ Yusuf Has Hacib, B.2244, 2245.

⁴²⁶ Köprülü, Türk Edebiyat Tarihi, 57

⁴²⁷ Yusuf Has Hacib, B.2032.

⁴²⁸ Yusuf Has Hacib, B.2034.

vurgulamıştık. Eski Türkler de bu öğelerden birçoğunun etkisinde kalarak devlet anlayışlarını vücuda getirmişlerdir.

Devlet adıyla anılmaya değer seviyeye gelmiş olan bir siyasi teşekkülün idaresi ancak yöneten ve yönetilenleri ayırmadan herkesin uymaya mecbur olduğu bir takım kanunların bulunmasıyla mümkün olur.⁴²⁹ Türk milleti çağlar boyunca seleflerinden kendilerine miras kalan örf, adet ve ananelere bağlı kalmış, bu geleneklerden şekillenen törelerini ise her zaman muhafaza etme gereği duymuşlardır.⁴³⁰ Türk tarihi ve hukuk alanında oldukça yetkin olan Arsal'a göre Türk töresinin halk, kurultay ve han olmak üzere üç kaynağı bulunmaktadır.⁴³¹ Eski Türk anlayışında kanunlar "törü" (töre)'ye uygun olarak şekillendirilir. Töre adeta bir anayasa hükmündedir ve koyulacak kanunlarında anayasaya aykırı olmaması beklenir.⁴³² Tarihte nam ve şöhretiyle öne çıkan birçok fatih Türk hükümdarı töreye tabi olmuşlardır.⁴³³

Türklerde töreye devletin temeli kabul edilecek kadar önem atfedilirdi.⁴³⁴ Öyle ki bağımsızlığını kazanan Türkler ilk iş olarak devletin teşkilatını düzenleyip Türklere

---

⁴²⁹ "Türkler çok köklü bir kültürün sahibi ve temsilcisi olmuşlardır. Derinleşen ilmi araştırmalar Türklerin Orta Asya bozkırlarında gelişen bir kültürün yaratıcısı olduklarını meydana çıkarmaktadır. Komşuları üzerinde tesis ettikleri hakimiyetle dünyanın ilk fatihleri olarak görünmüşler ve yine kurdukları devlet ile ilk hukuk koyucu millet olmak şerefini kazanmışlardır. Bütün eski medeniyetlerde Türklüğün izlerini görmek mümkündür. İlk Hint-Avrupalılar (İndo-Germenler) bir devlet nizamı içinde yaşamayı Türklerden öğrenmişlerdir. Çin medeniyetinin kuruluşunda Türklerin hissesi büyüktür." Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, 12

⁴³⁰ "Eski Türk ilinde dikkate çeken hususlardan biri de, bozkır hayat şartlarını devam ettirmek, Türk yaşayışına elverişli bölgeleri el altında tutmak, il dâhilinde idari birliği korumak, askeri gücü daima zinde bulundurmak, törenin sürekli geçerliliğini sağlamak, Türk kültürünü yozlaştırabilecek dış etkilere karşı hassas davranmak siyaseti idi. Ta Mo-tun döneminden beri bu siyasi karakter çizgisinden uzaklaşmamış, bazı müstesna sapma halinde de aynı çizgiye doğru gayretler sarf edilmişti. Çin'de ve Çin yakınında kurulan Türk devletleri bu komşunun kültürel baskısına karşı direnerek dillerini, geleneklerini korumuş, Ak-Hunlar Budizm vb. gibi yabancı inançların halk arasında yayılmasını engellemiş, Avrupa Hunları ne antik çağ kültür unsurlarını ne Hıristiyanlığı benimsemiş, Göktürk kağanlığı Türk sosyal ve manevi hayat muhtevasını soysuzlaştıracak Budizm, Taoizm gibi dini –felsefi akımları reddetmiş, Hazarlar, Kumanlar, Peçenekler siyasi birlikleri dağılana kadar kendi kültür değerlerini muhafaza etmişlerdir." Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 269

⁴³¹ Arsal'a göre töre üç mebbadan neşet eder. Bir kısım hukuki kaideler doğrudan doğruya halk içinde zühur etmiş esaslardır. Bunlar anane şeklinde batından batına intikal eder. İkincisi hanın teşrii teşebbüsleri sayesinde vücuda gelen kaidelerdir. Üçüncüsü ise beylerin kurultaylarda aldıkları kararlardır. Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 283

⁴³² Bugünkü modern Türk devletinde de anayasanın bağlayıcılığı ve üstünlüğü bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti anayasasının 11.maddesine göre "Anayasa hükümleri, yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kuruluş ve kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır. Kanunlar Anayasaya aykırı olamaz." 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982, 20 Ekim), *Resmi Gazete*, 17844, m.11

⁴³³ "Metem, Atilla, Tümg Yabgu, Çengiz ve Temur gibi hükümdarlar kendileri bu örfi kanunlara tabi olmuşlardır. Bu vazılar kitaplara yazılmış değil halkın içtimai bünyesinde yaşamıştır." Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, 157

⁴³⁴ Törenin çağlardan beri uygulandığını ve Türk değer yargıları, örf adet ve ananeleri ışığında şekillenen adeta bir anayasa hükmünde bulunan hukuk kuralları olduğunu biliyoruz. Buradan hareketle törenin Türklere özgü, başka bir ifadeyle "milli" hukuki normlar olduğunu söylemekte bir sakınca

uygun kanunlar vaaz etmişlerdir.⁴³⁵ Türk töresi daha sonra başka milletlerce de faydalanılan bir kaynak özelliği göstermiştir.⁴³⁶ Çengiz Han yazılı kanunlara sahip olmayan bir kavme mensuptu ve büyüyen devleti idare için kanunlar lazım olduğu hakikatini kavramıştı.⁴³⁷ Çünkü ”Memleketi alan onu kılıç ile almıştır, memleketi tutan onu kalem ile tutmuştur.”⁴³⁸

Eski Türklerde töreye öylesine bağlılık söz konusudur ki tarih boyunca hükümdarların dahi töreye uyması beklenmiş⁴³⁹, töreye aykırı davrandığı tespit edilen hükümdarlar cezalandırılarak bu makamlarından uzaklaştırılmışlardır.⁴⁴⁰ Yusuf Has Hacib eserinde hükümdara kanunlara önce kendisinin uyması gerektiğini ancak bu şekilde halkında itaatinin beklenebileceğini söylemesi törenin Karahanlılar döneminde

---

yoktur. Türklere özgü değerler ışığında şekillenmiş olan törenin uygulanması aynı zamanda Türk kültürünün yaşaması, değer yargılarının kuşaktan kuşağa iletilmesi vazifesini de görerek yabancılaştırmanın önünde sağlam bir engel teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Esaret dönemlerinin ardından istiklali elde eden kağanların ilk iş olarak dışarıdan ithal kanunları kaldırarak töre hükümlerine göre devleti yeniden teşkilatlandırdığına dair tarihi vesikalar bulunmaktadır. ”İkinci Türk Kağanlığını kuran Kutlug İltiş Kağan devleti vücuda getirdikten hemen sonra Çinliler tarafından ithal edilmiş teşkilatın yerine eski devirlerdeki Türk töre ve nizamlarını ihya ederek kendi milletinin yapı ve anlayışına uygun doğru kanunları uygulamaya koymuştur.” Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 250

Bu kağanlar istiklalin ancak Türk töresini yaşatarak kazanılabileceğini düşünmüş olmalıydılar. Diyebiliriz ki Türk hükümdarları için töre, tarih sahnesinde müstakil olarak var olabilmenin anahtarı olarak telakki edilmiştir. ”Çin’de devlet kuran Tabgaçlar, karşılıklı sosyal intikaller yanında Budizmin de tesiri ile 495 yılından itibaren milli unsurları yasak etme neticesinde Çinleşmişlerdir.” Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 301

Türk tarihi içinde vuku bulmuş olayları irdelediğimizde görüyoruz ki hürriyetini değil ancak milli şuurunu kaybeden milletler mahvolmuştur.

⁴³⁵ “Bumin Kağan istiklalini ilan ettikten sonra derhal yeni kurulmuş devlette teşkilatı yaptı, mühim kanunlar vazetti.” Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 223

⁴³⁶ “Çengiz Han Türk Neyman Hanlığını kendi topraklarına ilhak ettikten sonra, Neyman devletinde adliye nazırı makamındaki Neyman Hanı’nın tamgacısı olan Uygur Türklerinden Tata Yonga’yı nazır tayin etti ve ona yeni kurulmuş devletinde de Neyman devletinde gördüğü vazifeleri ifa etmesini emretti. Aynı zamanda Tata Yonga’ya oğullarına Uygur (Türk) dilini, Uygur yazısını ve Uygur kanunlarını öğretmesini emretti. Bilahare Çengiz, Moğol ve Türklerin devlet idaresine ait ananevi, hukuki esaslarını toplatarak bir kanun mecmuası tedvin ettirdi ve bu mecmuayı tunç levhalara haksettirdi.” Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 164

Çengiz yasalarında bulunan Türk ananevi hukukuna uygun maddeler hakkında tafsilatlı bilgi için eserin 163 ile 172.sayfaları incelenebilir.

⁴³⁷ Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 163

⁴³⁸ Yusuf Has Hacib, B.2425.

⁴³⁹ Demir’in aktardığına göre Tevarih-i Al-i Selçuk’un Topkapı nüshasının Oğuzname bölümünde ”bundan sonra hanlardan ve hakanlardan çok oğul vücuda gele. Ulular, beyler ve pehlivanlar hakanın katında olalar. Töreye/yasaya uymayanların hanlığı ve hakanlığı sallanır, arkasından da sona erer. İşte o zaman Oğuz Hanı’ı ve Oğuz törelerini çok ararlarda ama bulamazlar.” şeklinde Oğuz Han’dan bir buyruk bulunduğu bildirilmiştir. Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 32

⁴⁴⁰ “Türk hükümdarı zan edildiği gibi zalim ve despot değildi. Zira salahiyeti ve bütün icraatı töre hükümlerinin ve bunu tatbikle vazifeli danışma meclislerinin kontrolü altında idi.” Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, 13

de hükümdarın dahi üzerinde bir hukuk mekanizması olduğunun göstergesidir.⁴⁴¹ Kanunun önemini ve hükümdardan dahi üstün tutulduğunu ”Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lâzımdır”⁴⁴² ifadesinden de anlayabiliyoruz.

Kutadgu Bilig’te hükümdarın köni törüyü (doğru kanun) temsil ettiğini bizzat onun ağzından verilen “işte bak, ben de doğruluk ve kanunum”⁴⁴³ ifadesinden biliyoruz. Eserde töre (Kanun) tasviri ise; üçayak üzerinde duran bir gümüş taht, elinde büyük bir bıçak tutan törenin (hükümdar) solunda acı bir cins hind otu, sağında ise şeker bulunur şeklinde yapılmıştır. Kanun bu düzeneği tasvir ederken; ”Üçayak üzerinde olan hiç bir şey bir tarafa meyiletmez; her üçü düz durdukça, taht sallanmaz.” “Eğer üçayaktan biri yana yatarsa, diğer ikisi de kayar ve üzerinde oturan yuvarlanır”, ”Üçayaklı olan her şey doğru ve düz durur; eğer dört ayaklı olursa, biri eğri olabilir”⁴⁴⁴ şeklinde ifade ediyor. Dahası, doğrunun eğilmesi halinde kıyametin kopacağını vurguluyor.⁴⁴⁵ Burada ifade edilmek istenilen, adalet ilkesine dayanılarak adil bir yönetimin sergilendiği düzende oluşacak bir sapmanın, devlet için doğuracağı olumsuz sonuç olmalıdır.

Yusuf Has Hacib’in ağzından memleketin bağı ve kilidi olan iki şeyden birinin kanun olduğunu ifade etmiştik.⁴⁴⁶ Yazarın ”kanun sudur; akarsa, nimet yetişir”⁴⁴⁷ şeklinde ifade ettiği kanunlar şüphesiz ki doğru konulmuş kanunlardır. ”Hangi bey memlekette doğru kanun koydu ise, o memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır.”⁴⁴⁸ Doğru kanun koymadaki esas amaç adaletin sağlanmasıdır. Kanun ise adaletin tesis edilebilmesi için gerekli ve uygulamaya koyulan yardımcı bir

---

⁴⁴¹ “Hanın hareket serbestisini, iktidarı kötü istimal imkânını tehdit eden amillerden biri ananevi kanunlardır. Hanın faaliyeti ananevi milli kanunlar çerçevesi içinde cereyan etmelidir. Han ili (devleti) milli türelere göre idare eder. Han kurultaylara kanun tasarıları teklif edebildiği gibi kendisi de doğrudan doğruya kanun (türe) vazetmek salahiyetini haizdir.” Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 264

⁴⁴² Yusuf Has Hacib, B.454.

⁴⁴³ Yusuf Has Hacib, B.800.

⁴⁴⁴ Yusuf Has Hacib, B.802, 803, 804.

⁴⁴⁵ Yusuf Has Hacib, B.808.

⁴⁴⁶ Eski Türklerin kanunlara büyük önem verdiği hakkında birçok malumat bulunmaktadır. Yusuf Has Hacib, de memleketin bağı ve kilidi şeklinde tasvir ederek kanunlara yasalara verdiği önemi kesin bir dille ifade etmiştir. Orhun kitabelerinde de Bilge Kağan tarafından Türk Kağanlığının kuruluşu anlatılırken Bumın Kağan’ın devleti kurar kurmaz yaptığı ilk işin yasaları kurup düzenlemek olduğu ifade edilmiştir. Görülüyor ki eski Türklerde de kanun devletin temel taşlarından biri olarak telakki edilmekteymiş. Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 509

⁴⁴⁷ Yusuf Has Hacib, B.2032.

⁴⁴⁸ Yusuf Has Hacib, B.2017.

araçtır.⁴⁴⁹ Burada kanunların doğruluğunun bir boyutunun da halka uygunluk olduğu muhakkaktır.⁴⁵⁰

Fakat memlekette uzun süre hüküm sürmek için sadece kanun koymak kafi gelmez, aynı zamanda koyulan kanunların doğru kanunlar olması da gerekir. Yusuf Has Hacib'e göre sadece doğru kanunlar koymakta yetmez ve "Ey hakîm, memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın."⁴⁵¹ diyerek aynı zamanda kanunun doğru işletilmesi gerektiğini vurgular. Gerçektende kanun doğru olsa bile doğru işletilmezse, kanun önünde çeşitli sınıf ve zümrelere imtiyaz tanınacak olursa, bu durumda halk korunmamış ve adalet sağlanmamış olur. Bu yaklaşım kanun önünde eşitlik ilkesine ters olacak, hukukun değil imtiyazlıların üstünlüğü ortaya çıkacaktır. Bu hususta Genç; "Yusuf Has Hacib'in hükümdarı temsil eden Kuntoğdı'ya doğrudan doğruya Koni törü (yani, adil kanun) sıfatını vermekle, saltanatın ancak doğru kanun ile mümkün olabileceğini gösterdiğini"⁴⁵² ifade ediyor.

3.8.1. Kutadgu Bilig'de Daire-i Adalet

Eski Türklerde törenin ve töreye göre teşkil edilen devletin temelini adaletle dayandırıldığını ifade etmiştik. Yeryüzünde adaleti tesis etmekle görevli olduğuna inanılan Türk devleti adaletin uygulanabilme sahasını temin eder bir mahiyettedir. Çünkü adaleti tesis ederken atılacak adımların meşru yaptırım gücünü elinde bulunduran, herkesçe kabul edilmiş yüksek bir otorite tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Yani adaletin uygulanabilmesi için devletin varlığı zaruridir. Aralarında kurduğumuz bu bağ neticesinde iki kavramın varlıklarıyla birbirlerine hayat verir mahiyette rol oynadıklarını söyleyebiliriz.

Kömbe, daire-i adaleti "Siyasi yönüyle ise bu kavram, meşruiyet kaynağını dinden ve hukuktan alan, içtimai, iktisadi ve askerî gücü toprağa bağımlı, gayesi kemal

---

⁴⁴⁹ Arsal, Hunların devlet içinde emniyet ve inzibatı temin için ceza işlerine çok ehemmiyet verdiklerini ve suç işleyen kişilerin cezalandırma hakkının devlette bulunduğunu söylüyor. Şüphesiz ki en yüksek siyasi teşekkül olan devletin bu yetkisini nerede ve nasıl kullanacağı bir takım kanunlar çerçevesinde düzenlenmiştir. Buradan hareketle milattan önceki dönemlerde dahi Türk devlet idare telakkisinin hukuk anlayışına dayalı ve kanunlar çerçevesinde cereyan eden bir anlayış olduğunu söyleyebiliriz. Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 199

⁴⁵⁰ "İkinci Türk Kağanlığını kuran Kutlug İltiş Kağan devleti vücuda getirdikten hemen sonra Çinliler tarafından ithal edilmiş teşkilatın yerine eski devirlerdeki Türk türe ve nizamlarını ihya ederek kendi milletinin yapı ve anlayışına uygun doğru kanunları uygulamaya koymuştur." Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 250

⁴⁵¹ Yusuf Has Hacib, B.2033.

⁴⁵² Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, 59

ve süreklilik (bekâ), vasıtası ve temeli ise adalet olan mülk siyasetinin muhtasar ve müfîd bir ifadesidir.”⁴⁵³ şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlama ışığında Kutadgu Bilig’de ki daire-i adalet fikrini açığa çıkarabiliriz.

Devlette adaletin sağlanabilmesi için gerekli olan şey kanunların geçerliliğinin teminatı, devletin en üst düzey yöneticisi ve şahsında devleti temsil eden adil bir hükümdardır. Hükümdar ne kadar adil olursa hükümdarlıkta o kadar kutlu olur. Bu kuttan memleket ve halk fayda sağlar.⁴⁵⁴ Devletin otoritesini temsil eden hükümdarın korunması ve yönetiminin devamı ancak onun yanında saf tutarak güvenliğini sağlayacak bir ordu ile mümkün olur. Bu askeri güç aynı zamanda hükümdarın cebire dayalı yaptırım gücünü teşkil eden unsurdur.

Kuşkusuz bu askeri güç insanlardan oluşmakta ve bu insanların temel ihtiyaçları bulunmaktadır. Eserde askerin ihtiyaçlarının giderilmesi noktasında sağlayıcı pozisyonunda halk konumlandırılmıştır. Bu husus “Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lâzımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır.”, “Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de, doğru kanunlar konulmalıdır.”⁴⁵⁵ şeklinde ifade edilmiştir. Yusuf Has Hacib’e göre asker memleketi elde tutmak için gerekli bir vasıta. Yazar dört unsurdan⁴⁵⁶ bahsettikten sonra ”Bunlardan biri ihmal edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmâl edilirse, beylik çözümeğe yüz tutar”⁴⁵⁷ şeklinde bir ifadeyle hepsinin birbirini tamamlamasıyla ortaya çıkan bir sistem ortaya koyuyor. Sayılan dört unsurun hepsinin aynı derecede önem arz eden, fonksiyon ve yarar bakımından birbirine bağlı ve egemenliğin ayakta kalabilmesi için zaruri unsurlar olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Yusuf Has Hacib bu sistemi oluşturan unsurların birinin olmaması halinde bu durumdan diğer dördünün de etkileneceğini, dördünün de ihmal edilmesinden ise direk beyliğin kendisinin sarsılacağı uyarısını yapıyor. Görüldüğü üzere daire-i adalet Yusuf Has Hacib tarafından her şeyin ve herkesin üstünde olduğu gibi doğru kanunlara ve adil bir yönetime sahip devlet düzeni içerisinde memleket, çok sayıda asker, servet, halkın zenginliği unsurlarıyla teşkil edilmiş gözüküyor.

---

⁴⁵³ İlker Kömbe, “Dünya Düzeninin Temelleri: Adalet Dairesi Literatürüne Giriş”, *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 18, Sayı 35, 2013, s.139

⁴⁵⁴ Yusuf Has Hacib, B.2171, 2172.

⁴⁵⁵ Yusuf Has Hacib, B.2057, 2058.

⁴⁵⁶ Burada ifade edilen dört unsur; memleketi elde tutmak için gerekli olan çok “sayıda asker”, askeri beslemek için lazım olan çok “mal ve servet” ihtiyacı, bu malları elde etmenin yolu şeklinde gösterilen “halkın zenginliği” ve tüm bunları tesis etmek için gereken “doğru kanunlardır”.

⁴⁵⁷ Yusuf Has Hacib, B.2059.

Gerçektende bir ülkede iktisadi sistemin işleyebilmesi için öncelikle ülkede huzurun ve düzenin sağlanmış olması gerekir. Ancak böyle güvenli ve düzenli bir ortamda insanlar ekonomik açıdan gelişip zenginleşebilirler. Bu düzen ise doğru kanunlar ve bu kanunların doğru olarak işletilmesiyle teminat altına alınır.

3.8.2. Kutadgu Bilig’de Hukukun Üstünlüğü

Kutadgu Bilig’de hukukun üstünlüğü anlayışının hâkim olduğunu dayandırabileceğimiz bazı ifadeler bulunmaktadır. Öncelikle yazar “Beylik çok iyi bir şeydir, fakat daha iyi olan kanundur ve onu doğru tatbik etmek lâzımdır.”⁴⁵⁸ ifadesiyle kanunun her şeyin üzerinde bir otorite olduğunu açıkça dile getirmiştir. Bir başka ifade ise yazar halkın kanunlara riayet etmesinin ön şartı olarak öncelikle hükümdarın kanunlara riayet etmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁵⁹ Kanun yalnız yönetilenler için değil, en üst düzey idareci olan hükümdarın dahi riayet etmesi beklenen kurallar şeklinde kabul edilmiştir.

Görülüyor ki Türk telakkisindeki hükümdar tasavvuru kendini kanunun üzerinde gören, başına buyruk bir hükümdar değil, kanuna herkesten önce kendisinin uyması beklenen bir hükümdardır. Buradan hareketle eski Türk devlet anlayışında hukukun üstünlüğü ilkesinin var olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁶⁰

3.8.3. Halkın Hakkı Olan (Faydalı) Kanun

Eserde memleketin direği, temeli, sağlamlığı,⁴⁶¹ esası ve kökü iki şeye bağlıdır denilerek bunlardan birinin ”halkın hakkı olan kanun”, diğersinin ise hizmette bulunanlara dağıtılan ”gümüş” olduğu ifade ediliyor.⁴⁶²

Kafesoğlu’na göre eski Türk devletleri “herhangi bir ailenin kılıç zoruyla meydana getirdiği bir yığınlar topluluğu değil, idarecilerle işbirliği yapan geniş halk

⁴⁵⁸ Yusuf Has Hacib, B.454.

⁴⁵⁹ Yusuf Has Hacib, B.2111.

⁴⁶⁰ Yusuf Has Hacib, ’in çerçevesini çizdiği hukuk anlayışı çağının çok ilerisinde bir anlayıştır. Öyle ki eserin yazılışından bin yıl sonra dahi modern dünyanın hukuk anlayışında bir ilke olarak kendine yer bulmuştur. Günümüzde aynen geçerliliğini koruyan bu anlayış T.C. Anayasasında aynen yaşamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti devletinde milletvekilleri ve devletin başı olan Cumhurbaşkanı göreve başlarken hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı kalacaklarına dair yemin ederler. 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982, 20 Ekim), *Resmî Gazete*, 17844, m.81, 103

⁴⁶¹ Arsal Çengiz İmparatorluğunda kullanılan kanunun Moğol ve Türklerin devlet idaresine ait ananevi, hukuki esasların toplanılarak ortaya çıkarıldığını ve bizzat Çengiz Han’ın kurduğu imparatorluğun yaşamasını bu yasaya riayete bağlı olarak telakki ettiğini söylüyor. Görülüyor ki Yusuf Has Hacib, ’in kanuna verdiği önem vefatından çok sonra kurulan Çengiz İmparatorluğunda da hükümdar seviyesinde kendine yer bulmuştur. Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, 164

⁴⁶² Yusuf Has Hacib, B.3132, 3133.

kütlelerinin gayretleri, katkıları ile gerçekleşen bir siyasi teşekküldür.”⁴⁶³ Yani devletin kuruluşunda yatan sır belli bir zümrenin zor kullanarak halkı itaate itmesi değil bizzat halkın kendi isteğiyle hükümdara itaat etmesi ve onun yanında yer alarak desteklemesidir. Bu şartlar altında ve halkın katkısıyla kurulan Türk devletinde halkın kendi hak ve hürriyetlerini koruyacak kanunları hükümdardan istemesi olağan bir durumdur. Buradaki ifadede Halkın hakkı⁴⁶⁴ olan kanun denilerek tesis edilecek yasanın öncelikle devleti vücuda getiren temel unsur olan halkı koruyup kollayan, yerin ve zamanın icaplarına uygun halkın istekleri doğrultusunda şekil alan bir kanun olması gerektiği anlaşılıyor.⁴⁶⁵ Bu şekli ile kanun beyin halka verebileceği en güzel şey olduğu gibi devletin vücuda gelmesinde en önemli unsur olan halkında hakkı olan şeydir.

Bu dönemde kanuna bu denli önem atfedilerek, memleketin direği, esası ve sağlamlığının kanun olduğunun vurgulanmasının eski Türk telakkisinin aynen devam ettiğinin göstergesi olduğunu görüyoruz. Bu hususta Köprülü şöyle diyor; ”Türk devleti pek eski zamanlardan beri teşekkül etmiş olduğu için, Semiyeye devletlerindeki kan davaları kalkmış, onun yerine devletçe konulan cezaları havi ”töre”ler yani hukuki örfler vücuda gelmiş, ceza hakkı sadece devlete geçmişti.”⁴⁶⁶ Burada bahsedilen kan davaları bilindiği gibi bireylerin ceza verme hakkını kendilerinde görmeleriyle ortaya çıkan ve toplum huzurunu bozarak asayiş yok eden bir işleyiştir.⁴⁶⁷ İnsanların beraber

⁴⁶³ Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 236

⁴⁶⁴ “Eski Türk devlet hukukuna dair yapılan incelemeler, iktidarla teba arasında zımni bir sözleşmenin mevcut olduğunu, yani halkın sorumlu idareye itaat ve sadakat arz etmesine karşılık, hükümdarında bazı vazifelerinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Siyasi istiklali korumak dışında, tebaanın doyurulması ve giydirilmesi bu vazifelerin başında geliyordu. Hükümdar halkı aç ve çıplak bıraktığı takdirde Türk milletinin vicdanında onun, artık iktidar yetkilerinden mahrum kaldığı kanaati hâsıl olurdu. 8. yüzyıldan kalma Orhun kitabelerinde basit kelimelerle, fakat gayet açık surette ifade edilen bu prensip, 11. asırda bir Türk devlet adamı olan Yusuf Has Hacib, tarafından yazılan Kutadgu Bilig’de de tekrarlanmaktadır.” Kafesoğlu, Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri, 83

⁴⁶⁵ “Türklerde töre hükümleri değişmez kalıplar değildi. Bir sosyal hukuki normlar toplamı olarak töre, çevre ve imkânlara uygun yaşayabilmenin gerekli kıldığı yeniliklere açıktı. Bu suretle kendi hayatietini sirayet ettirdiği türlü şartlar içinde sürekli etkinliğini koruyordu. Devletlerin teorilere göre değil sosyal gerçeklere uygun şekilde idare edilebileceğini çoktan anlamış olan Türk hükümdarları, yerine ve zamanın icaplarına göre ve ‘ meclis ’lerin tasvibi alınmak üzere, töreye yeni hükümler getirebiliyorlardı. Mesela Asya Hunlarında Motun, Göktürklerde Bumin ve İltiş Kağan, Tuna Bulgar devletinde Krum böyle yapmışlardı. Bununla birlikte törenin anayasa hükmünde değişmez prensipleri vardı ki, Kutadgu Bilig’deki kayıtlardan tespit edilebildiği kadarıyla bunlar Könilik (adalet), Uzluk (iyilik, faydalılık), tüzük (eşitlik) ve üniversalite idi.” Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, 238

⁴⁶⁶ Köprülü, Türk Edebiyat Tarihi, 41-42

⁴⁶⁷ ARSAL ceza teşkilatı tarihinde başlıca üç safha olduğunu söylüyor. Bunlar;

- 1.Hususi intikam safhası,
- 2.Mali uzlaşma (composition) safhası,
- 3.Ceza hakkının münhasıran devlete ait bir iş olması.

etkileşim halinde yaşamak zorunda olduğu herhangi bir toplumda meşru ve herkesin kabul ettiği bir cezai sistemin olmayışı bu olayların esas kaynağını teşkil eder. Burada kastettiğimiz şey adaletin sağlanmasında bir araç olan doğru kanunlardır. Şüphesiz ki huzur ve güven ortamının sağlanması için meşru cezai yaptırım uygulama salahiyetinin yalnızca devlette olması, devletinde bu meşru gücünü sınıf ve statü ayrımı gözetmeksizin kanunlar yani töre ışığında doğru şekilde uygulaması gerekir. Ancak bu suretle toplumda, halk arasında huzurun sağlanabileceği için yazar bunu halkın hakkı olarak görmektedir.

Günümüzden bin yıl önce yaşamış bir Türk devleti olan Karahanlılar döneminde, Has Hacib'lik gibi yüksek unvana sahip bir devlet adamı tarafından tasvir edilen, aynı zamanda uygulandığı da bilinen adalet anlayışı, çağımızda hukuk devleti ilkesi olarak tezahür etmektedir. Görüldüğü üzere hükümdarın devlet yönetimindeki en önemli vazifelerinden biri de adaletli ve doğru kanunlar koyarak ülkeyi idare etmek, bunun sonucunda da kendisi için hem bu dünyada hem de ahirette saadet kazanarak toplumu huzur içinde yaşatmayı başarmaktır.

3.9. REFAHI SAĞLAMAK

Memleketin direği, temeli, sağlamlığı ve esasının bağlı olduğu iki şeyden birinin kanun olduğunu ifade etmiştik. Bir diğer unsur ise "hizmette bulunanlara dağıtılan gümüşdür."⁴⁶⁸ Burada kastedilenler devlet hizmetinde görev yapan memurlar olmalıdır.⁴⁶⁹ Kanun sayesinde insanların endişesiz ve huzur içinde yaşadıkları bir ortam sağlandıktan sonra ekonomik refah düzeyini arttırmak gerekir.

Yusuf Has Hacib "Kanun himayesinde halk sevinç içinde yaşamalı ve parayı görerek, hizmet edenlerin de yüzleri gülmelidir"⁴⁷⁰ şeklinde ifadesinde huzurun sağlandığı ortamda görevlilerinde paraya daha doğrusu ekonomik rahatlığa ulaşarak

---

Bunların en iptidai şeklinin hususi intikam usulü olduğunu ifade ederek bu ceza teşkilatının safhalarının medeniyetin muayyen safhalarına tekabül ettiğini vurguluyor. Medeniyetin ilerledikten, merkezi hâkimiyet kuvvetlendikten sonra devletin ceza işlerini eline aldığını söylüyor. Bu bilgiler ışığında Hun Devletinin çok kuvvetli, merkezi hâkimiyeti çok güçlü olduğunu ve amme hukuku seviyesinin barbar krallıklar ile kabile ittihadı seviyesinden çok yüksek olduğunun altını çiziyor. Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, 200-201

⁴⁶⁸ Yusuf Has Hacib, B.2133.

⁴⁶⁹ Oğuzname'de hizmet edenlerin hakkını verme hususu net bir şekilde hakanların görevi olarak kayıt altına alınmıştır. "Gerçekte hakanların hakanlığı ülkeyi ve ülkeye hizmet edenleri hoş tutmak ile olur. Eğer ülkesini ve ülkeye hizmet edenleri hoş tutamaz ise hakanlık mümkün değildir. Eğer hakan ülkeye hizmet edenlerin kadrini bilmez ve hoş tutmaz ise bu insanlığa da sığmaz." Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 37

⁴⁷⁰ Yusuf Has Hacib, B.2134.

mutlu olabileceğini ifade ediyor ve bunun için beyin çevresindekileri cömertçe tatmin etmesi gerektiğini vurguluyor.⁴⁷¹

“Herhangi bir bey halka kanun vermez, halkı korumaz ve halkın serveti kapanın elinde kalırsa, o halkın içine ateş atmış olur; memleketi bozulur ve hiç şüphesiz, beyliğin temeli yıkılır.”⁴⁷² Gerçektende asayişin olmadığı, eşkıyaların, haydutların kol gezdiği bir memlekette kimsenin can ve mal güvenliği olmayacağı için iktisadi refah ortamı da sağlanamayacağından kimse orada yaşamak istemez. Halk kendisini güvende hissettiği, ekonomik olarak rahata kavuşabileceği yerlere göç eder, bu durumda da ülke nüfusu azalacağı için memlekette yönetecek tebaa kalmaz. Halkın desteği ile tesis edildiğini bildiğimiz Türk devletinde halkın göç etmesi demek, devletin kurucu unsurundan mahrum kalacağı anlamına gelir. Bu durumun devleti temelinden sarsacağı açıktır.

Beyin çevresindekileri memnun etmesi bahsinde askere ayrı bir önem verilmiş, onların bilhassa memnun edilmesi gerekliliği nedenleriyle açıklanmıştır. Bey yiğitlere gümüş saçmalıdır ki yiğitler etrafına toplansın.⁴⁷³ Bu sayede büyük bir orduya sahip olacak olan bey istediği malı rahatlıkla alabilecek güce kavuşur. Çünkü ”Kılıç nerede ise, gümüş oradadır; gümüş nerede ise, kılıç oraya yönelir.”⁴⁷⁴

Hizmet edenler içinde askerin ayrı bir önem arz ettiğini görmemizi sağlayan diğer bir ifade ise ”beyler kılıçla memlekete hâkim olurlar; kılıçsız, gafil bey memleketine sahip olamaz.”⁴⁷⁵ şeklinde verilerek askerin önemine bir kez daha işaret edilmiştir. Burada dikkat çekilen husus askeri gücün otoriteyi tesis etmedeki önemli rolüdür. Çünkü ”Hangi Bey askerini memnun etmezse, kılıç da kınından çıkmaz. Kılıç kınımda olduğu müddetçe düşman kınımlayamaz; kılıç kınına girerse, beyin huzuru kaçır.”⁴⁷⁶ Gerçektende günümüzde dahi orduların güçleri ile caydırıcılık etkisi doğru orantılı bir durumdur. Tarihte birçok olayda namılı orduların düşmanına yalnızca gözükmesi dahi bazen onu caydırmaya yetmiştir.

Bir hükümdar için ilk önce canını verecek kişiler şüphesiz askerlerdir. Hükümdarlar askerlerini memnun etmezlerse asker onun için savaşmaz. Bu husus ”Ey bey, kılıç kullananı her vakit memnun et ve böylece kendin de daima sevinç içinde

---

⁴⁷¹ Yusuf Has Hacib, B.3042.

⁴⁷² Yusuf Has Hacib, B.2136, 2137.

⁴⁷³ Yusuf Has Hacib, B.3046.

⁴⁷⁴ Yusuf Has Hacib, B.3045.

⁴⁷⁵ Yusuf Has Hacib, B.2139.

⁴⁷⁶ Yusuf Has Hacib, B.2138, 2144.

yaşa ve zahmet yüzü görme”⁴⁷⁷ şeklinde ifade edilmiştir. Has Hacib’in askerin memnun edilmesi hususundaki bu denli ısrarı yukarıdaki ifadeler düşünüldüğünde gayet akılcı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir.

Askeri önemli kılan bir diğer husus, iktisadi refahı sağlamak için hükümdarın tebaasına mal dağıtması gerekliliğidir ve bunu yapabilmesi içinde askere ihtiyacı vardır çünkü ”asker nerede ise, oradan hazır hazine alır.”⁴⁷⁸ Hükümdar bu hazineyi kendisi için biriktirmemeli vurup aldıklarını tekrar yiğitlere dağıtmalıdır.⁴⁷⁹ Müellifin bu tavsiyesinin Eski Türklerde uygulama sahası bulduğunu, savaşlarda kazanılan ganimetlerin, yapılan hizmete göre hükümdar tarafından dağıtıldığını bilmekteyiz.⁴⁸⁰

Yazar ayrıca hükümdara cömert olmasını ve yedirip içirmesini tavsiye eder. Eskiden gelen Türk devlet anlayışının esaslarını da oluşturan bu icap Bilge kağan anıtında “Tanrı lütufkâr olduğu için, benimde talihim olduğu için kağan olarak tahta oturdum. Tahta oturup yoksul ve fakir halkı hep derleyip topladım. Fakir halkı zengin yaptım az halkı çok yaptım.”⁴⁸¹ şeklinde yer bulmuştur. Öyle anlaşılıyor ki bu görev eskidende hükümdarların görevleri arasında yer almıştır.⁴⁸² Bu hususta Genç; ”Hükümdarlık, daha geniş bir ifadeyle devlet halk içindir ve devlet de her şeyden önce idare edilenlerin karnını doyurmak ve sırtını giydirmekle mükelleftir.”⁴⁸³ demektedir.

Yusuf Has Hacib eserinde halkı doyurmanın ve giydirmenin hükümdarın asli görevlerinden olduğunu belirtecek birçok söz söylemiştir. ”Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracaktır; gözünü aç. Beyler dibi inci dolu bir denizdir, denize yakın duran zenginleşmelidir. Bu beyler, içinde altın ve gümüş mâdenleri bulunan bir dağdır; gümüş madenlerine kazma vuran insan çok zengin olur. Bey insanlara faydalı ve cömert olmalı, dünya halkına ondan tokluk gelmelidir. Ey hakîm hükümdar, güneş gibi parla; halk senin sayende bol yiyecek ve içeceğe

---

⁴⁷⁷ Yusuf Has Hacib, B.2145.

⁴⁷⁸ Yusuf Has Hacib, B.2056.

⁴⁷⁹ Yusuf Has Hacib, B.2052.

⁴⁸⁰ Ögel, bu hususta Uygur hükümdarı Böğü Hanın uygulamalarını ”...Bütün bu akınlar sırasında pek çok kıymetli şeyler toplamışlardı. Bunların hepsini bir araya getirerek Böğü Han da herkesin yaptığı hizmete göre, ele geçen bu malları aralarında bölüştü.” şeklinde aktarmaktadır. Ögel, Türk Mitolojisi Cilt 1, 86-87

⁴⁸¹ Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 504-505

⁴⁸² Orhun kitabelerinden hükümdarın halkı doyurmak ve iktisadi refahı sağlamak gibi görevleri olduğunu anlayabiliyoruz. Bilge Kağan’ın bunları sağladığını ve övündüğünü görüyoruz. Ercilasun, Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları, 505

⁴⁸³ Genç, Karahanlı Devlet Teşkilatı, 58

kavuşsun.”⁴⁸⁴ Buradaki ifadelerden anlıyoruz ki Yusuf Has Hacib’e göre hükümdarın bu görevi tanrıya karşı sorumlu olduğu, ilahi bir görevdir.

Eserde hükümdara hitaben ”Tanrı senin boynuna emanet yüklemiştir; bu emâneti gözet, onu sana soracaktır.”⁴⁸⁵ diyerek görevin ifa edilmemesi durumunda hükümdarın tanrı tarafından direk olarak mesul tutulacağı uyarısında bulunmuştur.⁴⁸⁶ Bu durumda hükümdar vefat ettiğinde rahatça hesabını verebilmek için “bol ihsanlarda bulunmalı; çıplak ise, giydirmeli; aç ise, doyurmalıdır.”⁴⁸⁷ Yazar bu görevi adeta hükümdarlığın amacı olarak göstermiş ve ”Ey devletli hükümdar, eğer kuldan fakir adını kaldıramazsa, o nasıl bir bey olur?”⁴⁸⁸ diyerek bu görevi yerine getirmeyen kimsenin hükümdar olamayacağını net bir şekilde vurgulamıştır. Turan bu hususta yaptığı tespitte Karahanlı hakanlarının sofralarının daima halka açık olduğunu bildiriyor.⁴⁸⁹ Öyle anlaşılıyor ki Karahanlı hükümdarları sofralarını yönetimi altındakilere açarak Yusuf Has Hacib’in bu uyarıları doğrultusunda hareket etmiş ve insanları doyurma görevini yerine getirmeye gayret etmişlerdir.⁴⁹⁰

Hükümdar refahı sağlamak için atacağı adımlarda gelir gider hesabını iyi yapmalı yani yapacağı masrafları gelirlerine orantılı olarak ayarlamalıdır. Bu hususta “iradına göre masrafını ayarla; masrafına göre de derhâl iradını tanzim et.”⁴⁹¹ şeklinde bir tembih yapılmıştır. Beyin gelir giderini düzgün ayarlamaması, hazinenin doluluğuna güvenerek savurganca harcamalarda bulunması, yakın zamanda boş bir devlet hazinesi ile karşı karşıya kalmasına neden olacaktır. Hazinenin gereksiz yerlere yapılan harcamalarla boşalması demek, yapılması elzem ve maddiyata dayalı olan işlerin yapılamaması sonucunu doğurur.

Netice itibariyle, yazarın yüzyıllar önce dile getirdiği hükümdarın açları doyurmak, üstsüzleri giydirmek, fakirlik adını kaldırmak gibi görevlerinin bugünde

⁴⁸⁴ Yusuf Has Hacib, B.5165, 5356, 5357, 5358, 5359.

⁴⁸⁵ Yusuf Has Hacib, B.5360.

⁴⁸⁶ Oğuz Han destanının Uygur harfleri ile yazılmış nüshasında hükümdarın tanrıya karşı vazifeli olduğunu ve hükümdarın bu vazifeleri tanrıya karşı bir borç olarak gördüğünü anlıyoruz. Destanda Oğuz Han devletini oğullarına teslim ederken yaptığı konuşmanın sonunda yaptıklarını anlatıyor ve ”Tanrıya karşı vazifelerimi yaptım” diyor. Aرسال, Türk Tarihi ve Hukuk, 126

⁴⁸⁷ Yusuf Has Hacib, B.2982.

⁴⁸⁸ Yusuf Has Hacib, B.2983.

⁴⁸⁹ Osman Turan, Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi Cilt 1 (İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969), 105

⁴⁹⁰ Eski Türklerde ziyafetler vererek halkı doyurmanın Hunlar zamanında usule gelen, Göktürkler ve Uygurlar zamanlarında uygulanan bir adet olduğu hakkında vesikalar bulunmaktadır. Bu hususta detaylı bilgi için Özkan İzgi’nin “Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları” adlı eserindeki konuyla ilgili bölüme başvurulabilir. Özkan İzgi, Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 115-122

⁴⁹¹ Yusuf Has Hacib, B.4538.

modern devlet anlayışında devletin temel amaç ve görevleri arasında yerini almış olduğunu ve bu görevlere anayasada yer alacak kadar önem atfedildiğini söyleyebiliriz.⁴⁹²

3.10. İŞİ EHLİNE VERMEK

İşi ehline verme hususu Oğuz Kağan'dan beri Türk telakkisinde kendine yer bulmuş bir tercih⁴⁹³ olup, Türk Kağanlığı döneminde de uygulama sahası bulunduğu bilinmektedir.⁴⁹⁴ Yusuf Has Hacib konunun önemini şu beyitlerle vurgular; "Memleketi kuvvetle elinde tutan kimse, işini ehliyetli kimselere gördürmüştür", "Ancak kulun işin ehli olduğu görüldükten sonra, bey ona izzet ve ihsan kapısını açmalıdır."⁴⁹⁵ "Ey bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver."⁴⁹⁶ İşin ehli olan kişinin tespiti için ise beylerin hizmete alacağı kişileri iyice tecrübe etmesini tavsiye eder.⁴⁹⁷ "Eğer bir hükümdar işi ehliyetsiz bir kimseye emanet ederse, ehliyetsizliği başkası değil, bizzat kendisi göstermiş olur."⁴⁹⁸

Bu hususta Nizamülmülk başarılı ve adil bir yönetim için, işlerin en yetkili kişilere ve her kişiye bir iş düşecek şekilde dağıtılmasını önermektedir.⁴⁹⁹ Bir kişiye birden fazla iş buyrulduğu takdirde ise verilen işlerden birinin ciddiye alınarak düzgün

⁴⁹² Yusuf Has Hacib, tarafından yüzyıllar önce hükümdarın görevi olarak vurgulanan eylemler günümüzde de devletin amaç ve görevi olarak hayat bulmuştur. Bu hususta T.C. Anayasasında yer alan maddeye göre Devletin temel amaç ve görevleri; "Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır." 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982, 20 Ekim), *Resmî Gazete*, 17844, m.5

⁴⁹³ Demir'in aktardığına göre Tevarih-i Al-i Selçuk'un Topkapı nüshasının Oğuzname bölümünde "Hakanlar ülke yönetiminin önemli işlerini ve kayıt işlemlerini becerikli ve deneyimli kişilere emanet etmelidir. Önemli işleri deneyimli olmayan kişilere verirse sonu kesinlikle pişmanlıktır." şeklinde Oğuz Han'dan bir vasiyet bulunduğu bildirilmiştir. Demir, Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi Vasiyetleri ve Öğütleri, 36

⁴⁹⁴ "Göktürk Devleti'nin batısını idare eden İstemi Yabgu'nun (552-556), çağdaşı olan komşu devletler Sasani ve Bizans'a gönderdiği elçi aslen Soğd kavmine mensup Maniakh adlı bir kişi idi. Bu da Göktürklerin diğer milletlere ne kadar değer verdiğini, üstelik elçilik vazifesi ile kendi devletlerini temsil etme yetkisi de verdiğini göstermektedir." Taşağıl, Ergenekon'dan Kağanlığa, 36

Kağanın başka milletten birini böyle önemli bir görev için vazifelendirmiş olmasının nedenlerinden biri, Soğd kavmine mensup olan bu kişinin elçilik işinde tecrübe sahibi ve bu konuda mahir bir kişi olması olabilir. Ayrıca işi ehline verme hususu Kuran-ı Kerim'de de emredilen bir durumdur. "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir." (Nisa (4), 58)

⁴⁹⁵ Yusuf Has Hacib, B.40, 1756.

⁴⁹⁶ Yusuf Has Hacib, B.1759.

⁴⁹⁷ Yusuf Has Hacib, B.1755.

⁴⁹⁸ Yusuf Has Hacib, B.1760.

⁴⁹⁹ Nizamülmülk, "Siyasetname" çev., Mehmet Taha Ayar, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 238

ifa edileceğini, diğerinin ise savsaklanacağı için yanlış olacağını belirtir.⁵⁰⁰ Yine Nizamülmülk'e göre bir konuda ehil olmayan kişilere iş verildiği takdirde o konuyla ilgili bilgin ve ehil kişiler boş ve işlemez hale getirilmiş olacak yani nitelikli iş gücü atıl vaziyette kalmış olacaktır.

İşi ehline verme hususunda yazarın özellikle üzerinde durduğu üç görev bulunmaktadır. Yazar bu görüşünü "Ey hükümdar, şu üç işe çok seçkin kimseleri ara ve bu işleri onlara ver."⁵⁰¹ şeklinde ifade edip ardından bunların kadı, hükümdara vekâlet edecek olan kimse ve vezir olduğunu söylemektedir. Kadı⁵⁰² ile ilgili açıklamasında ise "halka faydalı olabilmesi için, onun çok temiz ve takva sahibi olması lâzımdır"⁵⁰³ diyerek doğru kanun koyma bahsinde değindiğimiz kanunun doğru uygulanması hususundaki hassasiyetini bir kez daha öne çıkarıyor. Zira başta kendisi doğru ve dürüst tabiatlı olmayan bir kadının adil ve doğru hükümler vermesi beklenemez. Kanunun doğru uygulanmadığı memlekette ise anarşi zuhur eder.

3.11. HAYÂ VE TAKVA SAHİBİ OLMAK

Eserde hayânın insanı her iyi şeye sevk eden bir vasıta olduğu belirtilmektedir.⁵⁰⁴ İlk önce kendisi iyi olup halkına örnek teşkil etmesi beklenen beyin hayâ sahibi olması bu yüzden önemlidir. Bey evvela kendi iyi olmak zorundadır, bu yüzden kendisini buna götürecektir vasıta olan hayâyâya sahip olmalıdır. Dahası hayâyâya sahip olacak beyin tabiatı düzgün, yumuşak huylu olması gerekir. Çünkü hayâ sahibininin tabiatı eksilmeyen bir bütündür.⁵⁰⁵

Öbür taraftan beyin takva⁵⁰⁶ sahibi de olması gerektiği söylenir. Zira takva sahibi olmak, hata yapmamak için titiz hareket etmeyi icap ettirdiğinden bu şekilde davranan beyler doğru iş görürler.⁵⁰⁷ Beyin doğru iş görmesi şüphesiz devlet işlerinin yolunda gitmesinin anahtarıdır. Aksi halde "Eğer bey takva sahibi ve temiz kalpli

---

⁵⁰⁰ Nizamülmülk'e göre bir kişiye birden fazla iş buyrulması sakıncalı olduğu gibi, aynı işi iki kişiye vermekte sakıncalı bir durumdur. Çünkü aynı iş iki kişiye birden verildiği takdirde kişiler işi birbirlerine atarlar ve bu durumda iş yapılmadan ortada kalır. Nizamülmülk, 224, 225, 226, 229, 230

⁵⁰¹ Yusuf Has Hacib, B.5328.

⁵⁰² Bilindiği üzere Eski Türklerde yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde hüküm verme yetkisi kadılarına aitti. Yusuf Has Hacib, haklı olarak doğru kanunun doğru uygulanabilmesi için uygulayıcı olan kişinin de doğru, temiz, takva sahibi olan kişi olmasını istemektedir.

⁵⁰³ Yusuf Has Hacib, B.5329.

⁵⁰⁴ Yusuf Has Hacib, B.2009.

⁵⁰⁵ Yusuf Has Hacib, B.2005, 2006.

⁵⁰⁶ İslam ansiklopedisine göre takva: "Dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik anlamında bir kavram"dır.

⁵⁰⁷ Yusuf Has Hacib, B.1986.

olmazsa, hiç bir vakit temiz ve isabetli hareket edemez.”⁵⁰⁸ İsbetli kararlar veremeyen hükümdarın yapacağı hatalar yönetimde zafiyetlere yol açar. Bu yüzden bey Tanrı'nın emirlerine uymalı, gönlünü doğru tutmalı ve Tanrı'dan yardım dilemelidir.”⁵⁰⁹

Yusuf Has Hacib'e göre, takva sahibi olan insanlar seçkin kimselerdir, işlerinde ihtiyatlı davrandıkları gibi yapılacak işin zamanını da bilirler. Yakışksız hiçbir işe yaklaşmazlar. Her zaman ihtiyaç sahibi muhtaç kişilere yardım etmek için çaba harcıyıp onlara ilaç, dertlerine deva olurlar. Takva sahibi insanlar yapması gereken işlerde üşenmez, daima başkalarının hizmetinde olurlar.⁵¹⁰

Yazarın kayıt altına aldığı nedenlere göre başta devlet işlerinin yolunda gitmesi için beyin takva ve hayâ sahibi olması gereklidir. Dahası beyler bu meziyete sahip olursa hiçbir işte üşenmez ve daima halka hizmet ederler.

3.12. SİYASET SAHİBİ OLMAK

Siyaset: “Politika, Devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış.”⁵¹¹ şeklinde tanımlanmıştır. İfadeden de anlaşılacağı üzere siyaset sahibi olmak direk devlet işlerinin yürütülmesi için gerekli olan bir vasıf olması nedeniyle hükümdarda bulunması elzem bir niteliktir.

Yusuf Has Hacib beyliğe layık bir beyin nasıl olması gerektiğini izah ettiği bölümde, bey için gereken vasıflardan birinin de siyaset sahibi olmak olduğunu ifade etmiştir. Siyasetin gerekliliğini izah ettiği beyitlerde himmet ve mürüvvet ile birlikte olması gerektiğini vurgulamıştır.⁵¹² Çünkü himmet ve mürüvvet insanın değerini gösteren bir ölçüttür.⁵¹³ Beyin dileğine kavuşması himmet ve mürüvvetle tanınması, nam salması ile mümkün olur.⁵¹⁴ Bey, bu iki erdemin yanına siyaseti de koymalıdır ancak bunun için beylik şartlarına haiz bir bey olması gerektiği vurgulanmıştır. Yani siyaset sahibi olmak için gereken kıstas beyliğin gerektirdiği şartlara sahip olmak olarak gösterilmiştir.

Siyasetin neden gerekli olduğu ise “Bey memleket ve kanunu siyaset ile düzene koyar; halk hareketini onun siyasetine bakarak, tanzim eder.” şeklinde izah etmiştir. Beyin hal ve hareketleriyle, izlediği yolun halk tarafından benimsendiğini, örnek

⁵⁰⁸ Yusuf Has Hacib, B.1987.

⁵⁰⁹ Yusuf Has Hacib, B.1370, 2158.

⁵¹⁰ Yusuf Has Hacib, B.1442, 2191, 2192, 2462.

⁵¹¹ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, 2125

⁵¹² Yusuf Has Hacib, B.2125, 2127.

⁵¹³ Yusuf Has Hacib, B.414.

⁵¹⁴ Yusuf Has Hacib, B.2125.

alınarak hareket edildiğini belirtmiştik. Bu durumun beyin izlediği siyasette de geçerliliğini koruduğunu görmekteyiz. Siyasetin bir işlevi de “Beylerin kapısını siyaset süssler; bey siyaset ile memleketini düzene koyar.” beyitinde belirtildiği üzere memleketin düzene sokulmasıdır. Memleketin düzene sokulmasıyla neyin vurgulanmak istediğini ise “Kötü insanlara karşı siyaset yürütmeli; halk arasında kargaşalığı siyaset yatıştırır.”⁵¹⁵ ifadesinden anlayabiliyoruz. Bu beyitten hareketle, beyin memleketi iyi idare edebilmesi ve toplumsal huzuru sağlayabilmesi için buna yönelik siyaset yürütmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Yusuf Has Hacib tarafından asırlar öncesinde önemi kavranmış olan siyasetin bir ülke için ne kadar hayati bir gereklilik olduğunu yakın tarihimizde yaşanan olaylara bakarak anlayabilmekteyiz.⁵¹⁶ Bugünde siyaset ilminin doğru kullanılması uluslararası ilişkilere yön veren bir unsur halindedir. Ülkelerin bu ilmi doğru kullanarak belki güçlü ordularla, büyük ekonomileriyle koruyamayacakları sınırlarını koruyabildikleri, egemenliklerini sürdürebildikleri herkesçe malum bir durumdur.

Toparlamak gerekirse, beyin ülke yönetiminde başarılı olması, toplumsal huzuru sağlaması, ortaya çıkabilecek muhtemel karışıklıkları önlemesi, kötü insanların çekinerek olumsuz şeyler yapmaması için siyaset sahibi olması gerekli görülmüştür diyebiliriz.

3.13. MÜTEVAZI VE ALÇAK GÖNÜLLÜ OLMAK

Eserde hacib tarafından direk olarak devlet hizmetine adım atma arifesinde olan Aytoldı'ya söylenmesinden hareketle, bu bahiste yazarın direk olarak devlet teşkilatında görev olan yöneticilere hitap ettiğini anlamaktayız.

Yazarın “Sana beylik ve büyüklük erişirse, bu devlet içinde saç ve sakalının ağarması için, kendini küçük tut ve mütevazı ol.” şeklindeki tembihi devlet hizmetinde uzun yıllar çalışabilmek için mütevazı olmak gerektiğine işaret etmektedir. “Saadete kavuşursan, kibirlenme; kötülük etme, elinden geldiği kadar iyilik yap.” ifadesinde ise,

---

⁵¹⁵ Yusuf Has Hacib, B.2131.

⁵¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandığı andan itibaren bazı olayların neticesi olarak dönemin güçlü devletlerinin sınır komşusu olmuştur. Kuzeydoğuda Sovyetler Birliği, Ege’de on iki ada meselesi nedeniyle İtalya, Güneyde ise Kıbrıs ve Irak’taki manda yönetimi nedeniyle İngiltere ile komşu olurken, Suriye’nin himayesini üstlenen Fransa ile de komşu haline gelmiştir. Etrafi güçlü ülkelerle çevrili olan genç Türkiye Cumhuriyetinin izlediği dostane siyaset, bu devletlerle sorun yaşamak istememesinin bir sonucu olarak görülebilir. Bu dönemde Türk dış siyasetinin esas amacı, çok zor şartlarda kazanılmış bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün herhangi bir çatışma ortamına sürüklenmeden uluslararası alanda meşruluğunun korunması ve devam ettirilmesidir. Türkiye güvenlik ihtiyacı nedeniyle izlediği bu siyasetin neticesinde birçok uluslararası örgüte katılmıştır.

devlet teşkilatında yüksek bir makama erişildiği takdirde bunun rehabetine kapılarak kibirlenilmemesi gerektiği, aksine bu kudretin iyilik yapmak için bir fırsat olarak görülmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Kişinin bir makama erişmesi neticesinde bunun devam edebilmesi için alçak gönüllü olmak gerektiği, bunun aksi bir şekilde kibirlenilmesi durumunda ise kişinin sevimsizleşeceği ve itibarını kaybedeceği vurgulanmıştır.⁵¹⁷ Yusuf Has Hacib'e göre saadet yerinde durmayan, sürekli göç eden bir durumdur.⁵¹⁸ Onun kaçmasını önlemek, sabit tutmak için ise alçak gönüllü olmak öğütlenmiştir.

Kibirli olmak bahsindeki bir diğer ifade “Bey mağrur, kabadayı ve kibirli olmamalı; gurur insanı doğru yoldan çıkarır.” şeklinde verilmiş, devleti yöneten hükümdarın doğru yolda kalması için kibirden uzak durması, halkına zorbalık etmemesi öğütlemiştir. Burada geçen zorbalığın memleket ve hükümdarın kendisi için nasıl sonuçlar doğurduğunu tarihten misaller vererek zulüm etmemek başlığı altında ifade etmiştik.

Alçak gönüllü olmanın kazandırdıklarını ifade eden yazar “Beyler, şüphesiz, saadette büyük olurlar; bundan nasip alabilmeleri için gönüllerini küçük tutmalıdırlar.”⁵¹⁹ diyerek mutluluğun alçak gönüllülikle elde edilebileceğini vurgulamıştır. “Gurur ile insan göğe yükselmez; alçak gönüllü olmakla da işi bozulmaz.”⁵²⁰ ifadesinde ise gururlanmanın kişiyi olduğundan daha büyük bir makama getirmeyeceği gibi alçak gönüllü olmanın da kişiye olumsuz bir etki yapmayacağını altı çizilmiştir. Yusuf Has Hacib'e göre alçak gönüllü olmak beyi sevilen bir insan yapar, bu sayede hizmetindeki görevliler ona ısınır.⁵²¹ Bu durum mahiyetindekilerin beye kalbi duygularla bağlanarak işlerini bir görev olmasından ziyade severek isteyerek yapmalarına yol açacağından beyin alçak gönüllü olması tavsiye edilmiştir.

3.14. ÂLİMLERE İYİ DAVRANMAK

Yusuf Has Hacib'in pozitif bilimlere önem veren bir kişi olduğu hakkındaki görüşümüzü nedenleriyle birlikte daha önce bildirmiştik. Eserde âlimlere özel bir

---

⁵¹⁷ Yusuf Has Hacib, B.1702, 1706.

⁵¹⁸ Yusuf Has Hacib, B.1704.

⁵¹⁹ Yusuf Has Hacib, B.2116.

⁵²⁰ Yusuf Has Hacib, B.2119.

⁵²¹ Yusuf Has Hacib, B.2123.

bölüm ayrılmış olması bu görüşümüzü teyit eder nitelikte bir durumdur. Eserde âlimler halkın yolunu aydınlatan bir zümre olarak nitelendirilmiştir.⁵²²

Müellif tarafından âlimlerin bilgilerinden faydalanmanın zaruriliği ifade edilerek, onların özel olarak sevilmesi ve saygıyla anılması gerektiği tembihlenmiştir.⁵²³ Yazarın âlimlere neden değer verdiğini ise onların faydalarını saydığı beyitlerden anlayabiliyoruz. Yusuf Has Hacib'e göre âlimler, faydalı ve faydasız birbirinden ayırt edebilme kabiliyetine sahip, bilgileriyle insanların gecelerini aydınlatarak doğru yolu gösteren, dahası hükümdara her zaman lazım olan bilgiye sahip olan kişilerdir.⁵²⁴ Devlet işlerinin kolay olmayışı, çok çeşitli alanlara yayılmış olması âlimlerin önemini bir kat daha artıran bir durumdur. Hükümdarın her konuda bilgi sahibi ve uzman olması düşünülemez. Bu yüzden işlerini kolaylaştırmak, olması gerektiği gibi yapabilmek için çevresinde belli olanlarda uzmanlaşmış kişiler bulundurması zaruri bir durumdur. Bu nedenle hükümdar onları dinlemeli, bilgilerine göre hareket etmeli, onlara müşavir gözüyle bakmalıdır.⁵²⁵

Devlet idare işinde hükümdarın, her sahada gerekli özellikleri taşıyan bilgili danışmanlar edinmesi onun her işte doğru kararlar almasının yolu olarak işaret edilmektedir. Fakat müşavir gözüyle bakılacak bu kişilerin bilgileri iyice sınanmalı, güven telkin ettiği takdirde tavsiyelerine itimat edilmelidir.

Yukarıda değindiğimiz faydaları nedeniyle hükümdarın âlimler ile münasebet kurması ve iyi geçinmesi tavsiye edilmiş, bu durumda saadete kavuşacağı gibi her iki dünyada da mutlu olacağı ifade edilmiştir.⁵²⁶ Buraya kadar yapılan telkinleri incelediğimizde Yusuf Has Hacib'in kitabını yazdıktan sonra bu tavsiyelerine uyan hükümdarların yaptıklarıyla iz bırakarak adlarını öne çıkardıklarını görmekteyiz. Esasında bu durum yazardan önce yaşamış olan namılı hükümdarlar içinde geçerli olduğundan, âlimlere önem verme hususunun Türk geleneklerinde önceden yer etmiş bir gelenek olduğunu söylememizde sakınca yoktur.⁵²⁷

---

⁵²² Yusuf Has Hacib, B.4341.

⁵²³ Yusuf Has Hacib, B.4342.

⁵²⁴ Yusuf Has Hacib, B.4343, 4357, 4352.

⁵²⁵ Yusuf Has Hacib, B.4351.

⁵²⁶ Yusuf Has Hacib, B.4354.

⁵²⁷ Türk tarihi incelendiğinde yaptıkları başarılı işlerle temayüz ederek ön plana çıkan Fatih hükümdarların yanlarında bir bilgin olduğunu müşahede edebilmekteyiz. Bunlara örnek vermek gerekirse; Türk milletini esaretten kurtaran İltiş Kağan'ın ve devleti zirveye taşıdığı gibi gelecek nesillere ölümsüz eserler bırakmış olan Bilge Kağan'ın yanındaki Tonyukuk'u, Türklere yeni ve ebedi bir vatan kazanan Alparslan'ın yanındaki Nizamülmülk'ü, çağ açıp çağ kapatan Fatih Sultan Mehmed Han'ın yanındaki Akşemseddin'i sayabiliriz. Görüldüğü gibi yaptıklarıyla Türk tarihine damga vurmuş

Toparlamak gerekirse, devlet idaresindeki türlü alanları kapsayan işleri doğru yapabilmek, halkın bilgiye erişerek doğru yola yönelmesi ve devlet idaresinin kusursuz yapılabilmesi için âlimlere danışman gözüyle bakılmalı, onların bilgisinden yararlanılması gerektiği gibi bir konuda karar vermeden evvelde onlarla istişare edilmelidir.

3.15. SABIRLI VE BAĞIŞLAYICI OLMAK

Müellif tarafından bir hükümdarda olması arzu edilen bir diğer vasıf sabırlı ve bağışlayıcı olmaktır. Hükümdar mertebesine erişebilmenin ancak sabırla mümkün olacağı⁵²⁸, dahası “Sabır ve sükûnet bey için bir ziyettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir.” ifadesiyle de sabırlı olmanın hükümdarı zenginleştiren bir nitelik olarak görüldüğü vurgulanmıştır.

Devlet işlerinin sağlıklı bir şekilde idame edilebilmesi için hükümdar öfkeye kapılmamalı, işlerini sabırlı bir şekilde görmelidir. Bunun yanında hükümdarın bağışlayıcı bir yönü olmalı, suçlu kimselerin suçunu bağışlamalıdır.⁵²⁹ Hükümdar yönettiklerinin hatasını bağışlarsa, Tanrı da onun hatalarını bağışlar.⁵³⁰ Burada bağışlanması talep edilen suçlar takip eden beyitlerden anlaşılacağı üzere kötü kişilerin işleyeceği büyük cürümler değil, hizmette bulunanların sehven işlediği kabahatler olmalıdır. Fakat işlenen suç fesada ve kargaşaya neden olabilecek, şahsılıktan uzak bir suçsa hükümdar mutlaka cezalandırma yoluna gitmelidir.⁵³¹

Suçlu kişiye uygulanacak cezai müeyyide cürümü işleyen insanı düzeltmek, doğru yola sevk etmek, caydırmak için olmalı, bu yetki zevk almak, ego tatmin etmek gibi kişisel dürtülere hizmet etmek amacıyla kullanılmamalıdır. Affedici vasfa sahip hükümdar bu hususta oldukça hassas davranmalı, bu takdirini zafiyete neden olmayacak şekilde kullanmalıdır.

---

olan bu hükümdarlar yanlarındaki bilge kişilerle anılır hale gelmişlerdir. Onların başarılarında bu bilgelerin büyük payı olduğu muhakkaktır.

⁵²⁸ Yusuf Has Hacib, B.588.

⁵²⁹ Yusuf Has Hacib, B.2122.

⁵³⁰ Yusuf Has Hacib, B.3435.

⁵³¹ Cezalandırmanın istisnası elçiler olarak kaydedilmiştir. Elçi aracılıktan ve duyduğunu aynen iletmekten mesul olduğu için getirdiği sözler kötude olsa cezaya çarptırılmaz. Yusuf Has Hacib, B.3818.

3.16. İYİ HUYLU İYİ TABİATLI OLMAK

İyi huylu ve iyi tabiatlı olmak hükümdarın halkını ve memleketini koruyabilmesi için gerekli olan bir niteliktir.⁵³² Eserde iyi tabiat; hayâ sahibi olmak, yumuşak huylu olmak, merhametli olmak, tok gözlü olmak, alçak gönüllü olmak, şefkatli olmak ve sakin tabiatlı olmak faziletlerinin hepsini birden kapsayan bir kavram olarak ortaya koyulmuştur.

İşte bu sayılan özelliklere sahip hükümdar “iyi tabiatlı” olarak kabul edilmiş, dahası bütün bu özelliklere haiz bir beye sahip olan memleketin halkıyla beraber dertlerinden kurtulacağı bildirilmiştir.⁵³³ Beyin iyi huylu ve iyi tabiatlı olması onun hayatını mutluluk içinde sürdürmesini temin edeceği gibi yeryüzünün bütün nimetlerine erişmesini sağlayan bir durumdur.⁵³⁴ İyi tabiatlı olması sayesinde her nimete erişen hükümdar bunları halkına dağıtarak onlarında nasiplenmesine vesile olur.

Yusuf Has Hacib’in eserinde iyiliğe fazlaca önem vermiş olduğunu bu konuya çok yerde değinme gereği duymuş olmasından anlayabiliyoruz. Yazara göre iyilik kişiyi bütün dileklerine ve sevince kavuşturan bir sermayedir.⁵³⁵ Hükümdar iyi olursa her isteğini elde edebileceği gibi iyi nam ve şöhrete de kavuşur. Hükümdarın ‘iyi’nin kapsamına girdiğini ifade etmiş olduğumuz vasıflara sahip olmasının bir diğer faydası ise onu her bakımdan örnek alan halkına güzel bir emsal teşkil edecek olmasıdır. Hükümdarın iyi olması halkın zenginleşmesine, dünyanın güzelleşmesine neden olacağı gibi⁵³⁶, “il ve şehirleri idare, sulh ve sükûneti temin etmek için hükümdarın iyi tabiat ve binlerce fazilet sahibi olması lâzımdır.”⁵³⁷

---

⁵³² Yusuf Has Hacib, B.2169.

⁵³³ Yusuf Has Hacib, B.2172.

⁵³⁴ Yusuf Has Hacib, B.2977, 2979.

⁵³⁵ Yusuf Has Hacib, B.1254, 1255.

⁵³⁶ Yusuf Has Hacib, B.895.

⁵³⁷ Yusuf Has Hacib, B.1981.

SONUÇ

Türk devletinin izleri neredeyse tarihin başlangıcından itibaren takip edilebilmektedir. Binlerce yıldır mevcudiyetini korumuş olan Türk devletinin bu başarısının altında kendi örf adet ve geleneklerinden şekillenmiş olan töre bulunmaktadır. Türk töresi asırlardır beraber yaşayan milletin elde ettiği tecrübeler sonucu ortaya çıkmış, adaleti temel alan Türklere özgü milli hukuki normlar bütünüdür. Tarihi vesikalardan tespit edilebildiğimize göre töre, Türk devletinin temelini oluşturan, teşkilat yapısının esasını teşkil eden temel kaidelerdir. Devletin vücuda gelmesini sağlayan töre bu sayede kendine uygulanma sahası bulmaktadır. Bir başka ifadeyle töre devlete hayat verir, devlette töreyi uygulamaya koyarak yaşatır.

Türkler töreye sahip çıkmaları ve riayet etmeleri neticesinde köklü bir devlet mazisine sahip olmuşlardır. Bununla mütenasip yüzyıllar içerisinde ortaya koyulmuş bir hükümdar anlayışını ortaya çıkarmışlardır. Bu hükümdar Tanrı tarafından göreve getirilmiştir ve yine Tanrı'ya karşı sorumludur. Bu sorumluluğun kapsamı, hükümdarın halka karşı yerine getirmesi beklenen görevleri de içine alır. Nitekim hükümdar belli başlı vazifeleri olan ve ancak bu sorumlulukları yerine getirdiği takdirde meşruluğunu koruyabilen bir yöneticidir. Bu sorumluluklar halkı doyurmak, iktisadi refahı sağlamak, adil bir yönetim sergilemek, iç ve dış huzuru tesis etmektir.

Eserde iyi yönetim hususunda hukukun üstünlüğünü esas alan bir idare anlayışı öne çıkarılmaktadır. Karizmatik tipte bir yönetici olan Türk hükümdarı, başına buyruk bir yönetici değil, yetkileri gerek töre gerekse meclis tarafından sınırlandırılmış bir idarecidir. Öyle ki kanunlar hükümdar dâhil her şeyin üzerinde bir otorite konumundadır. Eski Türklerdeki bu anlayış Kutadgu Bilig'de aynı şekilde varlığını muhafaza etmiş, dahası halkın hükümdara itaat arz etmesi için evvela yöneticinin kanunlara riayet etmesi gerektiği kayıt altına alınmıştır.

Yusuf Has Hacib asayişin ve ekonomik refahın sağlandığı, halkın huzur içerisinde yaşam sürdüğü, adaletli bir hukuk sisteminin hâkim olduğu ideal bir devlet tasvir etmektedir. Bu devletin bekası ve istikrarı için gerekli olan şey ise iyi bir hükümdardır. Böyle bir hükümdarın sahip olması beklenen bir takım vasıflar bulunmaktadır. Bunların bir kısmı hükümdarda Tanrı bağışı olarak bulunmakta, bir kısmına ise sonradan sahip olunması gerekmektedir.

Hükümdarın yanı sıra, devlet teşkilatında görev alan diğer kimselerin de belli niteliklere sahip olması gerektiği hususu eserde ayrıntılarıyla belirtilmektedir. Yine

gerek doğuştan gelen karakter özellikleri bakımından gerekse de davranış özellikleri itibariyle hükümdara yakışmayan haller irdelenmiştir. Çalışmamızda, devlete yön veren en üst yönetici sıfatıyla hükümdarın vasıfları esere bağlı kalınarak tespit ve tahlil edilmiştir.

Kutadgu Bilig'e göre hükümdar evvela asil soydan gelmeli, ayrıca bilgi ile temayüz etmiş bir kişi olmalıdır. Elde ettiği bilgiyi akıl süzgecinden geçirerek işlerini tanzim etmelidir. Kendisi devlet işlerini akıl ve bilgiyle ele aldığı gibi, bilginlerin halk üzerindeki rolünü bilerek onlara gereken alakayı göstermeli, koruyup kollamalıdır. Adaleti devletin temeli olarak kabul etmeli ve hiçbir zaman taviz vermemelidir. Memleketinde düzeni sağlamak için doğru kanunlar vaaz etmeli, dahası bu kanunları doğru uygulamalıdır. Bu sayede kimse onun vereceği hükümlerin adilliklerinden şüphe duymamalıdır. Hükümlerini eşitlik anlayışı çerçevesinde vermeli, kanun önünde kimseye imtiyaz göstermemelidir. Her işinde sabır ve sükûnet sahibi olmalı, her daim gözü açık davranmalıdır. Gözü, kulağı her zaman tetikte olmalı, ihtiyatı elden bırakmamalıdır. Halkına şefkat ile yaklaşmalı, zulüm etmemeli, baskıya dayanan bir otorite kurmamalıdır.

Hükümdar ülkede refahın sağlanabilmesi için gerekli olan şartları oluşturmalı, iç ve dış asayişini sağlamalıdır. İbadet işleri müstesna hiçbir işte aceleci olmamalı, teenni ile hareket etmelidir. Maddi konularda lütufkâr olmalı, cömertliği ile tanınır hale gelmelidir. Her davranışında doğru ve dürüst hareket ederek halkın güvenini kazanmalıdır. İyi ve şöhretli nam kazanmak için kötülerin her zaman çekindiği, ancak iyi ve mazlumların hamisi olan, şefkatli biri olmalıdır. Devlet işlerine yön verebilmek için siyaset ilmine hâkim olmalı, memleket dâhilinde ve dış ilişkilerde faydalı politikalar izlemelidir.

Nefsinin esiri olmamalı, kendisini ifa etmesi gereken görevlerden alıkoyacak dünyevi zevklere dalmamalı, haramdan uzak durmalıdır. Kibirlenerek kendisini büyük görmemeli, öfkesini ve hiddetini kontrol edebilmelidir. Halkın kendisini örnek aldığını bilerek her işinde iyi hareket etmeli, ona göre davranışlarına şekil veren halka iyi bir emsal teşkil ederek onların kendiliğinden düzelmesini sağlamalıdır. Hükümdar her eyleminde bu dünyanın bir konak yeri olduğunu hatırlamalı ve her yaptığı işten ahirette mesul tutularak Tanrı'ya hesap vereceğinin bilinciyle hareket etmelidir.

Fesadın her kötülüğün başı olduğunu bilerek karışmamalı, fesadın bulunduğu yere dahi yaklaşmamalıdır. İçki içmek ve kumar oynamak gibi kendisini memleket

işlerinden alıkoyacak, yanlış iş yapmasına neden olacak eylemlerden kaçınmalıdır. Devlet işlerini disiplini elden bırakmayarak, ciddiyetle ve zamanda icra etmelidir. Halkına asla yalan söylememeli, büyüklenmemeli, ağzından çıkan her sözü mutlaka yerine getirmeli, hasis, hiddetli, sinirli ve ürkek olmamalı, öfkelenildiğinde kendine hâkim olabilmelidir. Dostluğa önem vermeli, âlimlerle, seçkin ve akıllı kişilerle ahbablık etmelidir.

İktidarının meşruluğunu ve devamını temin eden şeyin adalet olduğunu hiçbir vakit unutmamalı, devlet adamının sahip olması gereken en büyük niteliğin adalet olduğunu bilmelidir. Hükümdar halkın her kesimine gerektiği gibi muamele etmeli, devletle alakalı mevzularda bir karar alacağı vakit konunun erbabı bilgin kişilere danışarak istişare etmelidir. İstişare edeceği kişileri iyi sınamalı, kendi menfaatini gözetmeyecek kişilere danışmalıdır. Müşavir gözüyle bakacağı ve devlet işlerinin idaresinde görev vereceği kişilerin iyi ahlaka sahip olmalarına hususi önem vermelidir. İtimat ettiği kişiler hakkında sarf edilen menfi sözlere itibar etmemeli lakin ehemmiyet vererek tahkikat yapmayı da ihmal etmemelidir. Özetle, hükümdar idaresinde, ülkesinde ve kendi içinde huzuru tesis edebilmek için yukarıda belirttiğimiz vasıflara sahip olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Açıkkel, Fatih. (2018). *Yunus Emre'nin Eserlerinde Değerler Eğitimi Unsurları, Yüksek Lisans Tezi*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arsal, Sadri Maksudi. (2014). *Türk Tarihi ve Hukuk*. Ankara: TTK Yay.
- Arslan, Mahmut. (1987). *Kutadgu Bilig'deki Devlet ve Toplum Anlayışı*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Aydın, Erhan. (2018). *Taşa Kazınan Tarih Türklerin İlk Yazılı Belgeleri*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Bang, Willi; Arat, Reşit Rahmeti. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Başer, Sait. (1995). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Başer, Sait. (1995). *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töreden Sevgi Toplumuna*. İstanbul: Seyran Kitap.
- Bıçak, Ayhan. (2009). "Kutadgu Bilig'in Teorik Yapısı". *Doğumunun 990.Yılında Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Bildirileri* (s. 97-136). Ankara: TTK Yay.
- Demir, Necati. (2018). *Türklüğün Binlerce Yıllık Anayasası Oğuz Kağan Töresi ve Öğütleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Demirbilek, Salih. (2011). "Türklerde Kut Kavramı (Kutadgu Bilig Merkezli)". *Doğumunun 990.Yılında Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Bildirileri* (s. 181-197). Ankara: TTK Yay.
- Demirtaş, Ahmet. (2004). "Kutadgu Bilig'de ki Küntoğdı Tipine Göstergebilimsel Açından Bir Yaklaşım Denemesi". *Türklük Bilimi Araştırmaları Yazılar Dizini* , 164-174, <http://dergipark.org.tr/tubar/issue/16956/177046>.
- Dilaçar, Agop. (2016). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: TDK Yay.
- Diyanet İşleri Başkanlığı* . (tarih yok). Mart 26, 2019 tarihinde Diyanet Kur'an-ı Kerim: <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/> adresinden alındı
- Ercilasun, Ahmet Bican. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Genç, Reşat. (2002). *Karahanlı Devlet Teşkilatı*. Ankara: TTK Yay.
- Heywood, Andrew. (2014). *Siyaset*. Ankara: Adres Yayınları.
- İzgi, Özkan. (2017). *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: TTK Yay.

- Kafesoğlu, İbrahim. (1980). *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim. (2018). *Türk Mili Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kafesoğlu, İbrahim. (2018). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaşgarlı Mahmut, çev., Ahmet Bican Ercilasun, Ziyat Akkoyunlu. (2018). *Divanü Lügati't-Türk*. Ankara: T.D.K. Yay.
- Koca, Salim. (2011). *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Koçak, Kürşat. (2011). *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri, Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kömbe, İlker. (2013). "Dünya Düzeninin Temelleri Adalet Dairesi Literatürüne Giriş". *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (35) , 139-198.
<http://dergipark.org.tr/divan/issue/25964/273541>.
- Köprülü, Mehmet Fuat. (2003). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Niyazi, Mehmed. (2017). *Türk Devlet Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Nizamülmülk, çev., Mehmet Taha Ayar. (2009). *Siyasetname*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin. (2015). *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi Cilt 1*. Ankara: TTK Yay.
- Ögel, Bahaeddin. (2014). *Türk Mitolojisi Cilt 1*. Ankara: TTK Yay.
- Önler, Zafer. (2011). "Kutadgu Bilig'de Kut Kavramı". *Doğumunun 990.Yılında Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Bildirileri* (s. 415-423). Ankara: TTK Yay.
- Öz, Şaban. (2011). "Kutadgu Bilig'de Türk Cihan Hakimiyeti Düşüncesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11 (3) , 19-35.
<http://dergipark.org.tr/daad/issue/4493/61890>.
- Özkan, Nevzat. (2011). "Kutadgu Bilig'den Günümüze Türkçe Kelimelerde Anlam Olayları". *Doğumunun 990.Yılında Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Bildirileri* (s. 433-460). Ankara: TTK Yay.
- Savrun, Ergenekon. (2014, Şubat). *İslamiyet Öncesi Türklerde Devlet ve Hukuk Kavramları*. Mayıs 18, 2019 tarihinde Researchgate:
<https://www.researchgate.net/publication/263890292> adresinden alındı
- Soykan, Çiğdem. (2003). "Öfke ve Öfke Yönetimi". *Kriz Dergisi*, (11) , 19-27.
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/21/114/800.pdf>.

- T.C. Anayasası. (1982, Ekim 20). *1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* . Resmi Gazete, 17844, m.5.
- Taşağıl, Ahmet. (2018). *Bilge Kağan'ın Vasiyeti*. İstanbul: Bilge Kùltür Sanat.
- Taşağıl, Ahmet. (2016). *Ergenekondan Kağanlığa Türk Model Devleti Göktürkler*. İstanbul: Bilge Kùltür Sanat.
- Taşağıl, Ahmet. (2014). *Kök Tengri'nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kùltür Sanat.
- Tekin, Talat. (1998). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Togan, Zeki Velidi. (2019). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları.
- Turan, Osman. (1969). *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi Cilt 1*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.
- Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkeş, Alparslan. (1975). *Milli Doktrin Dokuz Işık*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Türkiye Diyanet Vakfı*. (tarih yok). Mayıs 18, 2019 tarihinde Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/arama/?q=takva&p=m> adresinden alındı
- Ünal, Sırrı; Yavuz, Erçil. (2007). *Türklerde Yönetim Gelenekleri ve Türk Yönetim Tarihi*. İstanbul: IQ Kùltür Sanat Yayıncılık.
- Yılmaz, Gökhan. (2006). "Kutadgu Bilig'de Devlet Fikri". *Kutadgu Bilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, (9) , 75-98.
- Yusuf Has Hacib, çev.,Reşit Rahmeti Arat. (2003). *Kutadgu Bilig*. Ankara: TTK. Yay.

ÖZGEÇMİŞ

Kürşat KARAHAN 27.09.1984 tarihinde Samsun'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. 2003 yılında Türk Hava Kuvvetlerinde Astsubay olarak görev yapmaya başladı. Sırasıyla Konya, Muş ve Eskişehir garnizonlarında çeşitli görevler aldı. 2016 yılında Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi bölümünden mezun oldu. Halen Türk Hava Kuvvetlerindeki görevine devam etmekte ve İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanı İslam öncesi dönem Türk tarihi olan Kürşat KARAHAN evli ve bir çocuk babasıdır.

